

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Főszerkesztő: MOLLAY KAROLY

A szerkesztőség és a szerkesztő bizottság tagjai:

GOLLNHOFER SÁNDOR, HARS JÓZSEF olvasószerkesztő, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, MOLLAY KAROLY, NYESŐ IMRE
BOGNÁR DEZSŐ, CSAPODY ISTVAN, CSUKA ISTVÁN, DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KAROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, HORVÁTH ZOLTÁN, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, KÖRNYEI ATTILA, MAJOR JENŐ, METZL JÁNOS, MOLNÁR LÁSZLÓ, PAPP ISTVÁN, PRÖHLE JENŐ, SOMOGYI JÓZSEF, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS jegyző, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VÁRHELYI ISTVÁN, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Németh Gyula: Részletek a sopronkőhidai fegyház történetéből I. rész

Németh Gyula: Részletek a sopronkőhidai fegyház történetéből I. rész

1. Az 1878. évi V. törvény – vagy ahogy sokan jobban ismerik, az ún. Csemegi-kódex – hatályba lépése előtt a büntett miatt jogerős szabadságvesztésre elítélteknek országos fegyintézetbe való beszállítása csak a börtönbüntetés hosszabb időtartamától volt függővé téve. Ezért a szabadságvesztés egyaránt végrehajtható volt a törvényszéki börtönökben és az országos fegyintézetekben. A Csemegi-kódex azonban elrendelte, hogy a fegyházbüntetéssel sújtott egyéneket, tekintet nélkül a büntetés időtartamára, fegyházba kell szállítani. Ezért, továbbá azért, mivel a XIX. század utolsó harmadában megnőtt a vagyon elleni bűncselekmények száma, s az e téren visszaesők a korábbi gyakorlatnál szigorúbb elbírálás alá estek, megnőtt a fegyházban végrehajtandó szabadságvesztések aránya is. Ez viszont magával hozta azt, hogy az 1880-as évek elején meglévő hét fegyintézet (illavai, lipótvári, munkácsi, nagyenyedi, szamosújvári, váci, márianosztrai) befogadóképessége rendkívül kevésnek bizonyult. Így pl. 1881 végén 457 fegyházbüntetésre elítéltek a törvény értelmében való elhelyezése maradt el helyhiány miatt, egy évvel később pedig ugyanez több mint a duplájára, 926-ra emelkedett. Sőt „1884. december 31-én 3804 volt ezekben a fegyenclétszám, jóllehet csak 3459 normális férőhellyel rendelkeztek; ugyanakkor a bírósági fogházakban 13 302

letartóztatott volt elhelyezve, akik közül 2707 fegyencnek fegyintézetben kellett volna lennie.”¹⁽¹⁾

A helyzet ezért rendkívül viaszos volt, az igazságügyminisztériumnak a problémát minél előbb meg kellett oldania. A döntés hamar megszületett: új fegyházat, vagy ahogy azidőben nevezték, fegyintézetet kell építeni. A törekvés arra irányult, hogy az elképzelés a Dunántúlon valósuljon meg, mivel ezen a területen „fegyházhiány” volt. A minisztérium törekvéseit figyelembe véve a király 1883. március 23-án engedélyezte, hogy a büntetőtörvénykönyv életbe lépte után a fegyházbüntetésre elítélt egyének nagyobb számára való tekintettel az ország dunántúli részében fegyintézetet létesítsenek.²⁽²⁾

A királyi elhatározást követően 1884-ben megalkották azt a törvényt, mely a fegyház építéséről rendelkezett.

„XX. Törvénycikk

az országos fegyintézeteknek egygyel szaporításáról, a létezők átalakításáról és államfogház építéséről.

1 §. Az 1878. évi V. t. cz. 27-ik §-ának rendelkezése szerint felhasználható pénzbüntetéseknek elbocsátott szegény foglyok segélyezésére és javító 2intézetek felállítására rendelt alapjából 500 000 forint kivételesen egy országos fegyintézet létesítésére, a létezők kibővítésére és egy államfogház építésére fordíthatni rendeltetik.

2 §. Az előző szakaszban említett összeg felhasználásáról az illető építkezések befejezése után külön számadás készítenendő és a zárszámadással bemutatandó.

3 §. Ezen törvény végrehajtásával az igazságügyminister bizatik meg.”

A törvényt a király 1884. május 27-én szentesítette, majd ezt követően – június 4-én – az Országos Törvénytárban kihirdették.

2. A XX. tc. megalkotása után a minisztérium megtette a szükséges lépéseket a fegyház építésére: ajánlatokat kért a helykijelölésre hatóságoktól és magánszemélyektől egyaránt. Ez azért volt szükséges, mert a felépítendő fegyintézet székhelyét még nem jelölték ki, a kikötés csupán annyi volt, hogy az Dunántúl legyen, a települést az ajánlatoktól függően kellett kiválasztani. Az ajánlatok alapján a választás Sopron városára esett! (Lehetséges, hogy ebben közrejátszott az is, hogy az akkori igazságügyminiszter, Fabinyi Teofil a városnak volt a képviselője.) A város állítólag a Kurucdombot ajánlotta fel az államnak megvételre, de az ajánlatok megvizsgálásával megbízott dr. László Zsigmond miniszteri tanácsost egy másik, ugyancsak Sopronból származó hír jobban érdekelte, és 1884. június 4-én „a Kőhidai cukorgyárnak állami fegyházzá átalakítása iránt beérkezett ajánlatok ügyében”³⁽³⁾ Sopronba utazott.

Az egykori cukorgyár az 1850-es években épült és 25 évig dolgozta fel a környéken megtermelt cukorrépat. Az idők folyamán azonban a répa vetésterülete egyre csökkent, a gyár egyre kevesebbet dolgozott fel, ami által az üzemeltetése sem volt gazdaságos. Ezért a gyár 1879-ben átköltözött Petőházára.⁴⁽⁴⁾ A gyár Offermann Th. és társáé volt, s 5 évvel a megszűnése után, az ajánlat megtételekor még megvolt több épülete, így pl. az igazgatósági és a munkáslakások, melyek átalakítással jól felhasználhatók voltak a büntetésvégrehajtás céljaira.

A miniszteri tanácsos az építkezés helyéül ezt a Soprontól északra eső kis cukorgyári telepet találta a legalkalmasabbnak, itt találta meg a legtöbb kellékét annak, ami az építkezéshez, illetve a későbbi működéshez kellett. A minisztérium 56 ezer koronáért vásárolta meg a cukorgyár épületeit, s kisajátított négy parcella földet 4677 korona 08 fillér költséggel. (Megjegyzendő, hogy 1884-ben még forint volt, nem

korona, ez utóbbira átszámítva állnak rendelkezésünkre az adatok.) Az intézet összes földterülete kezdetben a kisajátítással együtt 6 hektár 18 ár és 97 m² volt.

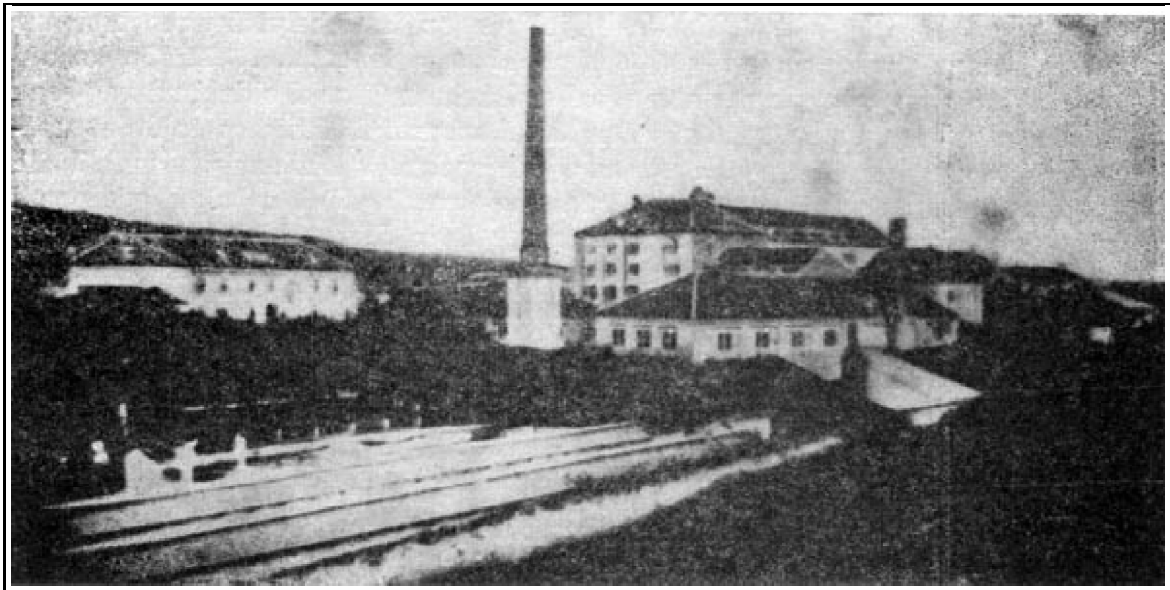
Az intézet tervét Wagner Gyula budapesti műépítész készítette, aki előzőleg már a szegedi kerületi börtönt, később a budapesti királyi országos gyűjtőfogházat is megtervezte.

Wagner feladatául tűzték ki, hogy a cukorgyári épületet, illetve az abból nyerendő anyagokat az építkezés során mind felhasználta, ezáltal is csökkentve az építési költségeket. A fegyház építésének tervezett költsége 637 517 korona 94 fillér volt. Az 5641/1884. IM. sz. rendelet utasította a soproni ügyészséget, hogy az építkezés kivitelezésére tartson nyilvános pályázatot. Ezt egy soproni építész, Schneider Márton nyerte el 5,6%-os árleengedéssel.

3Az építkezés 1884. július 13-án kezdődött és gyors ütemben, szinte fennakadás nélkül folyt. A megoldandó fő feladatok az építkezés megindulásakor az alábbiak voltak:

a régi cukorgyári főépület részbeni felhasználásával a zárkaépületet, új kórházat, körfalat és gazdasági épületeket kellett felépíteni; a cukorgyári munkáslakásokat őri lakássá, az igazgatósági lakásokat irodákká és tisztai lakásokká; a meglévő egyik emeletes épületet pedig munkatermekké és raktárakká kellett átalakítani.

Az építkezés folyamán az 52 315/1885. IM. sz. rendelet engedélyezte még egy kazán- és gépház építését 12 322,84 korona költséggel, valamint új munkatermi épület és halottaskamra létrehozását 44 844,85 korona összegben, a 25 918/1886. IM. sz. rendelet pedig az őrtanya építkezéséről rendelkezett. Ennek a tervezett költsége 14 927,54 korona volt.

Az Offermann és társa cukorgyár

Az építkezés vezetésével a tervezőt bízták meg, az ellenőri teendőket Náday Antal, Sopron megyei államépítészeti mérnök látta el. A minisztérium nevében a főfelügyelő dr. László Zsigmond volt, a börtönügyi osztály akkori vezetője. A munkálatokat 1886. augusztus 31-én befejezték, s megkezdődött az

intézet berendezése, majd betelepítése a fegyencekkel.

Az intézet hivatalos megnyitása 1886 novemberében volt. Azóta e kis telepen lévő fegyház fogalommá vált az elítéltek tudatában komorsága, szigora miatt. A telep neve 1906-tól *Sopronkőhid* (németül *Steinambrüchl*), ma pedig *Sopronkőhida*, bár sokan csak úgy említik mint *Kőhidtelep*.

A kívülről félelmetesnek látszó fegyház nem volt mindig – az előzőekben leírtakkal ellentétben – a túlzott szigor melegágya. Ez elsősorban az intézet élén álló igazgatóktól, azok jellemétől, humanizmusától függött. E vonatkozásban gyakran felmerült Gedeon Emil igazgató neve, aki sok mindent megtett az elítéltek falon belüli életének javításáért, talán többet is, mint amennyit a fegyőrökért tett. Ő saját maga írta le azt, hogy amikor az intézet élére kinevezték, első teendői közé tartozott a komor környezet átalakítása. Utakat rendeztetett, a sötétsárgára meszelt falakat újravakoltatta cementes kóporral, mert 4a régi állandóan hullott, foltos volt, a barna ablakokat zöldre festette, parkosított, fákat, rózsákat ültetett. Mindez jótékonyan hatott a fegyencekre, szinte vetekedtek abban, hogy ki gondolja a parkokat és rendkívül ügyeltek arra is, hogy valaki közülük kárt ne tegyen. Ilyen körülmények között látogatott az intézetbe az 1900-as évek elején az osztrák kereskedelmi minisztériumtól egy küldöttség, ennek vezetője, Max Beyer meg is jegyezte: „Herr Direktor, sie haben ja hier keine Strafanstalt, – sondern ein Sanatorium!” [55](#)

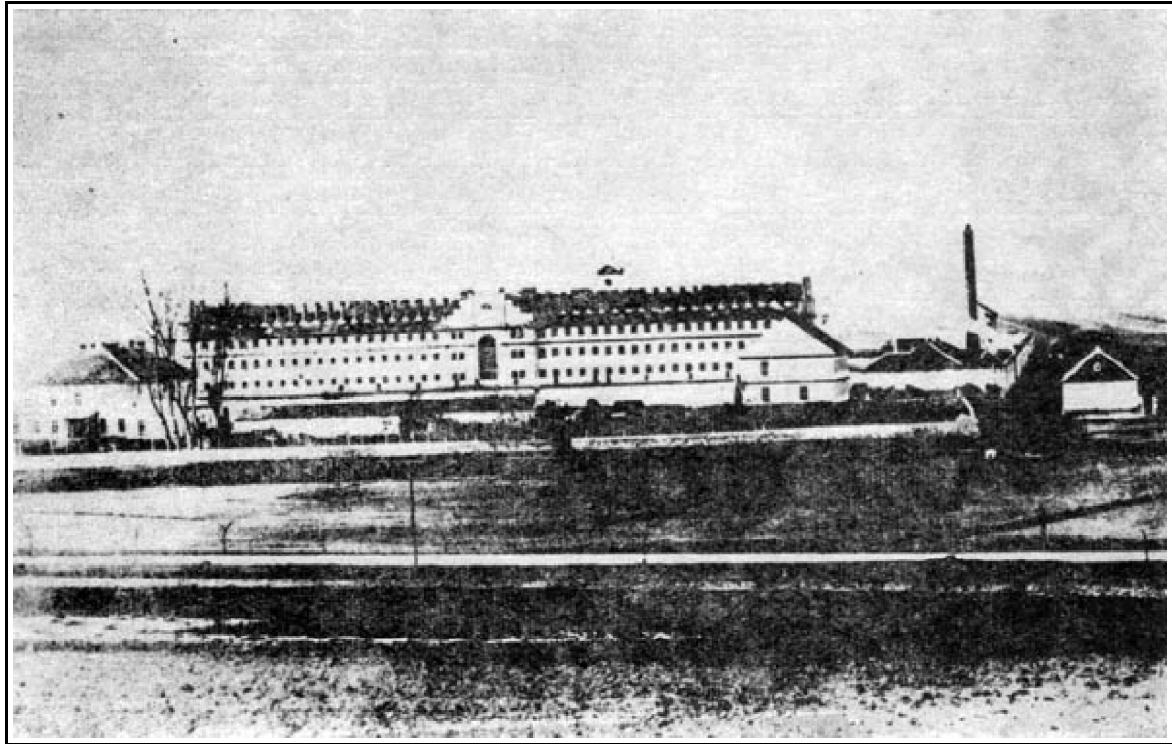
1886. szeptemberében Sopron vezetőinek és újságíróinak bemutatták az intézetet. A korabeli újság ezt írta róla: „A fegyintézeti épülethez csak két helyen lehet bejutni. Egyik a nagy kapu, mely csupán járművekkel való közlekedés alkalmával nyitattik fel; a másik, melyen át minden az intézetbe érkező fegyencnek és minden másnak áthaladni kell, az igazgatósági épülethez csatolt s a kapusnak állandó tanyájául szolgáló folyosó, vagy ha úgy tetszik előszoba ajtaja. Ezen az országút felől belépve, jobbra az irodahelyiségeket találjuk, melyekből azonban a tiszt lakásokba átmenni nem lehet... ..Midőn az udvar felőli ajtón belépünk, a fegyintézet falkerítésének éjszaki oldalánál vagyunk s első pillanatra egy homlokzatával ezen fallal színező földszintes épületet találunk, mely 54 ággal a fegyőrök laktanyájául szolgál s két nagy teremből áll. Ezzel a laktanyával szemközt van a háromemeletes főépület, a tulajdonképpeni fegyház, melynek alaprajza egy rengeteg nagy latin *H* betűhöz hasonlít. Nyissunk be. A két hosszú épületszárnyat középen összekötő folyosón vagyunk. Sajátságos kimondhatatlan érzés futja át az ember kebelét, midőn ide, az élőhalottak sírboltjába belép.” [66](#)

A hatalmas alkotáson mindenki elcsodálkozott, de a meghívottak körében kialakult az a vélemény is, hogy „...az újabbkori építészetnek valódi remeke ugyan, mindazáltal meg vagyunk győződve, hogy a méltó bámulat tárgyát képező építmény nem lesz soha a boldogság tanyája, ellenkezőleg hisszük, hogy az ablakain át égfelé emelkedő sóhajok keserűségét az egykor ott gyártott ipartermények összessége sem volna képes megédesíteni.” [77](#)

Ismerkedjünk meg közelebbről is a zárkaépülettel. A monumentális építménynek két fő- és egy összekötő szárnya van. A főszárnyak hossza 97,32 m, az összekötőé 40,22 m. A szárnyakon mindenütt 4 m széles folyosók vannak, az épület belmagassága 12,80 m. A tetőzetre és a szárnyak végeire világító ablakok lettek beépítve. A folyosókon kétoldalt nyílnak a zárkák. Mindegyikbe légvezető csatornát építettek. Ezek a zárkák szellőztetését voltak hivatottak megoldani: a levegő két vasbádoggal szerkezettel elzárt nyíláson át közlekedett, s kis ajtócskával a fegyenc maga szabályozhatta azt. A légutak a tetőzeten kívüli kéménnyel végződtek, s a korabeli felvételeken ezért látható „kéményerdő” az intézeten. A háromemeletes zárkaépületben 686 zárkát alakítottak ki, ebből 11 sötétzárka volt. A déli főszárnyon 252 a zárkák száma, ezek 4×2,08 m alapterületűek, s éjjel-nappali magánelzárásra szolgáltak, vagyis a fegyencek a büntetési idejük első harmadát töltötték ezekben a zárkákban. Az északi főszárnyon 292, az összekötő folyosón 142

zárka van $4 \times 1,56$ m alapterülettel, s ezek már csak hálózárkául szolgáltak. A zárkák ablakai mindenütt 1 méter magasak, de szélességük változó. Az ablakok a padozattól 2 méter magasságban kezdődnek. A zárkák belmagassága 3,2 m. Az ablakokat – hogy a szökéseknek elejét vegyék – vasráccsal látták el, mely 4 db másfél cm vastagságú vasrúdból lett kialakítva. Végeit elfalazott keresztvashoz erősítették.

A zárkaajtók 1,95 m magasak, 0,75 m szélesek. Az ajtókat szilárd vasalással és kilincses Wertheim-zárral látták el, de felszereltek rá ételbeadó nyílást (tátikát) és bádogszítás figyelőnyílást (cirklit) is.

Az intézet látképe 1901-ben

A zárkaépület összes helyisége és folyosója központi fűtésre volt berendezve. E célból a két főbejárat mellett pincehelyiségeket alakítottak ki, s ezekben 12 kályhát helyeztek el. A kályhák által a víz $80\text{ }^{\circ}\text{C}$ -ig volt felmelegíthető. E hőmérséklettel a meleg a zárkákban $20\text{ }^{\circ}\text{C}$, a folyosókon $15\text{ }^{\circ}\text{C}$ -ig volt fokozható. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy az akkori fűtőtestek nem voltak egyebek, mint egyszerű vezetékek, amelyben a meleg vizet áramoltatták. A forróvíz-, valamint a gőzfűtés berendezéseit a Cross Ch. E. Lewis utódai budapesti cég szerelte fel.

Az előzőekben említett főbejáratok az összekötő szárny végein egymással szemben lettek kialakítva. Mindegyik mellett vörös márványból készült, korláttal ellátott függőlépcsőket építettek. A márvány Esztergom megyéből származott. A függőlépcsők mindegyik emeleten 1 m széles, vaskorláttal ellátott erkélyes körüljáróba (trepni) vezetnek, s ide szerelték fel az ételfelhúzó lifteket is.

A zárkahelyiségeken kívül minden emeleten volt még két öblögető helyiség, szintén márványból készült medencével, vízvezetékkel és lefolyóval beépítve, továbbá egy-egy szoba a lelkészeknek, egy zárkahelyiség pedig az osztályok veretésével megbízott főfegyőröknek volt fenntartva.

6A zárkaépület felszerelésének terveit az első igazgató, Balkay István készítette el 1886 márciusában. A zárkák felszerelése: 1 db olyan összecsukható vaságy, mely deszkalap ráhelyezésével asztalként is szolgált, 1 db szalmazsák és szalmavánkos, 1 db lepedő, 1 db pokróc (télen 2 db), 1 db ágydeszka, 1 db szék, 1 db csebertartó ürcseberrel, 1 db vizeskanna, 1 db vizesdézsa, 1 db falra szerelt kis szekrény.

A zárkaépületen belül jelentősebb módosítás 1928-ban, az intézet egy részének szigorított dologházzá való kijelölése miatt történt. Válaszfalakkal lezártak egyes körleteket és két új lépcsőfeljárót is építettek. Ezzel meg tudták oldani azt, hogy a szigorított dologházak még a mozgatóknál se érintkezessenek a fegyverekkel. Valószínűleg ekkor szüntették meg a szellőzőcsatornákat is.

Az 1960-as évek legelején vízvezetékkel láttak el minden zárkát, beszerelték a mosdókat és vízöblítéses WC-eket, leszerelték a régi fűtőrendszert, s helyette radiátorokat építettek be és kiépítették a szennyvízcsatornákat is.

3. Jelentősége miatt feltétlenül említést érdemel a kazán- és gépház is. Felszerelése 1886-ban: 2 nagykazán egyenként 24 LE teljesítménnyel, 2 áramfejlesztő gép (ezt gőzgépek segítségével hozták működésbe) s egy gőzszivattyú a víztartályok megtöltésére. Érdekes idézni a korabeli sajtót a villanyvilágítás főpróbájáról: „Villanyvilágítást már volt alkalmunk látni, de ily óriási kiterjedésben, minő a fegyintézeti, még soha. A villanyfejlesztő gépek mintha alig várták volna az időt, hogy megmutathassák mit tudnak. Míg végre teljesen felszerelve mozgásba hozatott először az egyik, azután a másik gép, hogy mintegy egymással versenyezve iparkodjanak a korom sötétséget nappalivá változtatni. Midőn már minden készen volt, egy pillanat alatt, mintegy varázsütésre, az egész fegyintézet 686 zárkájában, folyosóin, az udvaron, s minden egyéb helyiségben kigyulladt a szép fehér fény mind a 900 lámpában. Leírhatatlan a hatás, mit e látvány a jelenvoltakban előidézett. ...A fegyintézet fő épülete megszámlálhatatlan kivilágított ablakaival úgy nézett ki az éj sötétjében, mint amilyennek a mesebeli tündérország királyi palotáját képzelni lehet.”⁸⁽⁸⁾

A villamos berendezéseket a Ganz és társai budapesti cégtől rendelték meg, s ugyanez végezte ezek fel-, illetve beszerelését is.

Az 1900-as évek elején a kazán- és gépház felszerelése a következőkből tevődött össze: 1 Compound gőzgép, 3 dinamógép, 1 Cornwall gőzkazán és 2 db Worthington-féle gőzszivattyú. A gépházhoz kapcsolódó egyik teremben a munkatermekbe vezető erőátvivő gépeket helyezték el, ezekkel a kapta- és sámfákat készítő gépeket működtették.

7A fegyintézet főkapuja a zárkaépülettel

Az I. világháború kitörése után az intézetben megszűnt a villanyvilágítás. A kazán- és gépház üzemeltetését csak a világháború után sikerült ismét biztosítani, persze ekkor sem sokáig, mert 1921-ben a trianoni békeszerződés miatt minden mozgathatót leszereltek és elszállították az intézetből, így az áramfejlesztő gépeket is. A visszaköltözést követően a villanyok éjszaka nem éghettek sem a zárkákban, sem az őrhelyeken. Este 9 óra után minden sötétségbe borult, mert a központi kapcsolóval lekapcsolták minden lámpát, s a mégis meglévő kevéske fényt az őrhelyeken pislákoló petróleum lámpák jelentették. A felállítási helyeken, illetve az udvaron a világítást 1925. március 12-től engedélyezte a minisztérium. Akkor 2 db 60 LE-s kondenzátoros, magas- és alacsony nyomású Röck-féle vezérműves Habil gőzgép, 2 db 40 kW teljesítményű Ganz típusú egyenáramú dinamógép és központi kapcsoló berendezés volt a kazán- és gépházban, 1933-ban pedig még a B. W. vándorrostélyos vízcsöves gőzkazánokat építették be. Jelenleg az intézet központi fűtését és a vállalat gőzszükségletét olajtüzelésű kazánok biztosítják.

A fenti két, részletesen ismertetett épületen kívül 1886 szeptemberére elkészült még az új kórház, mellette munkatermek, fürdő, mosoda, konyha, pékség kapott helyet. Készen állt az igazgatósági épület és néhány őri lakás, valamint a jelenlegi őri kultúrház, melynek emeletén munka- és tantermeket, földszintjén műhelyt, raktárat és istállót rendeztek be és a körfal.

Az építkezés természetesen ezután is folytatódott, de a magánvállalkozót felváltotta a fegyenc-munkaerő. Így pl. a fegyencok építették a későbbiekben leírásra kerülő lakásokat, de ők építették az intézet templomát is. Körülbelül 20 év kellett ahhoz, hogy a jelentős építkezések befejeződjenek.

A korabeli kimutatások szerint 1904. november 15-én az építkezési költségek – a telek és a régi épületek vételárát beleszámítva, a 74 040,67 korona értékcsökkenést levonva – 1 008 817 korona 99 fillért tettek ki.

A későbbiekben még jelentős építkezés volt 1928-ban, az ez évi munkálatok szorosan kapcsolódtak a szigorított dologházzá kijelöléshez. Felépítettek egy háromszintes munkaterem céljait szolgáló épületet, továbbá néhány lakást. E munkák felett az ellenőri teendőket a soproni államépítészeti hivatal látta el (mely 1929-ben felülvizsgálatot is tartott), az építkezések összes költsége 202 000 pengő volt.⁹⁽⁹⁾

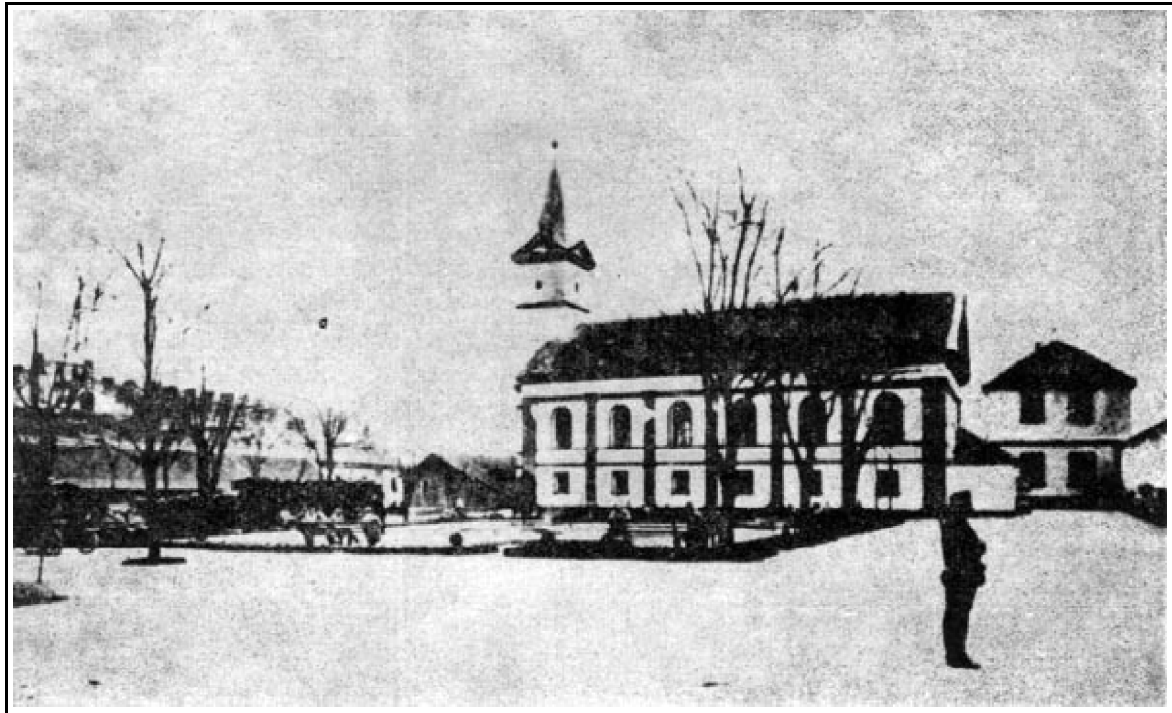
4. Az igazgatósági épület a Pozsonyi útra tekintve, a Rákos patak mellett volt, s miután azt még a cukorgyár működése idején építették, ezért azon 1886. augusztus 31-ig csak átalakításokat végeztek. Ebben az épületben kapott helyet a tisztviselők egy részének lakása és itt alakították ki az irodákat is. Az 1900-as évek elején például a földszinten 1 biztosi szoba, 2 szobás tiszti társalgó, 1 szobás díjnoki lakás és az ellenőr 4 szobás lakása volt. Az emeleten irodák, valamint az igazgató, a lelkész és a tiszti írnok lakása lettek kialakítva. Az irodák egyikével esett meg egy furcsa eset 1892. november 9-ről 10-re virradó éjszaka: kirabolták az intézet pénztárát. A tettet minden valószínűség szerint a betörések terén jártas egyén követhette el, mert a behatolási mód erre enged következtetni. Az ablakot a betörés előtt besározta, majd az ablakrács szétfeszítése után behatolt az irodába, s a kézi pénztárból elvitte az ott talált 200 forintot. Ahhoz, hogy ennek az összegnek a nagyságát értékelni tudjuk, összehasonlításként csak annyit jegyzek meg: majdnem ennyi volt a kezdő fegyőrök évi fizetése.

Említésre érdemes változások 1945-ig ezen az épületen nem történtek. A felszabadulást megelőző hónapokban az igazgatói lakásba szállásolta be magát a nyilas igazságügyminiszter, dr. Budinszky László.

Az épület sorsa a felszabadulással szinte egyidejűleg megpecsételődött. Egyes szemtanúk szerint március 30-án, nagypénteken este, mások szerint április 2-án ismeretlen tettes felgyújtotta. Az elkövető neve mind a mai napig nem ismeretes, csupán feltételezések vannak arra vonatkozóan, hogy a tűzvészt a nagypénteken szabadon engedett fegyencek valamelyike idézte elő. A tűz martalékvá lett az összes irattár, benne az intézet sorsára vonatkozó iratokkal, adatokkal. Elégtek a fegyencek törzslapjai, hajlék nélkül maradtak az ott lakó tisztviselők.

⁹E tűzvészt követően hosszú évekig csupán rom volt az igazgatósági épület helyén, mert még az 1948-as visszaköltözést követően sem állították azonnal helyre. 1950-ben történtek intézkedések az újjáépítésre. A tervet Sopron város tanácsa, mint I. fokú építési hatóság a 3743–24/1950. VI. számú véghatározatával engedélyezte 1950. április 17-én.¹⁰⁽¹⁰⁾ A terv alapján az igazgatósági épület és porta felépült az igazságügyminiszter 1950. évi június 24-én kelt 43 161/1950. IM. III/2. számú rendeletére.¹¹⁽¹¹⁾ Az épület 1951-ben elkészült, s később még jelentős bővítés történt rajta.

Az intézet udvara 1901-ben, háttérben a templom és az iskola

Az első lakások 1886-ra készültek el: ekkor 15 lakás volt lakható állapotban. Döntő többségük egyszobás volt. Ezekből azonban egyetlen egy sem volt fegyőr által lakott, mert 9 lakást a tisztviselőknek osztottak ki, egyet a gépész kapott, ötöt pedig főfegyőrök laktak. 1887-ben elkezdődött néhány őrlakás építése, majd folyamatosan a többi is. A századfordulóra az intézet tulajdonában volt 97 lakás, ebből 80 egyszobás, a többi 2–5 szobás volt.

A lakásviszonyokban lényeges változást hozott az I. világháborút megelőző időszak. Pontosán meg nem állapított időpontban, de valószínűleg 1908–13 között az örtelepen öt földszintes épületet emeletesre építettek át. Az emeletráépítéssel 40 fegyőr család került kétszobás, de komfort nélküli lakásokba. A földszinti lakások szigetelését ekkor sem oldották meg, így azok továbbra is egészségtelenek, vizesek maradtak, a belső vakolat nagyon gyakran a tégláig, a falba épített mészkőig lemállott.

10A lakásokról még csak annyit, hogy nagyon hosszú ideig sem vízvezetékkel, sem villanyvilágítással nem voltak ellátva. A régi fegyőrök elmondásai szerint őri lakásba a villany bevezetését 1926-ban engedélyezték először, s ezt követően az őrszemélyzet kb. 60%-a igényelte azt. Az igénylők száma azért volt csak ennyi, mert a munkálatokat saját költségre végezték el, ezért a felszabadulást még sok lakástulajdonos petróleumlámpa fényénél érte meg, holott tőle 50 méterre már majdnem 60 éve megtörtént az első villanygyújtás. A szolgálati lakások modernizálása, komfortossá tétele 1948-ban kezdődött meg.

Összefoglalva 1904-ben az intézet 33 épületből állt, udvarának területe 15 ezer m², a körfalon belüli összterülete mintegy 22 ezer m² volt. Viszont 1936-ban az intézet homlokzata 230 m hosszú, legnagyobb mélysége 212 m, legkisebb 180 m volt. A beépített terület és az udvar nagysága 12 859 □-öl.

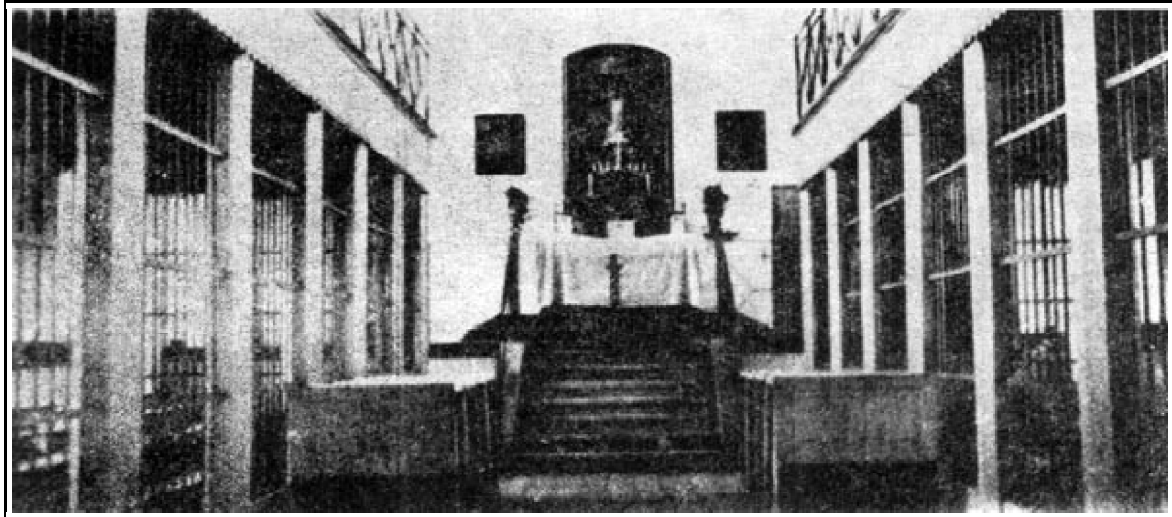
5. Időpont: 1921. A trianoni békeszerződés alapján Magyarország nyugati részéből jelentős területeket

kellett átadni Ausztriának. Az átadandó területekbe a terv szerint Sopronkőhida is beletartozott, ezért az igazságügyminiszter 1921 nyarán elrendelte a fegyintézet kiürítését. Ezt június–július–augusztus hónapokban végrehajtották, mindent ami mozgatható, megfogható volt, áttelepítették a budapesti gyűjtőfogházba. Ugyanide szállították át a fegyencek, valamint a fegyőrök nagy részét is. Amikor 1921. augusztus 6-án Sopron székhellyel megalakult a Nyugat-Magyarország átadásával megbízott Szövetségek Tábournoki Bizottság, Sopronkőhida kiürítése, áttelepítése már az utolsó fázisában volt. Az utolsó áthelyezettek között volt Babella Vilmos díjnok. Erről az eseményről személyi táblázatán a következő bejegyzés olvasható: „1921. aug. hó 20-tól a soproni kir. orsz. fegyintézet kiürítése folytán a m. kir. Igazságügyminisztériumnak 45 185/1921. IM. VI. sz. rendelettel ideiglenes szolgálattételre a budapesti kir. orsz. gyűjtőfogházhoz kirendelve.”¹²⁽¹²⁾ (Az ideiglenesen ide áthelyezett öröket – összesen 27 főt – 1921. szeptember 15-i hatállyal a gyűjtőfogház igazgatója véglegesítette.¹³⁽¹³⁾)

Az intézet végleges átadásának időpontjáig dr. Udvardy Jenő vezetésével néhány fegyőr és fegyenc itt maradt állagmegóvás, fenntartás miatt. A kiürítést követő időszakban szinte az mehetett be az intézetbe, aki akart, az őrzés természetesen laza volt. Az itt maradt fegyenceket selyemhernyó-tenyésztéssel foglalkoztatták. 1921. augusztus 27-én az átadandó területeken állomásozó reguláris magyar csapatok elvonulása megkezdődött, s a terv szerint az intézetben hátrahagyott öröknek és fegyenceknek az e csapatoknak Sopronból történő kivonulásával egyidejűleg kellett volna az áttelepülésre kijelölt intézethez átköltözniük. A magyar csapatok azonban még Sopron előtt megálltak, sem Sopronnak, sem Sopronkőhidának átadására nem került sor. A telep végleges sorsát is az 1921. évi decemberi népszavazás döntötte el. Ennek eredményeként megkezdődhetett a visszatelepítés, de hogy ez mikorra történt meg, nem tudni. Mindenesetre nagy a valószínűsége annak, hogy 2–3 hónapon belül a visszaköltözést befejezték, mert az intézet 1922. áprilisi működésére utal az, hogy Zsobrowszky igazgató e hónapban nyugállományba helyezési okiratot írt alá. A fegyencek folyamatos munkáltatására az intézkedés viszont kétséget kizáróan 1923. első félévében látott napvilágot.

¹¹1928-ban az igazságügyminiszter az intézet egyik elkülönített részét férfi elítéltek számára szigorított dologházzá jelölte ki. Az új jogintézmény még ebben az évben megkezdte működését, az ide beutaltak száma évről-évre nőtt.

6. 1944. március 19-én a hitleri Németország csapatai megszállták Magyarországot. A fegyőrök visszaemlékezései szerint ezen a napon német katonák és fegyőrök között incidens nem zajlott le. Esemény „csupán” annyi történt, hogy a német előőrs katonái bementek a portára, elvágták a telefonvezetékeket és mint akik jól végezték dolgukat, folytatták útjukat tovább az ország belseje felé.

A templom belseje 1929-ben

Az intézet történetében az események halmazát szolgáltatta a Szálasi-rendszer. A Vörös Hadsereg elől menekülve Szálasiék Sopronkőhidán kívánták elhelyezni az általuk letartóztatott politikai foglyokat és elfogott partizánokat, s e tervüket meg is valósították. Az azonban, hogy nagyobb létszámú letartóztatott helyezzenek el, problémát okozott, hiszen a fegyintézet így is tele volt. Ezért aztán az általuk legjobbnak vélt módszerhez folyamodtak: 1944. november 24-én 516 szigorított dologházast szállítottak el hadiszolgálatra. A fegyház kiürítésének célját nem hozták az igazgatóság tudomására, s ezt támasztja alá az, hogy az akkor szolgálatot teljesítő fegyőrök egybehangzó állítása szerint az első politikai letartóztatott csoportot értesítés és okmányok hiányában be sem akarták fogadni, sőt az igazgató személyesen tiltakozott a miniszternél. Dr. Stráner Ernő volt igazgató elmondása szerint azt a választ kapta tőle, hogy „most már nem tehetünk semmit, mert a legutóbbi minisztertanácson ehhez hozzájárultam.” Őrséget a fegyintézet nem adott a foglyok őrzéséhez, hanem a Margit körüti fogházból vezényeltek át erre a célra katonákat. Pontosan nem sikerült rekonstruálni azt, hogy melyik napon jelent meg a politikai letartóztatottakból álló első csoport az intézetnél, de Papp István szerint október 31-től „Budapestről fokozatosan Sopronkőhidára szállítják a letartóztatásban lévő politikai foglyokat és elfogott partizánokat”,¹⁴⁽¹⁴⁾ és visszaemlékezéseiben dr. Stráner is november elejére helyezi ezt az eseményt. A legnagyobb arányú beszállítás 1944. december 12-én volt. E napon éjjel körül érkezett meg az autóbusz-karaván 12a Margit körüti katonai fogház őrosztaga kíséretében, az ott fogvatartott összes fogollyal. Ezek közül a védőőrizeteket a fegyintézet 50 személyes kórházában, a többieket pedig a mai II. körleten helyezték el.

E foglyok őrzését is katonák látták el, kivéve Kállay Miklós volt miniszterelnököt, mert őrá SS-katonák vigyáztak. Az őrosztag hivatalos neve „A magyar királyi budapesti I. honvéd hadtest parancsnokság büntető intézetének kikülönített őrosztaga, Sopronkőhida” volt, a parancsnoki teendőket Frisch József főhadnagy volt megbízva. E katonai őrség és az általuk őrzött foglyok teljes egészében különálltak az igazságügyminisztérium irányítása alá tartozó fogháztól.

A Sopronkőhidán fogvatartott foglyok és védőőrizetesk összetétele rendkívül vegyes volt: „Az október 15-e utáni napokban internálták, letartóztatták, illetve a Gestapo elhurcolta Horthy több volt miniszterét, tanácsosát, államtitkárát, tábornokát, a miniszteriális szervek exponált személyiségeit, a főispánok nagy részét. A sopronkőhidai fogházban őrizetben lévő személyekről Szálasi részére készített listán többek

között a következő nevek olvashatók:

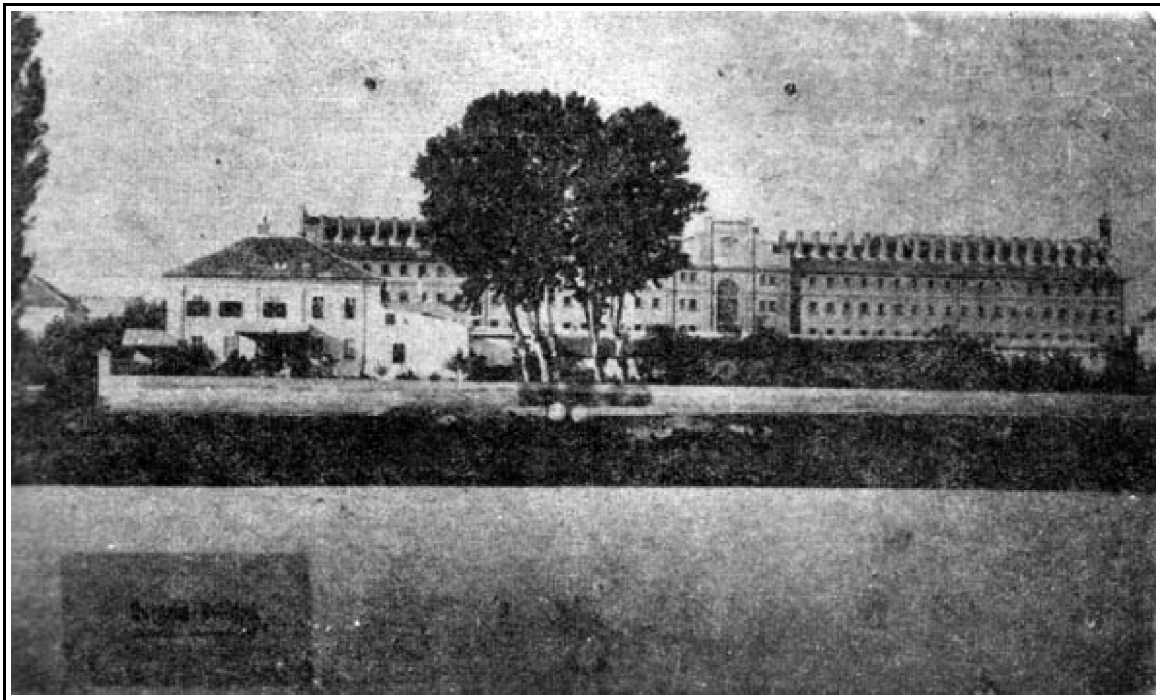
Antal István
Bárdos Ferenc
Dietz Károly
Egyed Zoltán
Esterházy Móric
Hardy Kálmán
Hennyey Gusztáv
Jávor Pál
Jungerth-Arnóth Mihály
Kádár Gyula
Kállay Miklós
Kánya Kálmán
Krúdy Gyula
nagybaconi Nagy Béla
nagybaconi Nagy Vilmos
Pattantyus Ábrahám Dezső
Rakovszky Tibor
Ruszkiczai-Rüdiger Imre
Szombathelyi Ferenc
Szombathelyi Ferencné
Titkos Ilona
Töreky Géza
Utassy Lóránd
Dálnoki Veress Lajos”¹⁵⁽¹⁵⁾

Ezek voltak – és még néhányan a fentiekén kívül – a védőőrizeteselek, vagy ahogy még nevezték őket, az ún. nagypolitikaiak. A kórházban külön kasztot alkottak, s kedvezményeik szinte korlátlanok voltak.

A kommunisták, partizánok, az ellenállási mozgalom lebukott harcosai között olyan nevek találhatók, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre, Pataki István, Révay Kálmán, Almásy Pál és Rajk László. Nemzetiség szerint a lefogottak között – a magyarokon kívül – horvátok, szlovének, olaszok, lengyelek, nem szerint férfiak és nők egyaránt voltak, s ami még inkább megdöbbentő, gyermekeket is beszállítottak az intézetbe. Itt volt például a 9 éves Lebovics Judit, valamint Vörös Tiborék másfél éves és 4 hónapos gyermeke.

1944. december közepén Budapestről Sopronkőhidára tette át székhelyét a hadbíróóság is, melynek vezetője Dominich Vilmos hadbíró őrnagy volt. A bíróságnak az első hivatalos neve „A nemzet totális mozgósításával megbízott tárcanélküli miniszter mellé beosztott bírósága” volt, majd a „Magyar királyi honvéd vezérkar főnökének III. bírósága”, illetve a „Magyar Királyi Honvéd Főparancsnokság III. bírósága” lett. A székhely-áthelyezés után azonnal megkezdte ténykedését a bírósági épületté nyilvánított, s az intézettel szemben lévő elemi iskolában. Pontosabban nem is megkezdte ténykedését, hanem folytatta azt, ¹³amit Budapesten abbahagyott. Sorozatban gyártotta a súlyosabbnál súlyosabb ítéleteket. Az ezidőben szolgálatot teljesítő fegyőrök elmondásai, valamint a fogvatartott politikai foglyok leírásai, naplójegyzetei alapján viszonylag jól lehet rekonstruálni az akkori eseményeket. Elsősorban Almásy Pál politikai fogoly (ma ny. altábornagy) eredeti, 1945-ben íródott naplójegyzete ad pontos felvilágosítást. E naplójegyzetek szerint az első halálos ítéletet 1944. december 21-én golyóval hajtották végre Deutsch

József cinkografuson.

Képeslap a századfordulóról

A következő áldozatok Bajcsy-Zsilinszky Endre, Pataki István, Kreutz Róbert és Pesti Barnabás voltak. Ezeket az ítéleteket is, csakúgy mint a többit, önként jelentkező katonák hajtották végre. Bajcsy-Zsilinszky hódéri Sztasák tizedes, Németi tizedes és Wessely honvéd voltak. A következő ítélet végrehajtására 1945. január 9-én került sor. Fisch Emil volt az egyik áldozat, akinek a bűne az volt, hogy „...szovjet–magyar baráti társaságot alapított, az egyesület pénzügyvedelmét az ellenállási mozgalom céljaira fordította.”¹⁶⁽¹⁶⁾ Egy csendes, szerény vegyészmérnök szívének dobogása szűnt meg örök időkre. A másik kivégzett, Topa János magas, vidám természetű fiatalember volt. Utolsó éjszakáját így öröközte meg a krónikás: „Egy este nagy lármát, dörömbölést hallunk. Egy földszinti cellában ordít valaki, veri az ajtót. Az őrjögés egészen a hajnali órákig tart. Azután néma csend. Reggel megtudjuk, hogy Topa utolsó éjszakájának voltunk tanúi.”¹⁷⁽¹⁷⁾ E két vértanú január 9-i kivégzésének időpontját erősíti meg Papp István (SSz. 1970, 12.) is. Ennek azért van jelentősége, mert a fegyház falán lévő emléktábla szerint az azon szereplő 12 személyt 1944. december 24-én végezték ki.

¹⁴Január 15-én Kádár Klein Elek egyetemi hallgató élete fejeződött be. Fogolytársai szerint meglepő férfiasan várta a halált, s a kivégzőhelyre történő kivezetésnél mosolyogva indult el utolsó útjára.

Január 17-én Frisch főhadnagy Bécsből hozta a hódériak számára az újabb áldozatot, herceg Odescalchy Miklós repülő főhadnagyot. Ő családjával és segédjével repülőgépen akart átszökni az angolokhoz 1944 nyarán, de tévedésből németek által ellenőrzött területen szállt le. Elfogták, különböző börtönökbe zárták, majd Dominichék kezére juttatták. Felakasztására 21-én került sor. Mártírrá nem nyilvánították, így neve sem szerepel az emléktáblán. Odescalchyt a Honvédelmi Minisztérium – halála után – őrnaggyá léptette elő, s intézkedett az exhumálásáról is.¹⁸⁽¹⁸⁾ Ma valószínűleg Tuzséron, a családi sírhelyen van eltemetve.

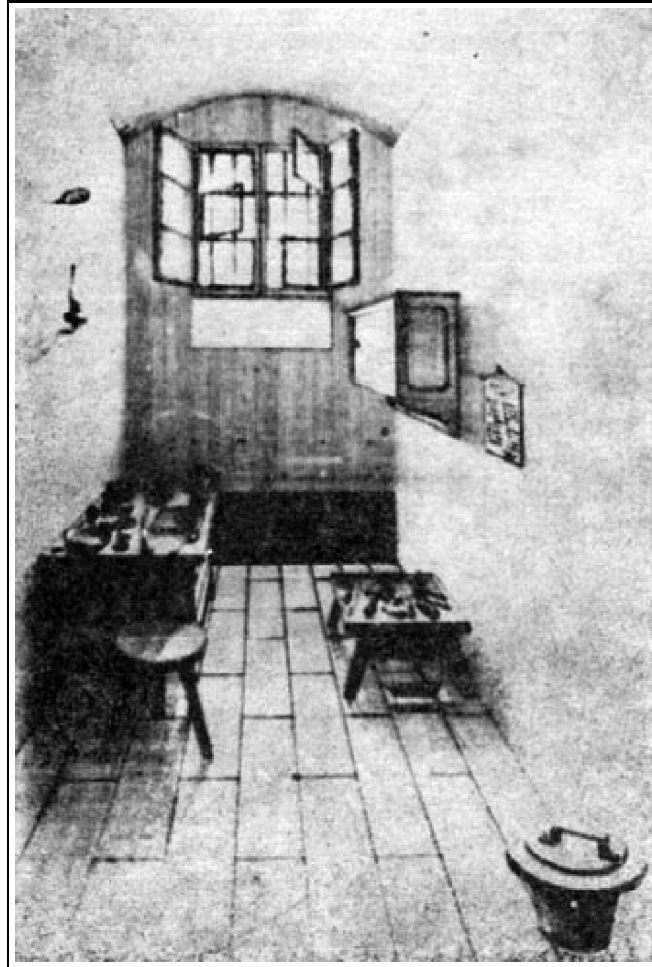
A háborús események alakulásával egyre több lett az ellenálló, s egyre több lett a fogvatartottak száma is. Ugyanakkor a védőőrizetek közül többen szabadulhattak. Például karácsony előtt helyeztek szabadlábra néhány főt, január 28-án pedig Lakatos Gézát és feleségét, valamint Ruzsiczai-Rüdigert. Ugyancsak a védőőrizetek ügyében járt az intézetben február 7-én Vajna Károly belügyminiszter két csendőr ezredes kíséretében. Látogatásának eredményeként újabb két fő szabadulhatott. Tárgyalásokat folytatott Kállay volt miniszterelnökkel és Hennyey volt külügyminiszterrel. Nem tudni, hogy e tárgyalás következménye volt-e, de tény, hogy Kállayt február 15-én délután a németek meglepetésszerűen elszállították az intézetből.

1945. február 16-án az intézetben kiütéses tífusz megbetegedésekről tett jelentést dr. Varvasovszky János orvos, ezért vesztegzárat rendeltek el három heti időtartamra. A vesztegzár idejére a katonai büntetőintézeti részlegnél vitéz bősörményi Soós István alhadnagy vette át a parancsnokságot, mert Frisch kintrekedt és nagy kedve nem volt vesztegzár alá helyeztetni magát. A tífusz miatt megkezdtek a foglyok fürdetését, valamint az épületek krezzallal történő fertőtlenítését.

A vesztegzár alatt is tovább folyt a letartóztatottak beszállítása. Ez alatt került ide Csáktornyról 56 férfi és 20 nő, akiket partizán-támogatás miatt csúnyán összeverve helyeztek őrizet alá. Ugyancsak innen a későbbiekben még két csoport érkezett összesen 57 fővel. A zár feloldására március 9-e helyett már február 22-én sor került.

Ez eseményeket megelőzően azonban ismét a bíróság hallatott magáról. Február 8-án Némeh János László karpaszományos honvédet és Stelczer Lajost – győri ellenállókat – ítélték halálra. 16-án délben, tehát már a vesztegzár alatt közölték velük a kegyelem megtagadásáról szóló döntést, az ítélet végrehajtását délután fél kettőre tűzték ki. Némethhez a siralomházba a fogvatartott zirci Jambrich atya ment le, Stelczerhez viszont – protestáns lévén – senkit nem küldtek be. Fogolytársuk szerint „Stelczer imakönyvvel a kezében indult utolsó útjára, talán nem olyan öntudatosan, mint Németh, de elég szilárd léptekkel.” Németh 21 éves volt, a bitófa alatt a következőket mondta: „Amit tettem, mindent a magyar munkásért és parasztért tettem. Éljen Magyarország!”¹⁹⁽¹⁹⁾ A krónika hűségéhez tartozik, hogy Novák Károly a győri csoport tagjainak kivégzését visszaemlékezéseiben március elejére helyezi, ugyanakkor Révay Kálmán az először említett időpontot, tehát 16-át erősíti meg. Ez látszik legvalószínűbbnek, mert Almásy 1945-ben naponta vezette a naplóját, tehát az eseményeket napra készen tudta rögzíteni, Révay pedig 1946-ban adatta ki a könyvét, így az események viszonylag frissek voltak. Novák könyve csak 1957-ben jelent meg. És ami még kettőjük mellett szól: mindketten írónoki teendőket láttak el a raboskodásuk ideje alatt, így nagyobb lehetőségük volt az események nyomon követésére.

Németh és Stelczer kivégzésénél a vesztegzár miatt hadbíró nem volt jelen, az ítéleteket az ideiglenes parancsnok, Soós alhadnagy hajtatta végre.

Magánzárka

Ezt követően az egykori krónikások szerint több kivégzés nem történt az intézetben, viszont február 27-én a sétára való kirekesztésnél Dallos Györgyöt, az Egyesült Izzó főmérnökét, kutatólaboratóriumának vezetőjét a zárkájában felakasztva találták, önkezével vetett véget az életnek. „Érzékeny lélek, aki igen nehezen viselte el helyzetét. ...Teljes lelki összeomlásban követhette el tettét, búcsúlevelét dr. Törökhöz intézte.”²⁰⁽²⁰⁾ (Ő volt a védőügyvéd.) Öngyilkosságról ¹⁶vall egy másik krónikás is: „Tragikus esemény történt: Margit körüti cellatársam, Dallos ...itt Kőgidán idegösszeomlást kapott, és cellájában felakasztotta magát.”²¹⁽²¹⁾

Ugyanezen a napon Zsebeházi Lajos egyetemista már halálán volt. Szervezetét a gyenge élelmezés és fűtetlenség kikezdte, s tüdőgyulladást kapott. Szülei még meglátogatták. Március 2-án betegségébe belehalt. Az emléktáblán mindkettőjük neve szerepel.

Március elsején új személy került a bírósághoz, Barcsay Ákos csendőr alezredes, nyilas pártszolgálatos, akinek ellenőri feladatai voltak. Március 7-én megjelent a harctéri alkalmasságot felülvizsgáló bizottság az intézetben, mely az örök és előjáróik, valamint a még el nem ítélt foglyok körében keresett utánpótlást a frontnak. Március közepén a katonák által őrzött fogoly- és rablétszám már 383 fő volt, de arra még

mindig futotta erejükből, hogy 19-én az őrosztagból kb. 40 főt kivezényeljenek a környékre razziázni.

21-re tervezték, de csak 27-én ürítették ki a fegyintézet kórházát, s helyezték a védőőrizeteket a zárkákba azért, hogy a kórházat német hadikórházzá alakíthassák át. Ennek az elképzelésnek a megvalósítására azonban az események felgyorsulása miatt már nem került sor. Már 1945 januárjában szó volt az intézetnek Németországba való kitelepítéséről, s emiatt Frisch főhadnaggyal német tisztek szemlélték meg a büntetőintézeti részleget. Később a határzár, majd a vesztégzár miatt mondtak le a tervről. Március végén azonban már nem halogathatták a döntést, hiszen a talpuk alatt égett a talaj. A szovjet csapatok egyre gyorsabb ütemben közeledtek Sopronhoz és környékéhez, a menekülés is egyre sürgetőbbé vált Dominichéknak. Március 28-án kb. 9 óra körül megkezdtek a katonai büntetőintézet kiürítését: ekkor indult el az első csoport Németország felé. A csoportot védőőrizeteselek, az őket kísérő magyar katonák és német SS-ek alkották. Másnap hajnalban kb. 4–5 óra körül indították a következő csoportot az előző után. Elöl meneteltek a nők, 84-en, mögöttük a férfiak, csoportjuk összesen kb. 350 fős volt.²²⁽²²⁾ Ezzel lényegében befejeződött a III. Bíróság büntetőintézetének kiürítése.

7. Ezek után nézzük meg azt is, hogy e néhány hónap alatt milyen események történtek az igazságügyminisztérium irányítása alá tartozó fegyházban. 1945. február 8-án összeírták a telep 16–60 év közötti lakosságát erődítési munkákra való befogás miatt. A fegyőröket és családtagjaikat egyaránt kivezényelték tankcsapdák ásásához. Március 4-én az intézet összes fogatát berendelték Sopronba a bombatámadások utáni mentési munkákhoz. Közben itt is egyre többször felmerült a kitelepítés gondolata, de ezt nem az igazgatóság, hanem a nyilas igazságügyminiszter sürgette. Dr. Stráner Ernő igazgató szemrevételezés céljából elutazott az áttelepülésre kijelölt kaisheimi fegyintézetbe, valószínűleg február 19–21-e között. A németek azonban nem akartak mindenkit és mindent áttelepíteni, csupán a szövőgyárat és a gépek működtetéséhez szükséges létszámú fegyencet. A fejlemények közismertek: az intézet kitelepítése elmaradt. S hogy ez így történt, az több tényező együttes hatásának köszönhető. Ilyen volt a vagonhiány, a március végi rendkívül zűrzavaros helyzet és nem ¹⁷utolsó sorban az intézet alkalmazottainak húzó-halasztó politikája, mellyel igyekeztek késleltetni az áttelepülést. Így 1945. március 29-én délben – a katonai részleg kiürítésének befejezése után – a mintegy másfél száz fegyenc és a fegyőrök, tisztviselők szinte kivétel nélkül Sopronkőhidán tartózkodtak. Másnap, nagypénteken a fogvatartott 161 fegyencet egy 1944-ben alkotott ME. rendelet és az igazságügyminiszter szóbeli utasítása alapján szabadon engedték. A személyzet továbbra is a szolgálati helyén maradt, illetve bunkerekbe vonult. 1945. április 1-én a déli órákban megjelentek az első szovjet katonák az intézetnél. Sopronkőhida felszabadult!

(Folytatjuk)

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Dóka Klára: Adalékok a Rábaszabályozó Társulat történetéhez (1873–1948) I. rész

Dóka Klára: Adalékok a Rábaszabályozó Társulat történetéhez (1873–1948) I. rész

1. A Rába a Duna egyik legjelentősebb mellékfolyója. Szabályozásának ügye már a középkortól sokat foglalkoztatta az országgyűlést és a törvényhatóságokat. A helyi lakosok mindent megtettek az árvíz elleni védekezés terén: a folyó partjait már a XIX. század elején gátak kísérték, főként a Sopron és Győr megyei szakaszokon. A tervszerű szabályozás csak az 1870-es években kezdődött. A XVIII. század végétől

csaknem minden évtizedben készültek szabályozási tervek, ezek azonban megbuktak a helyi ellentétek miatt: az egyes megyék, helységek, a folyó alsó és felső szakaszán lakó érdekeltek vitáiban. 1833-ra elkészült a folyó pontos vízrajzi térképe, ami kiindulási alapot jelentett a szabályozási munkákhoz.

A folyó völgyének rendezését az 1873-ban megalakult Rábaszabályozó Társulat hajtotta végre. Az egyesülés egyike volt Magyarország legnagyobb vízrendező társulatainak: területe Sopron, Győr megyékre, valamint Vas, Veszprém, Moson megye egy részére terjedt ki. Feladatai folyamatosan nőttek, de alapvető funkciója mindvégig a folyószabályozás, az épített védművek gondozása, fenntartása volt.

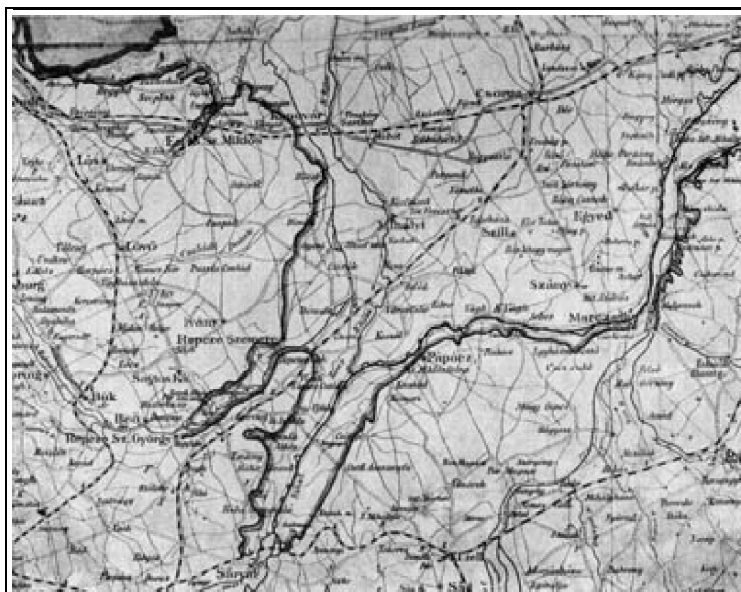
A magyarországi víztársulatok XIX. századi működéséről gazdag irodalom áll rendelkezésre. A millennium alkalmából minden nagyobb társulat megíratta történetét. Az elkészült munkák – bár nem mentesek a túlzásoktól – a folyószabályozás legeredményesebb korszakáról adnak számot.¹⁽²³⁾ A századfordulón több statisztikai kiadvány készült a társulatokról, amelyek sorát egyfelől Vályi Béla 1916-ban megjelent munkája,²⁽²⁴⁾ másfelől Kenessey Bélának a két világháború közti állapotot bemutató kötete zárja le.³⁽²⁵⁾ Az összefoglalók csak a társulatok legfontosabb adatait közlik: a megalakulás körülményeit, az árterület nagyságát, a védművek adatait, a belvízcsatornák hosszát stb. A szervezetek XX. századi történetéről, gazdasági jelentőségéről nem készültek komolyabb ¹⁸tanulmányok. Ennek több oka van. Egyik a források szétszórtsága. A társulatok iratai hiányosan kerültek a levéltárakba, maga az adminisztráció sem volt minden esetben tökéletes. Másik ok a társulatok összetétele, egyes történelmi helyzetekben retrográd szerepe volt. A kérdés vizsgálata ennek ellenére nem elhanyagolható. 1948 előtt az Európában legjelentősebb magyarországi vízszabályozások védművei, belvízcsatornái, szivattyútelepei voltak a társulatok kezelésében. Legtöbb társulat ingatlanokkal, komoly vagyonnal rendelkezett, tisztviselői, vízmesterei mellett nagyszámú kubikost, napszámost foglalkoztatott, főként egy-egy építkezés idején. A vezetőség döntéseitől gyakran egész községek termése függött, egy-egy általuk kezdeményezett belvízelvezetés vagy öntözés egész vidékek helyzetét befolyásolta. Tanulmányunkban a Rábaszabályozó Társulat 75 éves történetének rövid összefoglalását szeretnénk adni, nem a műszaki, hanem elsősorban a gazdasági-társadalmi elemekre helyezve a hangsúlyt. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy e társulat iratanyaga teljes egészében megtalálható az Országos Vízügyi Levéltárban.

2. A Rábaszabályozó Társulat 1873. nov. 15-én alakult meg. A szabályozás ügyének előmozdítását Sopron és Győr megyék egyaránt sürgették. A Marcal felső szakaszán a rendszeres szabályozás 1859-től megkezdődött, ami szintén sürgette a befogadó Rába folyó medrének rendezését. 1870-ben a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium Ürményi Józsefet küldte kormánybiztosnak a társulat megalakításához, és Újházy Jánost bízta meg a szabályozási terv elkészítésével. A biztos nehéz helyzet előtt állt. Nemcsak a Rába-Marcal-menti érdekeltség került szembe egymással, hanem a rábamentiek sem tudtak megegyezni. Egyik fő vitakérdés a költségek viselése volt. Másik vita már évszázadok óta a folyón épült malmok miatt bontakozott ki, amelyek rosszul megépített rőzsegátjaikkal az árvizek fő okozóivá váltak. A malomtulajdonosok ragaszkodtak jogaikhoz, és csak a vízimalmok fenntartása mellett javasolták a szabályozást. Ürményi külön tartotta az érdekeltségi gyűléseket Vas, Sopron, Győr, Moson megyében, és így próbált egységes álláspontot kialakítani. 1870. ápr. 20-án Szombathelyen, nov. 20-án Sopronban, nov. 22-én Győrben, majd jan. 10-én ismét Győrben, dec. 4-én Magyaróvárott volt biztosi gyűlés. Külön-külön minden megye hozzájárult a szabályozáshoz.⁴⁽²⁶⁾ 1873. jún. 25-én Győrött, az összegyűlt érdekeltek egy része – Vas megye tiltakozása mellett – elhatározta a társulatalakítást, és időközben elkészült a szabályozási terv is.⁵⁽²⁷⁾ Újházy terve szerint a Rába-szabályozás első művelete a kanyarok átvágása lett volna. 81 átvágást tervezett Győr és Szentgotthárd között. A töltéseket az addig tapasztalt legnagyobb vízszint felett 63 cm-es korongmagassággal, 1:1,5 rézsúvél⁶⁽²⁸⁾ kívánta megépíteni. A malmok számára 5

csatornát tervezett, amelyekből öntözni is lehetett volna. A Marcalt Gyirmóttól Egyházaskeszőig kívánta szabályozni átvágásokkal és árapasztó csatornával.⁷⁽²⁹⁾ A Rába szabályozását főként a Bolgát-völgy, a Rózsás-ér, Rábasantmihály-Ragyogóhíd környékén vélte fontosnak. A szabályozási tervben szerepelt a Fertő és a Hanság rendezése is. A kormánybiztos 1873. nov. 15-én ismétlen Győrbe hívta az érdekelteket, és a 19társulat megalakult. Elnöke Batthyány Géza, igazgatója Krisztinkovich Ede lett.⁸⁽³⁰⁾ Bizottságot küldtek ki az alapszabályok kidolgozására. A tervezet szerint – az érdekeltek költségén és állami támogatással – a társulat feladata a Rába folyó, a Kis-Rába, Rábca, Répce valamint a Fertő szabályozása. A munka befejezése után a társulat köteles gondoskodni az elkészült védművek fenntartásáról, és ennek érdekében árvédelmi tartalékalapot létesít. A szervezet ügyeiben a közgyűlés és a választmány dönt. A közgyűlést évenként tartják: hatáskörébe tartozik a társulat elnökének és alelnökének megválasztása, az alapszabályok módosítása, számadások felülvizsgálata. A választmány 22 tagból áll, márciusban és szeptemberben ülésezik. Fő feladata az ártérfejlesztés, osztályozás, kivetési kulcs megállapítása, költségelőirányzat átvizsgálása. A társulatot az elnök képviseli. Ő irányítja az adminisztrációt és a számadások helyes vezetését. A feladatok végrehajtását az igazgató ellenőrzi, a műszaki teendők ellátása a társulati mérnök kötelessége. Ezenkívül jegyzőt és pénztárnokot is alkalmaznak, a gátörök, csatornaörök számára szolgálati utasítás készül. Az 1873. dec. 4-i közgyűlés elfogadta az alapszabály-tervezetet. A felügyelettel Győr város tanácsát bízták meg, a társulati mérnök pedig Újházy János lett. A Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium csupán néhány észrevételt tett az alapszabályokkal kapcsolatban. Előírta a választmány számára, hogy legalább 1/4 évenként ülésezzen, és ne számítson állami támogatásra.

Míg az alapszabályok összeállítása és átdolgozása folyt, az ártérbirtokosoknak küzdelmet kellett folytatniuk a szabályozási munka ellenzőivel. A Vas megyeiek sérelmezték, hogy a Fertő és Hanság is napirendre került, ami a költségeket meg fogja növelni.⁹⁽³¹⁾ Vág, Bodonhely, Rábasebes, Rábasantmihály lakói biztosítékot kértek, milyen módon fogja őket a Rábaszabályozó Társulat kártalanítani, ha malmaikat kisajátítják. A minisztérium elutasította a kérelmező községeket, és 1874. okt. 2-án jóváhagyta a társulat alapszabályait.¹⁰⁽³²⁾ 1875-ben meghatározták az ártéri területek nagyságát, és azokat értékük szerint kategóriákba sorolták. Az ártéri hozzájárulást aszerint határozták meg, hogy az illető terület mezőgazdasági szempontból mennyire volt hasznosítható, és milyen gyakran szokta elönteni az árvíz.¹¹⁽³³⁾ 1875. márc. 21-én egyezés jött létre a Marcalszabályozó Társulattal. Eszerint a folyó Győr megyei szakaszát a Rábaszabályozó Társulat rendezi, és a marcalmentiek hozzájárulnak a költségekhez.¹²⁽³⁴⁾

A szabályozási munkában fontos lépést jelentett, amikor 1877. jan. 2-án kisajátították az első malmot, amit 17 malomgát lerombolása követett. Az 1874. évi megegyezés értelmében a malomtulajdonosokat kártalanították, ami a társulat alaptőkéjét felemésztette. Csak kölcsönrel lehetett volna a munkát folytatni. A malomcsatorna tervét elvetették, mivel a technikai fejlődés fokozatosan kiszorította a vízimalmokat, és nem volt a környező falvak részéről ilyen igény. A malmok eltávolítása miatt a Rába folyása meggyorsult, a mélyebb területeken fokozódott a veszély. Győr megye kötelezte a társulatot védművek építésére, azonban nem történt semmiféle intézkedés.¹³⁽³⁵⁾ A társulat már 1875-ben felkérte Meiszner Ernő mérnököt, hogy a malomcsatornán alapuló Újházy-féle 20tervet dolgozza át. A munka folyamatosan haladt előre, azonban egyre világosabbá vált, hogy a társulat saját erejéből nem képes megoldani a szabályozást.

[21](#)A társulati ártér a szabályozás után (1896)

A végleges szabályozási terv 1878-ra készült el. Ez magában foglalta a Rába rendezését Győr és Sárvár között. Itt Meiszner 115 átvágást tervezett, és ezzel a 130,85 km-es folyószakasz 82,31 km-re csökkent volna. A folyót mindkét parton védművek kísérik, Győr várost külön töltés védte volna. A Marcal folyót Marcaltőig, a Rábcát Hugotig, a Kis-Rábát Kapuvárig kívánták szabályozni. A javaslatban szerepelt a Rábca-, a Marcal-torkolat rendezése, valamint a Fertő és Hanság ügye is. A Hanságot a korábban épült csatorna meghosszabbításával kívánták lecsapolni. Meiszner a belvizek levezetésére ezenkívül 10 csatornát, a mocsárvilágból felszabaduló területek nedvesítésére pedig öntözőcsatorna-rendszert tervezett.¹⁴⁽³⁶⁾ Meiszner terve a Rába-vízrendszer teljes átalakítására tett javaslatot. A munkában a folyószabályozás, ármentesítés mellett a belvízlevezetés és az öntözőcsatornák létesítése is szerepet kapott. A tervet a társulati közgyűlés 1879. febr. 20-án elfogadta, és azt jóváhagyás végett a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumba küldték.

A társulaton belül – a terv elfogadása ellenére – tarthatatlan volt a helyzet. A közgyűlés bizalmatlanságot szavazott a választmánynak, a választmány nem fogadta el az igazgató utasításait. A minisztérium Szapáry István Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei alispán személyében kormánybiztost küldött ki. Fő feladata az volt, hogy a társulattal szavaztassa meg a kölcsönt a szabályozás megkezdéséhez. Szapáry nem ért el eredményt, ezért hamarosan felmentették tisztsége alól.

Utódja 1880. dec. 12-től Radó Kálmán, Vas megye főispánja lett. Radó kinevezésével a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium kettős célt ért el. Olyan egyén került a társulat élére, aki – szemben nem helyi származású elődeivel – jelentős helyi ismeretekkel rendelkezett. Kinevezésével a Vas és Győr megyei érdekeltek közötti ellentéteket is sikerült áthidalni. Mivel a főispán volt a kormánybiztos, a Vas megyei hatóság nem helyezkedett szembe a Rábaszabályozó Társulat érdekeivel. Fellépése után az egyes megyék közt folyó viták befejeződtek.¹⁵⁽³⁷⁾ A kedvező adottságok ellenére az új kormánybiztos is nehezen boldogult. A tisztviselőknek felmondott, csak Meiszner Ernő társulati mérnök maradt hivatalában. Igazgatót – Szalacsy Lajos személyében – csak 1889-ben nevezett ki, azonban Szalacsy gyakorlatilag csak jogtanácsosi teendőket látott el. Az érdekeltek nem nyugodtak bele a társulat autonómiájának csorbításába.

Elsősorban Sopron megye tiltakozott a minisztérium lépése ellen, de még 1881-ben elutasították azzal, hogy amíg a társulat nincs olyan helyzetben, hogy maga el tudná végezni a folyó szabályozását, nincs autonómia.¹⁶⁽³⁸⁾

Időközben a minisztérium felülvizsgálta a Meiszner-féle tervet, és keresztülvitt néhány változtatást. Elvetették a Hanság teljes lecsapolásáról szóló elképzelést, a Rábca szabályozását csak Bősárkányig engedélyezték. A hullámteret a minisztérium viszont a korábbi elképzeléshez képest szélesítette, hogy a Rába a mellékfolyók árvizait is el tudja vezetni.¹⁷⁽³⁹⁾

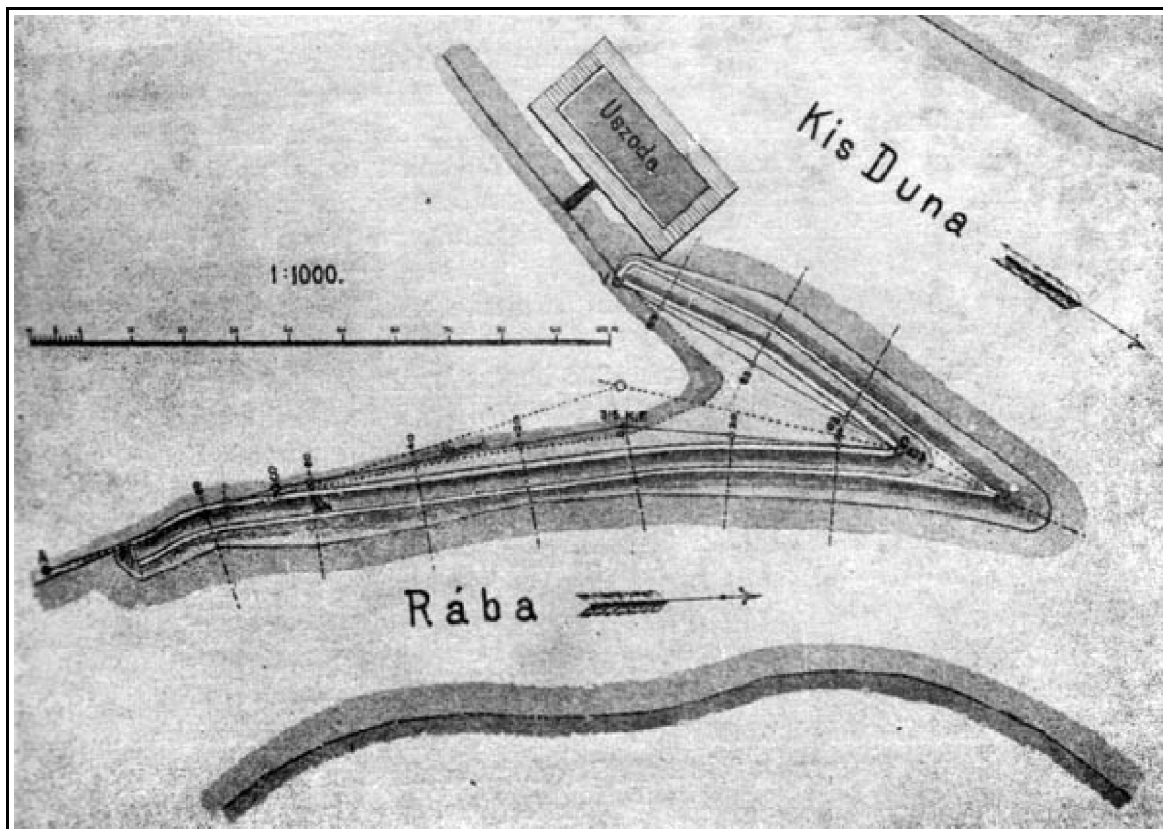
3. Közben a megyei vezetők és a kormánybiztos jelentős propagandát fejtettek ki, hogy az érdekeltek a munka folytatásához szükséges kölcsönt megszavazzák, ²²azonban semmiféle eredményt nem értek el. A tervmódosítás maga is bizonytalanságot eredményezett. Az érdekeltek a közgyűlésen a kölcsönt több ízben is leszavazták.¹⁸⁽⁴⁰⁾ A minisztériumot mindez nem érte váratlanul. Világossá vált, hogy a Rába szabályozását csak a törvényhozás segítségével lehet megoldani. A végleges döntést a megújuló árvizek egyre jobban sürgették. 1883-ban minden korábbinál nagyobb árvíz volt. 19 község került víz alá, és víz borította Györsziget és Győr-Újváros minden utcáját is.¹⁹⁽⁴¹⁾ A szabályozást a város lakossága érdekében nem lehetett tovább halogatni.

1884-ben a Közmunka- és Közlekedésügyi valamint a Pénzügyminisztérium együttesen adta be a törvényjavaslatot, amelyet a király 1885:15. tc. (I. Rába-törvény) címen szentesített. A törvény elrendelte Sárvártól Győrig a Rába, Bősárkánytól Győrig a Rábca rendezését, a győri körtöltés, a Marcal-torkolat és a Hanság-csatorna megépítését. A költségekre 7 020 000 Ft-t irányoztak elő, amit kényszerkölcsön formájában a társulat rendelkezésére bocsátottak.²⁰⁽⁴²⁾ A Rába-törvény kiadásától kezdve a biztos mellett véleményező bizottság működött. Tagjait a társulat javaslatára a leggazdagabb ártérbirtokosok közül a biztos választotta, kinevezésükhöz azonban a minisztérium hozzájárulását kellett kérni.²¹⁽⁴³⁾ A véleményező bizottság csaknem minden hónapban ülésezett. Az itt készült jegyzőkönyveket rendszeresen megküldték a kormánybiztosnak, majd azok jóváhagyás után a minisztériumba kerültek. Az első ülésre 1886. febr. 1-én került sor.²²⁽⁴⁴⁾ A véleményező bizottság személyi és dologi ügyekkel, kártérítésekkel, építkezések felülvizsgálatával foglalkozott. A kormánybiztos a szabályozási munka állásáról negyedévenként számolt be a minisztériumnak.²³⁽⁴⁵⁾

A vízszabályozó társulatok kétféle szervezetben végeztethették munkát: a nagyobb építkezések esetén vállalkozókkal dolgoztattak, a kisebb feladatokat pedig saját szakaszmérnökeik irányításával, „házi kezelésben” oldották meg. A Rábánál a szabályozási munka első szakaszában a vállalkozók kaptak döntő szerepet. A munkát 1886. szept. 20-án kezdték meg a Rábcánál.²⁴⁽⁴⁶⁾ A kivitelezők, Neuschloss Miksa és Freud Nándor kötelezték magukat, hogy a feladatot 6 év alatt végrehajtják. Építkezés közben igen sok probléma adódott. A legtöbb nehézséget az jelentette, hogy az építkezés ideje alatt is fel kellett készülni az árvízre. Sok vita után úgy döntöttek, hogy míg az építkezés tart, a vállalkozó felel a veszélyeztetett területért, a munka előtt és után a társulat.²⁵⁽⁴⁷⁾ Az árvíz nemcsak a munkafolyamatot akadályozta, hanem egyúttal az elkészült építmények próbája is volt. Ilyenkor derült ki, hogy a töltések hol szorulnak javításra, az átvágásokat hol kell bővíteni. Az új védtöltések mentén a társulat a gátörszolgálat megszervezésével oldotta meg a töltések feletti felügyeletet és az árvíz elleni védekezést. Az első gátórházak már 1888-ban megépültek, és kiadták a gátvédelmi szabályzatot is.

A munka elvégzése során a Rábát szakaszokra osztották. Legfontosabb a Győr–Rábatona szakasz volt, ahol az átvágások következtében 1:2,15 arányú rövidülés következett be. A munka 1889. jan. 17-én befejeződött. 1895-re elkészült ²³a Sárvár–Nick közti szakasz is. A Marcal alsó szakaszánál 1893-ban

fejezték be az építkezést. A Fertővel és Hansággal kapcsolatban további viták voltak. Az új Hanság-csatorna Rétinél torkollott a Rábcába. Építésével a Hanság vizeit sikerült a rendezett Rábca-medertől elválasztani. A Fertő-birtokosok további bővítést kértek, de ezt nem tudták keresztülvinni. Az építkezés így is rendkívül sok erőfeszítésbe került. 1180 segédmunkást, 6493 kubikost foglalkoztattak 571 napon keresztül. A szabályozási munkához szorosan hozzátartozott. Győr árvízvédelme, ahol 1893-ra fejezték be a munkát. Az ármentesítést belvízlevezető művek építésével zárták le. Győr közelében, az abdai zsilipnél torkollott a Rábcába a belvízlevezető főcsatorna. Ez a győr–soproni vasúti töltésig vezetett. Innen indult a Rózsás-csatorna (későbbi nevén Kepés–Lesvár-i csatorna), amely Mérges, Enese, Kóny határától vezette le a belvizeket. A jend–lóréti csatorna a Bethlen zsilipen keresztül, Sövényházánál ömlött a Rábcába.²⁶⁽⁴⁸⁾ Belvízlevezető zsilipek és csatornák voltak a Marcal mellett Gyirmótnál, a Rába balpartján Pápócnál, Bodonhelynél, Rábatatynál; a balparton Ostffyasszonyfánál, a Rábcába vezető Hugotnál.

A Rába győri torkolata a századfordulón

1887-től a szabályozott folyószakaszokon a hidak építése is aktuálissá vált. A Földművelésügyi Minisztérium títusterveket bocsátott a társulat rendelkezésére, amelyek szerint a folyókon és csatornákon 11,8 m fesztávolságú, függőműves ²⁴hidakat kellett építeni. 1891-ben az árvíz az építményeket erősen megrongálta. Levonulása után a hidak összes puhafa alkotórészeit kicserélték.²⁷⁽⁴⁹⁾ 1893-ban újabb Rába-törvényt bocsátottak ki a szabályozási munka folytatásáról. A töltéseket néhány helyen magasították, az átvágásokkal elzárták a holtágakat, befejezték a munkát a sárvári szakaszon és a Marcal torkolatában. 1895-ben újjáépítették a nicki duzzasztót, amely a Kis-Rába vízellátását biztosította. Az új gát kőből és betoneból épült, zsilipje 3,5 m³/sec vizet volt képes át bocsátani. A zsilip kezelését a társulatra bízták.²⁸⁽⁵⁰⁾ A

szabályozási munka befejezése után a mentesített terület 318 652 hold, a töltések hossza 275 km, a zsilipek száma 15, a belvízcsatornák hossza 47 km volt.²⁹⁽⁵¹⁾ A Rába szabályozása a magyarországi folyószabályozási munkák közül a legeredményesebbnek tekinthető. Bár a vízrendszer fejlesztésére sor került, a megépített védművek egészen az új maximumokat hozó 1965-ös árvízig kiállták a próbát. Ennek az is az oka, hogy a folyó szabályozására meglehetősen későn került sor, és ekkor a modern technikai eszközök sokkal inkább rendelkezésre álltak, mint a korábbi évtizedekben. Azonban nagyon sok múlott a munka helyes tervezésén és kivitelezésén is. A szabályozási munka befejezése után a Rábaszabályozó Társulat visszanyerte önállóságát. 1896. máj. 17-én a Földművelésügyi Minisztérium a kormánybiztost felmentette hivatalából, és máj. 26-án befejezte működését a véleményező bizottság is.³⁰⁽⁵²⁾

4. A társulat új alapszabályai 1895-ben készültek el, és azokat az 1896. júl. 27-i³¹⁽⁵³⁾ közgyűlés elfogadta. Elnöknek Cziráky Béla földbirtokost választották, mellette azonban hivatalban maradt a két korábbi vezető: Szalacsy Lajos igazgató és Meiszner Ernő társulati mérnök. A társulat feladata lett az elkészült védművek felügyelete a Rába Győr–Sárvár közti szakaszán, a Kis-Rába, Répce, Rábca, Lajta, Fertő és mellékvizeik ártereinek védelme. A társulat legfelső szerve – a korábbi alapszabályokhoz hasonlóan – a közgyűlés volt, amelynek hatáskörébe a tisztviselőválasztás, kölcsönfelvétel, zárszámadás ellenőrzése, alapszabályok összeállítása és módosítása tartozott. A választmány 22 tagból állt. A társulat elnöke, igazgatója, pénztárnoka mellett főmérnököt alkalmaztak a műszaki ügyek irányítására. A díjnokok közé a titkár, ellenőr, térképtáros stb. tartozott. A gátak, csatornák feletti felügyeletet szakaszmérnökök látták el, mellettük a vízmesterek és gátőrök tevékenykedtek. A választmányi üléseken – az autonómia éveiben is – rendszerint részt vett egy-egy miniszteri megbízott.

Az önállóság helyreállítása után a társulat legtöbb építkezése házi kezelésben folyt. A munkához szükséges összeg előteremtése nehézségekbe ütközött, hiszen az ártéri jutalékokból a szabályozási kölcsönt is vissza kellett fizetni. Ahogy a Hanság lecsapolása előrehaladt, a nyári szárazság idején egyre nagyobb volt az igény az öntözésre, ha a területet ténylegesen hasznosítani akarták. 1898-ban a Hanság csatornán két duzzasztó épült: Magyaróvár és Kapuvár határában, hogy a szükséges vízszint a csatornában szárazság idején is biztosítva legyen.³²⁽⁵⁴⁾ 1900-ban árvíz vonult le a Rábán. Elsodorta a nicki Rába-torokban épült gátat, így az állandó javításra szorult. Komoly problémát okozott a szabályozatlan ²⁵Répcé árvice is. A Fertő-érdekeltség kérte, hogy fejlesszék tovább a szabályozást a Hanság és Fertő teljes lecsapolásával. Elkészült a szabályozási terv, amelynek végrehajtása 7 273 000 korona költséget igényelt volna, de a közgyűlés nem szavazta meg.³³⁽⁵⁵⁾ A Földművelésügyi Minisztérium azt kívánta, hogy a szabályozás befejezése után a társulat a vízrendszer fejlesztését tűzze napirendre, és vegyenek fel kölcsönt a soron következő feladatokhoz.³⁴⁽⁵⁶⁾ A társulat nehezen tört meg. Elhangzott olyan javaslat, hogy csak a belvizeket vezetik le, a Fertő és a Hanság ügye kerüljön le a napirendről. Ez a munka csak 4 millió koronát igényelt volna. Mások azt javasolták, hogy az állam fedezze a költségeket. A vezetőségnek végül sikerült elérnie, hogy 934:918 arányban megszavazzák a kölcsönt. Ismét a törvényhozás döntött. Az 1904:39. tc. (III. Rába-törvény) elrendelte a további munkákat: a Répce árapasztójának megépítését, a Keszeg-ér, Ikva, Kardos-ér szabályozását, a Rábca jobbparti töltésének megépítését, a Lajta-torkolat rendezését, a Hanság-csatorna kiegészítését.³⁵⁽⁵⁷⁾ A törvény előírta, építsék újjá a sérült nicki gátat, és a társulat gondoskodjék fenntartásáról. A munkálatok idejére a közgyűlés kérése alapján Bíró Elek miniszteri osztálytanácsost neveztek ki a társulat élére, aki az igazgatói és főmérnöki tiszteket is betöltötte. A munkára 8 534 528 koronát irányoztak elő, a munkát 5 év alatt kellett befejezni.

A végrehajtás során, 1907-ben először a szükséges töltéserősítéseket és magasításokat végezték el, hogy a további árvizek elkerülhetők legyenek. 1908-ban megépült a Répce-árapasztó. Répcelaknál a folyón zsilipet

építettek, amely szellemes megoldással a vizeket nem engedi le a Répce alsó szakaszára. Áteresztő képessége 5 m³/sec, a többi vizet a 8,1 km hosszú árapasztó csatorna viszi el, amely Pápócnál torkollik a Rábába. Az árapasztót a Keszeg-ér, Kis-Rába, Körös-patak keresztezi. Az árapasztó megépítésével a Répcelak alatti szakasz megmenekült az árvizektől. A felette lévő szakaszon töltéseket építettek Répceszemere, Bük, Gőr, Hegyfalu, Nagygeresd védelmére. A töltésépítési költségekhez az érdekeltek is hozzájárultak. A munkát a Freund Miksa és fiai építőcég végezte el.³⁶⁽⁵⁸⁾ 1909-ben került sor a Körös-patak, Köles-ér, Családi-patak; 1906–1907-ben az Ikva, Kardos-ér, 1910–1913-ban a Keszeg-ér, Vármegyei-árok, Farkas-árok, Tardossa-patak szabályozására. Kimélyítették a Rózsás (Kepés–Lesvár) csatornát, a Babarcs–Köny-i valamint a Fábián-éri csatornákat. 1914-ben a Körös-patakon Uraiújfalunál árapasztó csatorna épült.³⁷⁽⁵⁹⁾ 1905–1906-ban megépült a Rábcába torkolló mosonszentmiklósi csatorna, 1908–1911-ben a sobori lápost lecsapoló vízlevezető árok, a Megág-zsilip és belvízcsatorna, valamint az ikrényi csatorna. 1905–1907-ben létesült a lesvári szivattyútelep, 4 m³/sec víz kiemelésére, 187 lóerővel; 1905–1907-ben a bősárkányi szivattyútelep 4,5 m³/sec teljesítménnyel, 2 db 150 lóerős gőzgéppel. A lesvárihoz hasonló méretű szivattyútelep épült Sövényháza mellett és Gyirmóton. 1908-ban készült el a fertőszéli zsilip.

5. A III. Rába-törvény végrehajtásával kapcsolatban legtöbb probléma a Hanság ügyével volt. A csatorna bővítése előtt a befogadó Rábcát kellett bővíteni. ²⁶1908-ban kezdődött meg a kotrás: a medret 1 m-rel mélyítették. 1909-ben már Rábcakapinál, a Hanság csatornánál jártak, és 1910-ben a kotrás a pomogyi (ma: Pamhagen) híd felett, a Fertő medrében folyt. A kiemelt depóniák egyúttal árvízvédelmi töltést képeztek. 1910-ben a munkát szélvihar tette tönkre. A társulat pereskedni kezdett a vállalkozóval, aki követelte a pénzt a többletmunkáért. A társulatban teljes volt az anarchia. 1912-ben elrendelték, hogy a beszámolót az igazgató-főmérnök nyomtatott formában bocsássa az ártérbirtokosok rendelkezésére. Néhányan azt is sérelmezték, hogy a társulat feladatköre túlságosan kibővült. Ők eredetileg csak folyószabályozási céllal hozták létre az egyesülést, most pedig belvízlevezetéssel, a Hanság ügyeivel is foglalkoznak, ami az eredeti érdekek rovására megy. A társulati tagok már 1898-ban elvetették a Fertő-rendezés ügyét, most mégis erőltetik. Túlzás volt a III. Rába-törvény, hiszen a Fertőt nem tudják lecsapolni.³⁸⁽⁶⁰⁾ A választmány az igazgató-főmérnököt, Bíró Eleket vádolta a történetekért. Javaslatot tett a közgyűlésnek, mondjon fel az igazgatónak, hiszen ügyis lejárt a minisztériumtól kapott 5 éves mandátuma. A közgyűlés is a felmondás mellett döntött. A minisztériumból kinevezett Bíró Elek felháborodva hagyta el a közgyűlést, és a tagság tiltakozott viselkedése miatt. Az volt a véleményük, hogy Bíró Elek fizetett alkalmazottjuk, nem kormánybiztos. Lemondott az elnök, alelnök és a választmányi tagok egy része is.³⁹⁽⁶¹⁾ A minisztérium nem nyugodott bele a társulat döntésébe. Bíró Elek valóban nem volt kormánybiztos, de a Földművelésügyi Minisztérium nevezte ki, és gyakorlatilag egy kézben fogta össze a társulat gazdasági és műszaki ügyeit. A minisztérium utasította Bíró Eleket, térjen vissza, és érvénytelenítse a közgyűlés határozatát. A Földművelésügyi Minisztérium véleménye szerint addig kellett Bíró Eleknek hivatalban maradnia, amíg a munka tart. A társulat nem fogadta szívesen a visszatérő hatósági személyt. Kérték, hogy záros határidő alatt fejezze be az elkezdett munkát.⁴⁰⁽⁶²⁾

Az autonómia első évtizedeiben – az igazgatóválság mellett – a társulatban egyéb viták is folytak a szervezetről. Az 1911. okt. 26-i közgyűlésen a tagság egy része kérte az alapszabályok módosítását. Javasolták, hogy 44 tagú legyen a választmány az ártérbirtokosok nagy száma miatt. A közgyűlés csak formális hatáskörrel rendelkezik, így a választmánynak sok feladatot kell ellátnia. A tagok nem ismerik meg rendesen az ügyeket, ezért megalapozatlanok lesznek a döntések.⁴¹⁽⁶³⁾ A tagság többsége nem fogadta el a javaslatot. A választmány munkáját viszont megkönnyítették azzal, hogy 3 évenként bizottságokat hoztak létre a szervezeten belül: a fegyelmi, igazgatási, pénzügyi, építési ügyek elbírálására. A bizottságok egy-egy

kérdéssel kapcsolatban tartották üléseiket, és a választmánynak tehettek javaslatot.⁴²⁽⁶⁴⁾ A társulat elkészítette nyugdíjintézeti alapszabályait, azonban ezek nem voltak sokáig érvényben, mert 1918-ban beléptek az 1895 óta működő, „Ármentesítő Társulatok Nyugdíjintézete” nevű szervezetbe.⁴³⁽⁶⁵⁾ 1908. dec. 19-én Budapesten megalakult a Dunavölgyi Vízitársulatok Egyesülése, amelynek a Rábaszabályozó Társulat szintén tagja lett.⁴⁴⁽⁶⁶⁾

27 1914-ben kölcsönt vettek fel a hátralévő szabályozási munkák befejezésére, ezenkívül egyelőre nem folyt nagyobb építkezés. A Fertő lecsapolása lassan lekerült a napirendről. 1918-ban Fedor Mária von Donat nyújtott be tervezetet, amely szerint a Lajtát, Keszeg-eret, Rábcát és a társulati csatornákat övcsatornán kellene a Rábába vezetni. A terv végrehajtására 21 millió korona kellett volna, azonban az érdekeltség a tervet elvetette. A Szombathelyi Kultúrmérnöki Hivatalt bízták meg új és elfogadható terv kidolgozásával, de a háború miatt a munka elakadt. A Rába mentén lakók nem érezték feladatuknak e terület rendezését, és az elkeseredett Fertő-érdekeltség ki akart lépni a társulattól.⁴⁵⁽⁶⁷⁾

A III. Rába-törvény végrehajtása után nyitott kérdés maradt a nicki gát ügye is. A törvényben engedélyezett összegből nem futotta az újjáépítésre, viszont a társulatot kötelezték a fenntartásra. Mivel a pusztulófélben lévő gát újjáépítése a világháború miatt lehetetlen volt, az állandó javítgatás pedig nagy összegeket emésztett fel, a gát kérdése a vezetőség és az érdekeltek számára egyaránt nyomasztóbbá vált.⁴⁶⁽⁶⁸⁾ Sok vita volt a költségek viselése körül. A Kis-Rába korábban malmok hajtására szolgált, azonban a század első évtizedeiben vizét főként öntözésre használták. A társulat tagjainak zöme konzervatív magatartást tanúsított az új igényekkel szemben. Az új vízhasználati mód megjelenése nem a nagybirtokosok gazdaságaira, hanem a kertészetekre, kisbirtokokra és a községi rétgazdaságokra volt jellemző. Főként az Esterházy birtok képviselői tiltakoztak: a társulati érdekeltek ne fizessenek azért, ha a Kis-Rába mentén öntözéseket létesítenek.⁴⁷⁽⁶⁹⁾ Szembekerültek a nagy- és kisbirtokosok érdekei a belvízelvezetés során is. 1918-ban kérdést intéztek az érdekeltekhez, hol kívánnak belvízcsatornákat. Igen sokan jelentkeztek ilyen igényekkel. Olyan döntés született, hogy a főcsatornák építési költségeit a társulat vállalja, a mellécsatornákat az érdekeltek. A társulat azonban fenntartotta azt a jogot, hogy a terveket elbírálja, mert a községek részéről a saját építkezés rendszertelen munkát eredményezett volna.⁴⁸⁽⁷⁰⁾ A döntés végső soron a nagybirtokosok érdekeit szolgálta, hiszen a főcsatornák az ő területeiken haladtak keresztül, a mellécsatornák építése viszont elsősorban a községek érdeke volt. 1918-ig kibővítették a Kapuvár-Bősárány-i csatorna folytatását képező Lőkös-árkot,⁴⁹⁽⁷¹⁾ a Szegedi-csatorna nyugati ágát, az Árpás-Lesvár-i csatornát, szabályozták a Lánka-patak belvízrendszerét.⁵⁰⁽⁷²⁾ 1918. okt. 21-én a választmányi ülésen felmerült az a kérdés, lehet-e a belvízcsatornákat öntözésre használni. A társulatnak elvileg nem volt ellene kifogása. Az volt a véleményük, hogy az érdekeltek alakítsanak öntöző-társulatokat, és osszák meg a költségeket. Problémát okozott, hogy csak az árasztásos, barázdás öntözést ismerték, amit kizárólag a bolgárkertekben és réteken lehetett alkalmazni. Az öntözővizet vezető csatornák és árkok a vetésekben tettek volna kárt. A választmány utasította a társulatot, hogy a belvízcsatornákat tisztítsák ki, és végezzenek az öntözéssel kapcsolatban kísérleteket.⁵¹⁽⁷³⁾

286. A Tanácsköztársaság fennállása idején a társulat választmánya 1919. ápr. 5-én ülésezett. Az érdekeltek igen kis számban jelentek meg. A társulat elnöke ekkor Szodfridt József ny. főispán volt, igazgatója még mindig Bíró Elek, és miniszteri megbízottként – ezúttal a Földművelésügyi Népbiztosságtól – Szitkey Béla főmérnök volt jelen. Kiss Márton titkárhelyettes, jegyzőkönyvvezető mellett összesen 2 választmányi tag érdeklődött a társulat ügyei iránt. Az alapszabályok szerint választmányi tag csak ártérbirtokos lehetett, azonban a Forradalmi Kormányzótanács 38. sz. rendeletével a közép- és nagybirtokok köztulajdonba kerültek át, tehát – az alapszabályok értelmében – a korábbi vezetőség nem

volt illetékes. Az elnök véleménye szerint azonban a társulat a mezőgazdaság szempontjából mindig közhasznú tevékenységet fejtett ki, ezért ő maga ment el a Magyar Tanácsköztársaság Győr városi és megyei direktóriumához, és kérte támogatását. A direktórium engedélyezte a szervezet további fennállását. Tervezetet dolgoztak ki a fizetésemelésekre,⁵²⁽⁷⁴⁾ azonban mire a javaslat elkészült, a Földművelésügyi Népbiztosság 106. sz. rendeletével még magasabb bérek kifizetését rendelte el. A társulati alkalmazottak bizalmi férfiakat választottak, akik utasították a vezetőséget a központilag előírt bérek kiadására. A társulat hivatkozott a közgyűlés határozatára, az autonómiára, de az Ipari és Közlekedési Tisztviselők Szakszervezete is az alkalmazottaknak nyújtott segítséget, és így a vezetőség kénytelen volt a magasabb béreket megállapítani. A gátörök soraiban is bérmozgalom kezdődött. Több szakaszból jelentettek „izgatást”. Puska Ferenc gátör társaival fenyegető levelet intézett a társulat vezetőségéhez helyzetük javításáért, amelyet azzal zárt le, hogy „elutasítás esetén kényszerítve érezzük magunkat a tömörülésre és kérelmünknek más úton való érvény szerzésére”.⁵³⁽⁷⁵⁾

A Tanácsköztársaság hónapjaiban a társulat – a háborús évekhez hasonlóan – sok nehézséggel küzdött. Problémát jelentett a szivattyútelepekhez a szén beszerzése, a szállítóeszközök biztosítása. Egyes községek megtagadták az ártéri járulékok fizetését azon a címen, hogy már állami adót sem kell fizetni. Az ügyet a pénzügyi Népbiztosság tisztázta: nem adtak az ártérbirtokosoknak engedményt. 1919-re 30 000 korona segélyt engedélyeztek a társulatnak az árvízvédelmi munkákhoz, és támogatták a nicki gát védelmének ügyét. 1919 júliusában a társulat igazgatója táviratot küldött a Népgazdasági Tanács Földművelésügyi Főosztályához a rábatoroki gát rossz állapotáról. Katonai munkáscsapat kivezénylését kérték. A Főosztály a Vas megyei Munkástanács direktóriumát mozgósította, hogy a helyi katonai parancsnokság segítségével oldja meg a munkaerőhiányt. Bíró Elek júl. 24-én a Vízgazdálkodási Osztály főnökével, Bogdánffy Ödönnel, és a Dunai Osztály főnökével, Schlick Emillel tárgyalt. Elképzelésük szerint vasbeton munkahídon keresztül betoncölöpöket kellett volna a mederbe helyezni, ami megakadályozza a gát további károsodását. Azonban a zavaros politikai helyzetben – 1919 augusztusában – ezt már nem lehetett végrehajtani.⁵⁴⁽⁷⁶⁾

(Folytatjuk)

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

---

29 HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Sarkady Sándor: Szabó Jenő 70 éves

Sarkady Sándor: Szabó Jenő 70 éves

Maholnap már annak is húsz éve lesz, hogy Szabó Jenőt megismertem. Úgy rémlik, a Caesar-ház boltívei voltak első kézfogásunk tanúi. A hatvanas évek elején jártunk. A soproni írók (ki tudja, hányadszor a Frankenburg Irodalmi Kör feloszlata óta?) ismét éppen mozgolódni kezdtek. Félszegen tébláboltam,

frissen jött fiatalember, a találkozóra összegyűlt férfiak között. Gépiesen felém nyújtott kezek kapcsolódtak egy-egy pillanatra a kezembe, kérdő, kutató (olykor gyanakvó) szempárok tüze villant felém, ismeretlen nevek röpködtek a fülem körül.

De három arc és három név (vagy ezt csak most, utólag gondolom így?) mintha már akkor, első látásra, hallásra is más – meghittebb – lett volna, mint a többi. Egy Bartók vonásait idéző szép férfi-arcél, a Becht Rezsőét, egy őszes bajusz alól elővillanó dérvert mosolyt – a Molnár Józsefét, és egy füрге, fényes, madarak pillantását idéző tekintetet – a Szabó Jenőét, úgy emlékszem, már akkor életre szólóan megjegyeztem magamnak.

Akárhogyan történt is ott a Caesar-házban, az biztos, hogy később elsőnek velük találkoztam újra össze albérleti szobámban (a Madách utcai fagyos kis manzardban) ...egyelőre az Irodalmi Lexikon lapjain.

„Lexikon-adataimat” később életközélbe hozták, hús-vér alakokká gyúrták át az évek. Megismerve munkáikat, írói és emberi értékeiket, nemes gondolkodásukat, ők lettek számomra: „A soproni írók”; elsőrangon ők hárman testesítették meg számomra a mai soproni irodalmat.

Húsz év alatt sok víz lefolyik az Ikván ...

Azóta már urna zárja a dérverten is bizakodó mosolyt, s az a szép férfi-arcél is visszasimult a szeretett soproni földbe ... Hanem a madárszemű ember – hál’ Istennek – megvan ma is. Öregkorára éppen az én „megboldogult úrfikorom” utcájában vett magának házat. A Madách utca 11. szám alatt él és dolgozik. Szereti nyugdíjas főkönyvelőnek álcázni magát. A szerepnek megfelelően szakszerűen gondozza kertjét a Lövérekben, saját kezűleg mázolja otthon az ablak- és az ajtókereteket, esténként szorgalmasan televíziózik.

De az éjszaka titkosabb óráiban (mikor talán senki sem látja) Szabó Jenő asztalán kigyúl az olvasólámpa lidércfénye, a hosszú, sovány ujjak alatt kattogni kezd az írógép, s fekete betűk ezrei özönlik el a fehér papírlapokat. Az íróasztal fiókjában izgatott adatok moccanognak az apró cédulákon, a nyugdíjas főkönyvelő homloka mögött évszázadok eseményei kavarnak és rendeződnek egységbe: regény készül. *A Lövérek regénye. Vagy A soproni szerelem története ...?*

... Talán évek óta nem láttam Szabó Jenőt, s a napokban – a véletlenek különös játéka folytán – összefutottam vele a Berzsenyi Könyvesboltban. Fénylő, füрге madártekintete ma is úgy néz rám, mint húsz évvel ezelőtt. Fürkészve és védekezően, kihívóan és kiszolgáltatottan.

– Te írod a pre-nekrológot? – kérdezi kissé raccsolva. Évődik és vergődik egyszerre. Félszegen toporgok magam is; zavart félmondatokban szabadkozom.

Aztán megbocsátom magamnak a zavart. Hiszen nem akárki előtt állok. A soproni írók nagy öregje ez a nyugdíjas főkönyvelő.

1910. február 25-én született Sopronban. Anyai ágon soproni polgárok, apai ágon iváni kisparasztok voltak az ősei. Iskoláit Sopronban, Budapesten és Pécsen végezte. ³⁰Nehéz anyagi körülmények között tanult. Még gimnazista volt, mikor édesapját elveszítette.

Érettségi után filozófer szeretne lenni, ott azonban nem lehet „mezei úton” tanulni, ezért a szűkös anyagiak miatt a jogászkodást választja. Így lesz egy időben a pécsi egyetem jogi karának távhallgatója, hetibéres, majd havifixe díjnak Sopron város szolgálatában. Kétlaki életet él: nappal hivatalnok, éjszaka

pedig a múzsák oltárán áldoz.

1933-ban jelenik meg első kisregénye, a *Gránitasszony*, s ettől fogva a Világvárosi Regények füzeteiben, a Film-Színház c. folyóiratban s a helyi lapokban publikálja írásait. De ezek még csak a mesterség megtanulásának újjgyakorlatai; első, társadalmi mondanivalót is hordozó novellái a harmincas évek végén jelennek meg a Sopronvármegyé-ben (*Tóth István ajándéka*, 1938; *Gyilkos*, 1939). Ezidőt mutatkozik be drámái műveivel a soproni és a pécsi színházban (*Magyar est*, 1938; *Akik itthon maradtak*, 1939.).

A harmincas évek végén a liberális ügyvédből lett Kamenszky Árpád polgármester titkára lesz. 1938-ban *Piros, fehér, zöld, Kassa magyar föld* c. cikkében üdvözli a Felvidék visszatérését. (1945-ben mind a titkárságot, mind az üdvözőlő cikket felróják neki.)

1942-ben adja ki *Lövér* c. könyvét. A könyv megjelenését Heimler Károly egymaga húsz példány előjegyzésével támogatja. A munka méltán lel pártfogásra, hiszen a benne megírt emlék- és élmény-füzér a Lövérek valóságos lélekrajza; lírai vallomás a szülőtájról – a próza szemérmes álarcában.

Ha az élet úgy hozza, Szabó Jenő szelíd tolla is megszigorodik. A 40-es évek elején kemény hírlapi harcai vannak a soproni Volksbunddal, amely drasztikus étvággyal egyszerűen meg akarja venni a Magyar Művelődés Háza-t. „Aki magyar, az magyar” – vélekedik a *Lövér* szerzője, Vági cenzor pedig – ugyan mi mást is tenne a hatalom szolgája? – sorozatban szuperálja ki az író náciellenes cikkeit a *Sopronvármegyé*-ből.

Szabó közben megnősül; 43-ban fia születik. A második világháború nehéz évei már ezek; a fiatal apa utolsó jogi szigorlatait egy légmentes pincében teszi le Pécsen. Még ez év decemberében behívják katonának. 45 júniusában tér haza a székesfehérvári fogolytáborból. Két hónappal később lefoglalják és tárgyalás nélkül a brennbergi internálótáborba viszik. 45 karácsonyán szabadul, íróbarátja, Molnár József erélyes közbelépésére, aki akkortájt éppen az MKP első titkára Sopron vármegyében.

Szabadulása simán történik; fegyelmi nélkül veszik vissza állásába. A város szolgálatában marad 1951-ig; ekkor a Soproni Gépgyárhoz kerül könyvelőnek. 1956 decemberétől a Fém-tömegcikk KTSZ főkönyvelője. Hivatali munkája mellett jelentős kulturális közéleti tevékenységet fejt ki. Dolgozik az Új Sopron c. helyi lapnak és Fóti Józseffel együtt írja és szerkeszti a hetente háromszor megjelenő *Soproni Világosság*-ot. A Fém-tömegcikk KTSZ-től megy nyugdíjba 1970-ben.

Az ötvenes évek átmeneti hallgatása után, Szabó Jenőben ismét friss munkakedvre ébred az író. Új novellái és jelenetei a Palkó István szerkesztette *Életünk*-ben tűnnek fel (*Aki hallja a szirénát*, 1963; *Vasárnapi lány*, 1964; *Inge*, 1966), s nem lesz hűtlen régi szerelméhez, a színpadhoz sem. A 60-as évek elején jeleneteit, keretjátékait sikerrel játsszák a soproni Petőfi Színházban és a város művelődési otthonaiban (*Találkozás 56-ban*, 1961; *Halló, itt a Soproni Rádió!*, 1962; *Háború ellen*, 1965). A *forradalmak dalai* c. keretjátékát (1961) tizenegy helyen mutatják be az országban; többek között Sopronban, Győrött és a budapesti Vígszínházban.

1963-ban – bár ebben az évben operálják meg nyombélfekéllyel – szívvel-lélekkel kapcsolódik be társszerzőként a nagy sikerű, azóta több kiadást is megért *Sopron* c. útikalauz munkálataiba.

Neve egyre sűrűbben tűnik fel a megyei felszabadulási pályázatokon; műveit több ízben díjazzák is (*Egy elbeszélés története*, 1965; *Piros zászló-fehér zászló*, 1969; [31](#) *Rontás*, 1977; *Disputa*, 1978). A Sopron felszabadulását megidéző *Piros zászló-fehér zászló* c. hangjáték azóta valóságos diadalutatót járt be. Az

1969. évi győri pályadíj után, 1976-ban a Soproni Írók Antológiájában öregbítette tovább szerzője jó hírét, 1977 júniusában pedig az Új Tükör Sopron-számának lett egyik a figyelmet leginkább felkeltő darabja. Jelenleg a Magyar Rádió is készül bemutatására. (Mindez azért szolgál megkülönböztetett örömeinkre, mert úgy véljük, hogy ebben a sikorsorozatban nemcsak az írói kvalitás elismerése jut kifejezésre, de méltó elégtételt nyer egy ember puritán politikai tisztessége is. – Hogy is mondta 1945 februárjában Kamenszky? „Nem tudom, milyen az a vörös kommunizmus, de sokkal inkább azt, mint ezt a barna inges disznóságot.” A polgármester titkára is ugyanígy érzett akkoriban. Aki pedig így érzett, ha tisztességes akart maradni, nem kérkedhetett még piros zászlóval. De a *fehéret*, azt becsülettel kitűzhetette a Tűztoronyra.)

Az eredeti munkák mellett, Szabó Jenő egész pályája folyamán megkülönböztetett fontosságot tulajdonít a fordításnak. A műfordítás tisztos soproni hagyományai mellett, elsősorban Kerpely Jenő nagy becsű munkássága ébreszti rá a „világirodalom lélekcseréjé”-nek igazi jelentőségére. Szabó azt vallja, hogy a fordítás missziós munka; néha fontosabb lehet, mint maga az írás.

Ennek jegyében – különösen a felszabadulás után – igen sok műfordítást publikál; a kortárs német és osztrák próza reprezentánsainak egész sorát mutatja be magyarul.

Regényfordításai közül kiemelkedik *Hanns Helmuth Kirst: 08–15 avagy Asch őrvezető lázadása* (Bp., 1954, Új Magyar Könyvkiadó) és *Erich Landgrebe: Az elveszett paradicsom* (Életünk kiadása) c. művének tolmácsolása. Novellafordításaival (Johannes Urzdyll, Max Frisch, Frantisek Langer, Christa Wolf, Heimito von Doderer, Oscar Jan Tauschinszky, Ernst Kein, stb.) a dunántúli lapok és folyóiratok után a hazai műfordítás legrangosabb fórumáig, a Nagyvilág-ig is eljutott. Szabó Jenő, amellet, hogy vérbeli szépíró, hajlamos az alapos tudósi elmélyülésre is. Erről tanúskodnak a soproni kortárs írókat és elődöket bemutató igényes esszéi (*Molnár József a kommunista és az író*, SSz. 1976; *Becht Rezső 80 éves*, SSz. 1973/2. sz.; *Kerpely Jenő a költő, drámaíró és műfordító*, kézirat); helytörténeti tanulmányai (*Emlékezés Heimler Károlyra*, SSz. 1969/3.; *Merre volt Sopronban a Lebergasse?*, SSz. 1978/4.; *A nagy tűz*, uo.), valamint nagy műgonddal – és az egykori festő-jelölt rokon beleérzésével megrajzolt művészportréi is (*Mende Gusztáv és művészete*, SSz. 1972/1., *Félévszázada rajzol és fest Sterbenz Károly*, SSz. 1975/3.; *Mühl Aladár köszöntése*, SSz. 1977/4.; stb.).

Szabó Jenő kiteljesedő életművére méltán figyelt fel a közelmúltban indult győri Műhely is, mikor az író egyik legújabb elbeszélésének – a *Katri*-nak – országos publicitást biztosított. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy a sokoldalú Szabó Jenő nemcsak mint szépíró lehetne nagy nyeresége megénk új folyóiratának, hanem úgy is mint esszéíró, úgy is mint műfordító és – hiszen az *Életünk*-nél évekig dolgozott már ebben a szerepkörben! –: úgy is mint a lap német és osztrák „irodalmi figyelő”-je.)

Szabó Jenő, amióta csak ír, szinte egyfolytában Sopront írja. De művészi mondandói, a tematika sajátos soproni gyökerei ellenére is – vagy éppen azért?! – egyre tágabb érvényességi kör felé mutatnak.

Szabó, a szépíró, az elmúlt két évtized legjobb teljesítményeivel kétségkívül a helyi mércék fölé nőtt. Legutóbbi éveinek egyik csúcsteljesítménye, *Rontás* c. novellája elemi erővel példázza ezt a rusztikus írói teremtőkészséget. Kappel Mária történetét olvasva ébredtem rá Szabó Jenő szavainak mélyebb igazára, amit első hallásra még hajlandó voltam pusztán provinciális zsörtölődésnek minősíteni: „Vidékről nem lehet Pestre dolgozni. Elhatároztam, hogy arról írok, amiről a pestiek nem tudnak: Sopronról.” Méltán írta-kérdezte Tüskés Tibor a „Soproni füzetek 78”-ről írt kritikájában (Műhely, 1979./3. sz. 103. l.) éppen ennek a novellának a kapcsán: „A *Rontás* 32kiforrott íráskészséggel megalkotott történelmi táblakép, fejezet Sopron múltjából: miért nem fog ugyanilyen színvonalon történelmi regény írásába?” Szabó Jenő

készülő könyvei – hisszük – erre a kérdésre is méltó választ adnak majd.

Évek óta nem láttam a madárszemű embert, s a napokban a véletlenek különös játéka folytán – összefutottam vele a Berzsenyi Könyvesboltban. Fénylő, fürge tekintetével ma is úgy néz rám, mint húsz évvel ezelőtt. Fürkészve és védekezően, kihívóan és kiszolgáltatottan.

– Te írod a pre-nekrológot? – kérdezi kissé raccsolva. Évődik és vergődik egyszerre.

Félszegen toporgok magam is; zavart félmondatokban szabadkozom. Környezetünk mindebből semmit sem észlel. Derűs arcok fordulnak felénk: boltosok és vásárlók mosolyogva, tisztelettel köszöntik Szabó Jenőt.

Sopron legrangosabb élő írója ma ez a nyugdíjas főkönyvelő. Maradjon is még sokáig az!

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Schneider Lipót: Sopron városi közlekedésének fejlesztése I. rész

Schneider Lipót: Sopron városi közlekedésének fejlesztése I. rész

1. Az ismertetésben a századunk kezdetétől napjainkig terjedő időszak városi közlekedéséről – nem teljességre törekvő – áttekintést kívánunk nyújtani azokról a feladatokról, amelyeknek egy része időközben meg is valósult. A megoldási lehetőségek keresésénél a felmerülő kérdésekre a válaszadás a tervezés folyamán általában könnyebb feladat, mint a tényleges megvalósítás, aminek okát bizonyos objektív (pl. pénzügyi) nehézségekben is lehet keresni, néha azonban a tervek hiányosságában, irrealitásában is.

Tudatában annak, hogy a közlekedés ma már kétségtelenül városformáló tényező, már a tervezés során kell a közlekedésfejlesztéssel a városrendezés egyéb kérdéseivel összhangban foglalkozni. Ellenkező esetben, ha a közlekedéstervezést, mint a várostervezés egyik legfontosabb alapját figyelmen kívül hagyjuk, a tervezés egyoldalú lesz, ami csak félmegoldásra vezethet.

Várospolitikai kérdésekről lévén szó, társadalmi síkon is alkalom van a hozzászólásra, ezért az alábbiakban az időrendnek megfelelően – fejezetekre osztva – nemcsak a hivatalos szervek, a tervezők javaslatait ismertetjük, hanem ezeket megjegyzéseinkkel kiegészítve közöljük a kérdésekkel foglalkozó előadásaink rövid kivonatát is.

Úgy gondoljuk, az ismertetés alkalmas lehet arra, hogy egy – a háborús események által ugyan akadályozott – mégis dinamikusan fejlődő korszak közlekedési feladatairól áttekintő képet nyújtson, bár a felmerülő kérdések megválaszolásában bizonyára vannak hiányosságok is. Így pl. nem foglalkozunk részletesebben az elintézésre hivatott szervek intézkedéseivel, amelyek a közérdekű javaslatok megvalósítását vagy mellőzését eredményezték.

Reméljük, hogy az ismertetéssel sikerül azoknak a nézőpontoknak az érvényesülését elérni, amelyek a további tervezés számára is útmutatásul szolgálhatnak.

2. *Wälder József városi főmérnök által 1905-ben készített általános szabályozási és fejlesztési terv.*

A terv jelentősége, hogy a város történetében mint első ilyen alkotás – sok más várost megelőzve – a város

rendszeres fejlődése számára kb. fél évszázadon át szolgált útmutatásul.

33A terv a várost 8 kerületre osztja, ezeken belül 1–1 térrel, tércsoporttal, a sugárutak mellett többszörös gyűrűutakkal. Kerüli a hosszú, egyenes utcákat. Bár van példa arra is, hogy valamelyik éppen hosszabbra tervezett utcát később rövidítettek meg. Így lett az egyetem (a régi honvéd főreáliskola) főbejáratának tengelyébe tervezett Székeles utca vonala – az utcakép rovására is – megszakítva (most már beépítve) az utca egyenes vonalába eső sportpálya létesítése miatt. (1. kép).

A terv szerint nyitottak sok új utat a következő évtizedekben. Ilyenek: Lövér körút (jelenlegi Szabadság körút), Vörösmarty utca, Frankenburg út, Mátyás király utca, Gyóni Géza utca (zsákutca lett), István bíró utca, Kuruc körút, József Attila utca, Árpád utca, a külső körút egyes szakaszai stb. (2–5. kép).

Palóczy Antal építésztanár szakvéleménye szerint az úthálózat kiváló ügyességgel és művészettel van tervezve.

1. kép. Utcarövidítés: Székeles utca

A bevezető utak változatlanul a Bánfalvi, Ágfalvi, Somfalvi, Bécsi, Pozsonyi, Balfi, Győri és a Kőszegi út. Lényegében ezek a fő sugárutak.

Javaslat a vasutak vonatkozásában: GYSEV központi pályaudvar, a Déli vasúton csak megállóhely, az ebenfurti ág megszüntetése, illetve áthelyezése, nagy teherpályaudvar a bécsújhelyi vonal mellett.

A vasutaknak – a pályaudvarnak is – a külső körúton belül 5–6 m-rel való megemelése magasvasútként van tervezve, feltételezve a vasutak államosítását és a bizonyára hatalmas átépítési költségek fedezetének a

keletkező telkekből való biztosítását.

A külső körút és azon belül a többi utca átvezetése a felemelt vasutak alatt útaluljárókkal van tervezve a GYSEV Győr felé induló ága alatt is, összesen 16 helyen! Amikor Sopronban az évtizedek folyamán még az első külön szintű keresztezést sem sikerült megvalósítani, valóban úgy tűnik, hogy a Wälder-féle terv az akkori, még alig létező gépjárműforgalom viszonyai között olyan túlzott, utópisztikus célokat tűzött maga elé, amelyeknek a megvalósítása jelenleg is legfeljebb világvárosi szinten lehetne időszerű.

34A városban a „tömegközlekedés” villamos vasúton bonyolódott le 1900-tól 1923-ig, mégpedig a GYSEV p.u.–Erzsébet u. (Köztársaság út)–Várkerület (Lenin krt.)–Újteleki u.–Déli p.u.–Sörgyár vonalon (6. kép).

A város teljes határából (13.300 ha) a rendezendő terület – a régi 375 ha-ral szemben – 1234 ha, annak kb. 1/3-a utca, tér, park és sétány.

Túlbecsülte a terv a lakosság szaporodását (1980: 69 000; 2065: 182 000 fő, vagyis 147 fő/ha, a régi 74 fő/ha volt). A nagyobb lakossűrűség elérése érdekében emeletes lakóházaknak lehetőleg zárt soros építését javasolta. A földszintes házak építését azonban a későbbiek folyamán még sem sikerült megakadályozni és így azok egész sora épült az aránylag széles utcákban is (pl. a Csengery utcában) a városkép rovására és mellőzve a közgazdasági szempontokat.

2. kép. Utcanyitás utcaáttöréssel: Erzsébet utca (ma: Köztársaság út) 1873

3. Vasutak és közutak keresztezései Sopronban

A Magyar Mérnök- és Építészegylet soproni osztályának 1938. február 3-i ülésén tartottam előadást. Ebben lényegében a következőket fejtettem ki.

A múlt században Sopronban különböző magasságban egymás mellett épített 2 vasút, az 1932-ben MÁV kezelésbe átvett Déli vasút és a GYSEV a közúti forgalom átvezetésének akadályává vált. Az akadályokat a sorompós útátjárók enyhítik ugyan, az egyre növekvő közúti forgalom azonban annak felismeréséhez vezetett, hogy a zavartalan forgalom csak a keresztezések kétszintű kialakításával érhető el. A Frankenburg úti és Batsányi utcai sorompós útátjárók elleneséses hossz-szelvénye is annyira korszerűtlen, hogy ezeket a Műegyetem illetékes tanszékein elrettentő példaként kellene bemutatni. (7–9. kép).

Egyelőre a sűrű sorompózások miatt a Kossuth Lajos utcai MÁV- és a Batsányi utcai GYSEV-vágányok keresztezésénél – tekintettel az aránylag kisebb költségekre **35**– lépcsős gyalogfelüljárók lennének létesíthetők. A Batsányi utcai 1967-ben készült el (10. kép).

A közúti felüljáró helyének megállapításánál figyelembe veendő (mint a vasút által leginkább elzárt vasúton túli városrész) a telkesítés előtt álló Egeredi domb és környéke. A vasutak ezt a területet 1200 m hosszban választják el a városközponttól. Ezért a felüljáró helyét ennek a sávnak a középvonalában, a Martinovics és Vas Gereben utcák vonalában javasoltuk, rámutatva arra is, hogy az építés költségeinek fedezete a telekértékben jelentkező áremelkedésből lenne biztosítható.

4. Sopron újabb városfejlesztési tervének programja

Ezt a vonatkozó 1937: VI. t. c. előírásai alapján Bergmann (Boronkai) Pál városi főmérnök 1939-ben készítette.

3. kép. Utcanyitás utcaáttöréssel: Lackner Kristóf u. (1897)

A program alapelveként megállapítja, hogy az átmenő forgalmat a vendégforgalom érdekében a Várkerületen (Lenin körúton) át kell vezetni. Sopronbánfalvának a város területébe ékelődő részére vonatkozólag – összhangban a városfejlesztési tervvel – javasolja a részletes tervek elkészítését. (A község akkor még nem volt a városhoz csatolva).

A közlekedés feladatai között a vasutaknál van némi hasonlatosság a Wälder-féle tervvel. Szintén javasolja a GYSEV ebenfurti ágának megszüntetését, illetve áthelyezését és a GYSEV központi pályaudvar építésével a pályaudvarok egyesítését, mellőzve azonban a magasvasutakra vonatkozó Wälder-féle erősen túlzott elképzeléseket. A vasút által keresztezett közúti forgalom zavartalan átvezetését külön szintű keresztezésekkel tervezi a Jókai utca és Erzsébet utca (Köztársaság út) folytatásában, továbbá a Kőszegi út vonalában és az Arany János utca–Vas Gereben utca között.

A főközlekedési úthálózat fejlesztésének feladatai között – az említett alapelvek megfelelően – első helyen említendő a győr-soproni áll. közút soproni átkelési [36](#)szakaszának az átépítése és a külső Bécsi útnak a Lackner utcába vezetése. Az átépítés a következő években meg is történt. Ezzel a korszerűsítéssel sikerült a régi szűk utcákból a forgalmat áterelni és a Várkerület utcaképét is felüdíteni a régi macskakövek nyomán létesített zöld sávokkal. (Az átépítés tervezője, Szegő Béla városi mérnök és családja az 1944. december 18-i bombatámadáskor életüket veszítették).

Nem került még sor az ugyancsak tervezett elterelő út építésére a Győri út bejövő szakaszán a Vágóhídtól a

Kőszegi útig és a két pályaudvarnak ugyancsak tervezett összekötésére főforgalmi úttal a pályatestek mentén.

4. kép. Utcanyitás utcaáttöréssel: Mátyás király utca (1938)

Foglalkozott még a terv a Balfi útnak a szélesítendő Torna utcába való vezetésével, ezen kívül különböző utcanyításokkal, utcaáttörésekkel, házbontásokat is kívánó utcarendezésekkel, szélesítésekkel, főleg a közlekedés javítása érdekében, de lakóterület nyérése céljából is (mint pl. a Május 1. tér és a Rákóczi utca között, vagy a Május 1. tér és a Móricz Zsigmond utca között nyitandó új utcákkal). Ezek már a Wälder-féle tervben is szerepeltek.

A jóváhagyott program után a háborús évek alatt nem készült általános rendezési terv, így a város továbbra is még a Wälder-féle terv alapján épült.

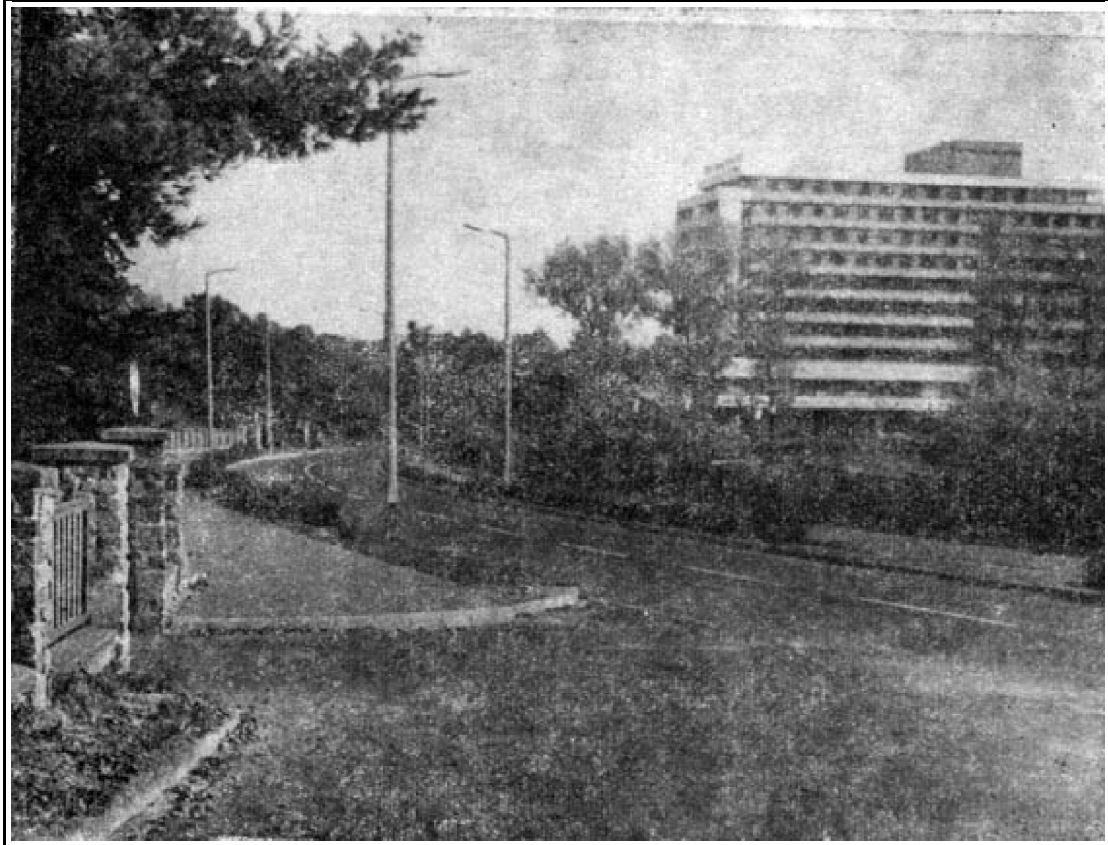
A tömegközlekedést illetően megemlítjük, hogy az 1923-ban megszűnt villamosvasút után 1925-ben rendszeres autóbusz-közlekedés indult meg magánvállalkozásként a pályaudvarokhoz, nyáron a Lövér-uszodához és a Tómalomhoz is. (vö. Lovas Gyula: SSz. 1969, 323–333; 1970, 167–178).

Átmenetileg az 1928. évtől kezdve a posta bonyolította le a helyi és a távolsági autóbuszforgalmat, amit azonban a bekövetkezett gazdasági válság miatt már 1931-ben be kellett szüntetni. Így az üzemeltetést ismét magánvállalatok és a GYSEV folytatták mindaddig, amíg a járatokat anyagihiány, illetve a háborús események miatt 1944 végén ismét be kellett szüntetni.

37 Rendszeres autóbusszközlekedés indult meg naponkénti járatokkal 1930-ban Sopron és Bécs között is.

5. A Kereskedelem- és Közlekedésügyi Miniszter által elrendelt helyszíni tárgyalás (1945. júl. 27.) a városrendezési tervvel kapcsolatos közlekedési kérdések rendezése, elsősorban a súlyosan megrongált pályaudvarok és vasútvonalak újjáépítése tárgyában.

A bizottság javaslata a jegyzőkönyv szerint a következő volt:

5. kép. Új út: Lövér körút (ma: Szabadság körút)

A MÁV és GYSEV közös pályaudvara a GYSEV jelenlegi pályaudvarának eltolásával a Felsőbüki Nagy Pál utcáig építtessék újjá a MÁV jelenlegi állomásának a felhagyásával. A GYSEV ebenfurti elágazása felhagyandó, és a MÁV vonalhoz – a város beépített területén kívül – külön vágányként csatlakoztatandó.

Áthelyezendő a GYSEV győri vonala Kiscenk és Sopron között a MÁV szombathelyi vonala mellé a 85. sz. győr-soproni állami út felett vasúti felüljáró építésével.

Nem szintbeli átjárók, felüljárók kialakítása:

- a. Kossuth Lajos utca vonalában;
- b. Erzsébet utca folytatásában a vasútvonallal párhuzamosan haladó feljárókkal a Mátyás király utcától és a Batsányi utcától (utóbbi helyett, ha lehetséges, feljáró az Erzsébet utcában, kifuttatva a

Csengery utcáig);

c. Lehetőség biztosítása felüljáró részére a Martinovics utca folytatásában;

d. Alul- vagy felüljáró a Kőszegi út folytatásában;

e. A város kéri a Frankenburg úti MÁV-átjáró fenntartását, továbbá gyalogátjárók biztosítását a Múzeum utca és Batsányi utca folytatásában.

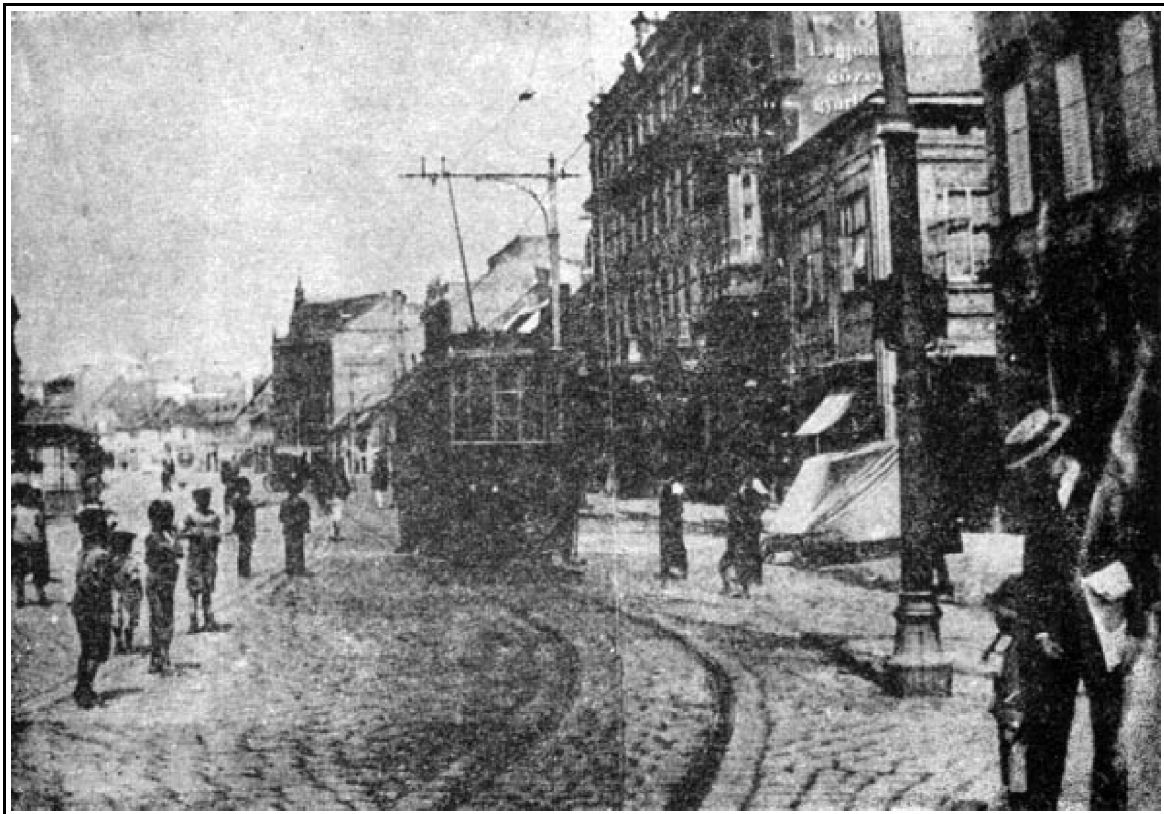
38 Ma már tudjuk, hogy a GYSEV-állomás mint központi pályaudvar sem a bizottság javaslata, sem a Wälder-féle terv szerint, hanem a meglevő helyén a réginek bővítésével épült újjá 1977-ben (11. kép).

6. Sopron város általános rendezési tervének első üteme

A tervet a Győri Tervező Vállalat Soproni Irodája altervezők bevonásával az 1957-ben készült program alapján 1960-ban készítette. (Tervezők: Winkler Oszkár és Kubinszky Mihályné.)

A közlekedési hálózat tervében többek között az alábbi javaslatok szerepelnek:

1. Terelő utak a 84. sz. út átkelési szakaszának tehermentesítésére:

6. kép. Villamos a Várkerületen

a. a mindkét végén meghosszabított Csengery utca (amely így az ÉNY-i és a DK-i iparterületek összekötésére is szolgál) –Baross út–Vásárhelyi út (feltételezve a GYSEV ebenfurti vonalának az

áthelyezését);

b. a Csengery utcának Kőszegi út előtti szakasza–Kőszegi út–Kőfaragó tér–Híd utca–Bástya utca.

2. Utcaszélesítés a Magyar utcában, Ötvös utcában, vagy ehelyett egyirányú forgalom bevezetése.

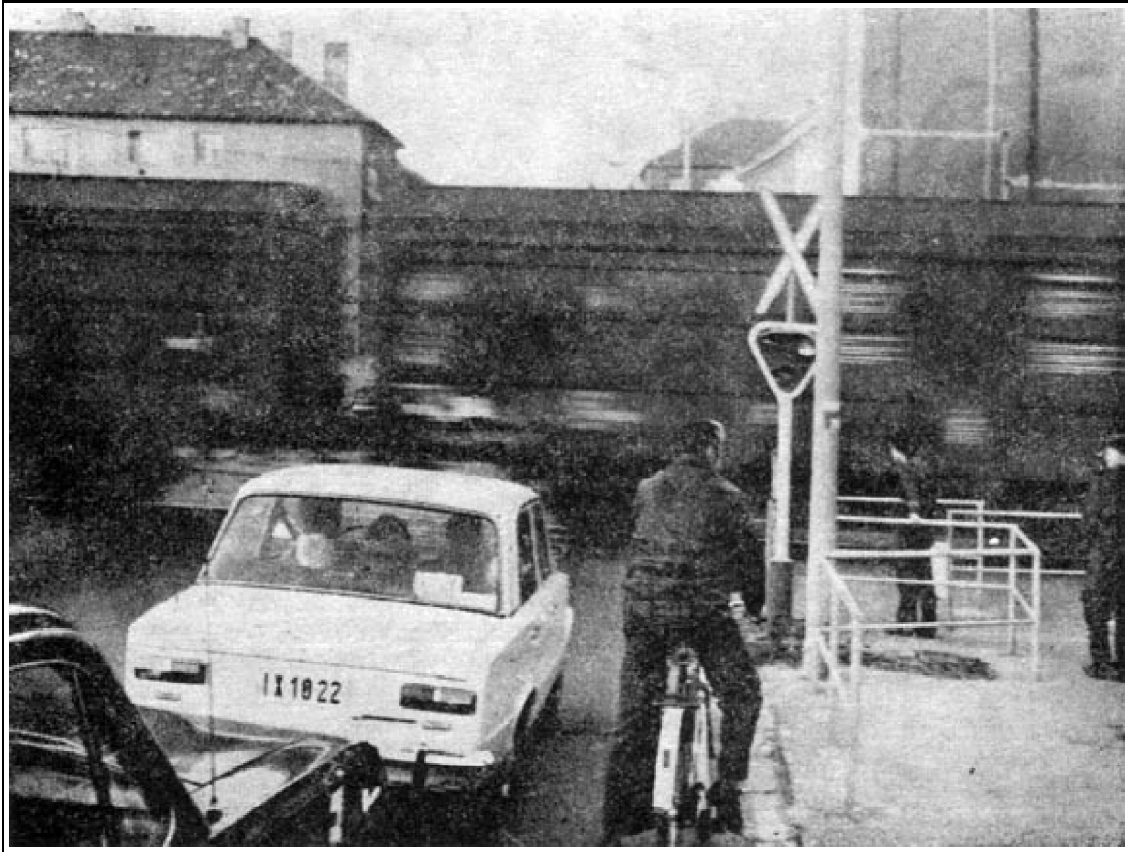
3. Aluljáró a Köztársaság út vonalában a MÁV felemelt vonala alatt. Később felüljáró a Besenyő utca vonalában és esetleg aluljáró a Frankenburg út (Jókai utca) vonalában. Gyalogaluljáró a Bajcsy-Zsilinszky út tengelyében.

4. Újteleki utca szélesítése.

5. Pozsonyi út és Balfi út bevezetése a Híd és Árpád utcán át.

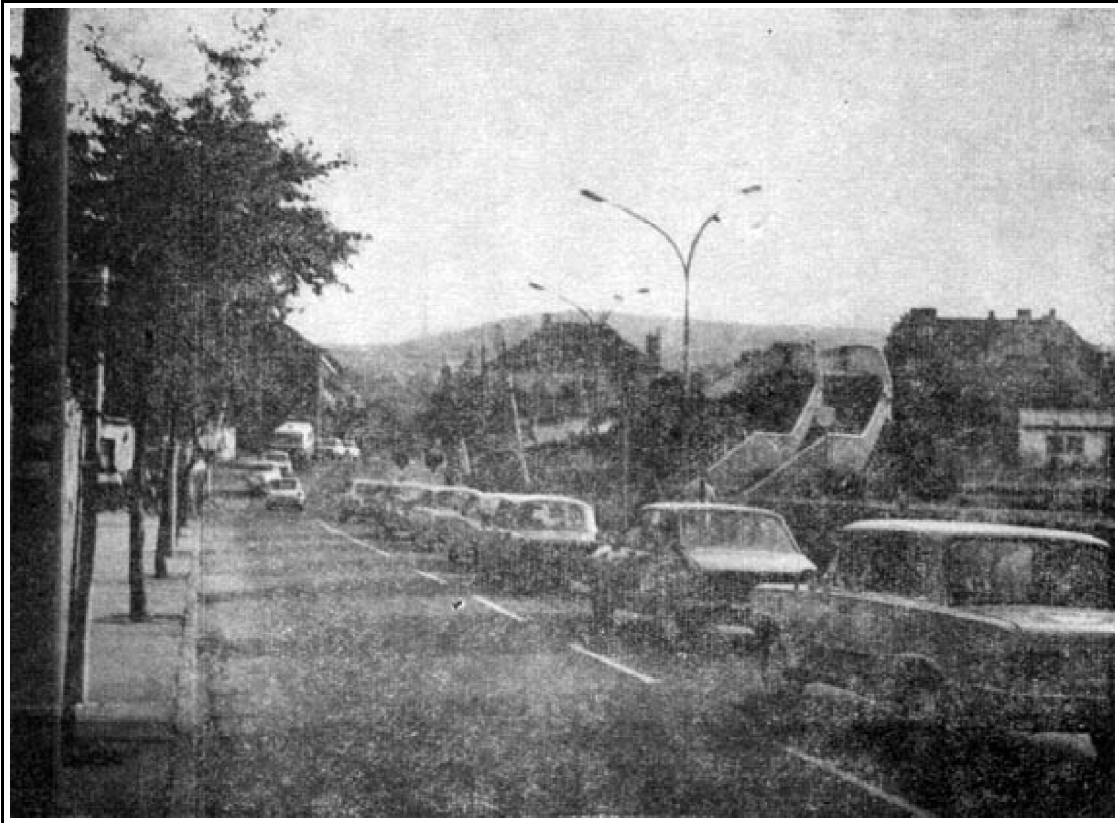
397. kép. Sorompó a Batsányi utcában (1979)

8. kép. Fénysorompó a Batsányi utcában (1979)

6. Autóbusz-pályaudvar a Lackner utca mellett. Itt jegyezzük meg, hogy a járatok előzőleg az Ógabona térről indultak. Az autóbuszállomás 1966-ban készült el. (12. kép). A helyi vonalak száma 7 volt (jelenleg 12). A gépjárműközlekedésre ekkor 40 már kedvező volt a kocs utak burkolatának lényeges javulása, az aszfaltburkolatra való fokozatos áttérés, szemben a régebbi időkkel, amikor a kockakövel, terméskövel burkolt utak és kátrányozott utak mellett az utak nagyobb része még a por- és sárképződésre hajlamos makadám út volt.

7. A MÁV-vonal 1953-ban felhagyott szakaszának visszaállítása magasabb szinten, a GYSEV ebenfurti vonalának áthelyezése, GYSEV kétszintes központi pályaudvar építése, melynek alsó szintje mint fejállomás a belföldi forgalom számára, felső szintje – a visszaállított MÁV-vonalon – az átmenő osztrák forgalom számára szolgál, teherpályaudvar építése a Kőszegi úttól keletre (utóbbit rendeltetésének 1976-ban adták át, a régi, vagyis nem kétszinten újjáépített személypályaudvart pedig 1977-ben.)

9. kép. Sorompónyitás után a Batsányi utcában

Hozzászólásunkban a tervhez az alábbi észrevételeket, javaslatokat tettük.

A tervezett utcaszélesítéseket, illetve házbontásokat lehetőleg kerüljük.

Mivel a Köztársaság úti aluljáróval összefüggésben a tervezett MÁV-magasvasút költségeinek viselése bizonytalan, most is a Vas Gereben utca vonalában javasoltuk a felüljáró építését a meglévő sorompós átjárók megszüntetése nélkül, ezenkívül a gyalogfelüljárókra vonatkozó régi kérelmek teljesítését.

Rámutattunk a tervezett magasvasút építésének irrealitására, javasolva azonban a GYSEV állomás újjáépítését. Indokolt lenne a felhagyott MÁV-vágány süllyesztése az útátjárók kedvezőbb kialakítása érdekében.

Az Újteleki utcában sürgős lenne a kanyarban álló elavult 5. sz. ház lebontása.

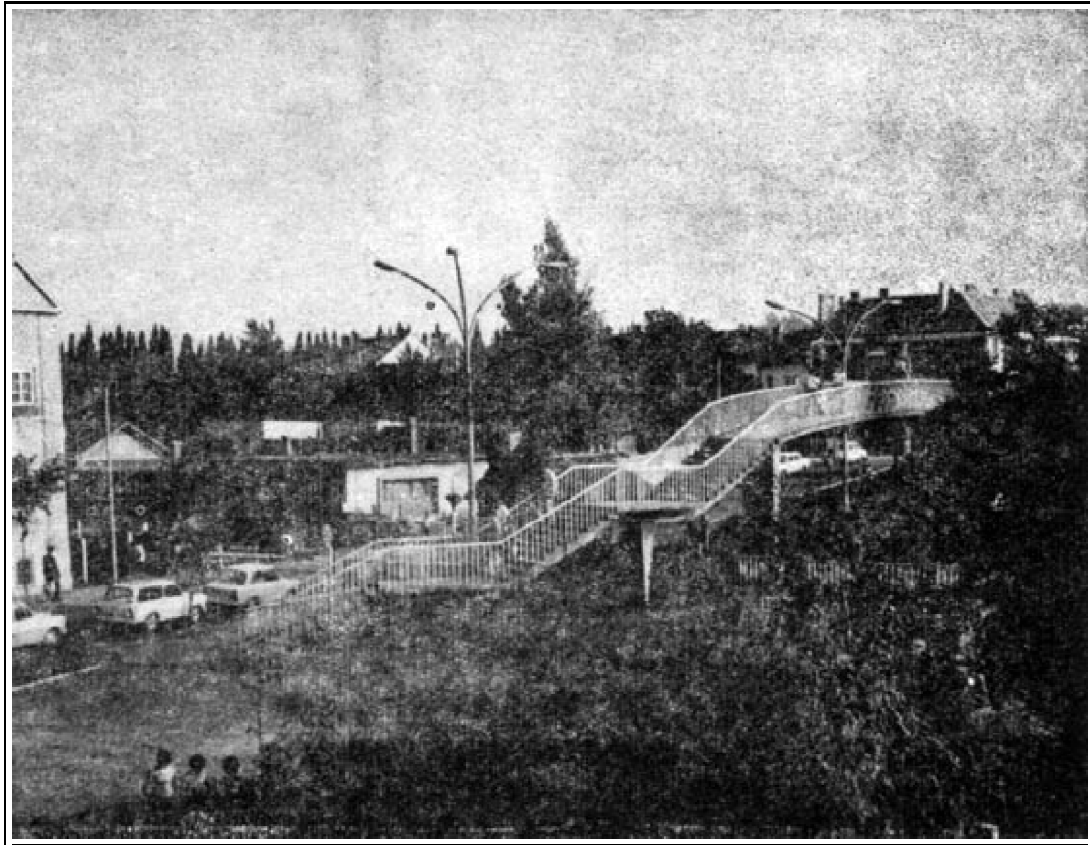
A Pozsonyi út bevezetését a Sas térről utcanyitással és kerülő nélkül a Lenin körút 23. sz. házon át árkádostással javasoltuk.

Új utcákat javasoltunk az Ady Endre út és a Kossuth Lajos utca között a Sotex Kultúrház mellett (az Erzsébet kert védett területén kívül), továbbá a Mikoviny úttól 41 nyugatra kb. az egyetem déli határfalával párhuzamosan az Alsó- és Felsőlovérek között.

A vasutak rendezetlen állapota, a felhagyott MÁV vonal magasvasútként való visszaállításának

bizonytalansága mellett a város 1964-ben a különszintű átjárókra zártkörű tervpályázat kiírásával kereste a megoldási lehetőségeket. A pályázók általában a felszedett MÁV vágány végleges megszűnésével számoltak és különböző felül- és aluljárói megoldásokat javasoltak a Frankenburg út, Batsányi utca (Hunyadi u.) és Köztársaság út vonalában. A javaslatok realizálására a pályaművek alapján sem kerülhetett sor, főleg azért, mivel azt a vasutak rendezésre váró állapota továbbra is késleltette.

A kivezető utat keresve foglalkoztam ezzel a kérdéssel a következő előadásomban.

10. kép. Gyalogfelüljáró a Batsányi és Alsólövért utca között (1967)

7. Vasúti létesítmények Sopron város általános rendezési tervében

Erről a Közlekedéstudományi Egyesület soproni szervezetének ülésén 1965. március 30-án adtam elő.

Mivel a vasutaknak az általános rendezési terv I. üteme szerint túlméretezett újjáépítésével a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium negatív állásfoglalása miatt számolni nem lehetett, javasoltuk a vasutak kettősségének – kisebb költségkihatással járó – megszüntetése céljából az ágfalvi MÁV-vonal áthelyezését az összekötő vágány felhagyásával, továbbá a bővített egyszintes, központi GYSEV pályaudvar létesítését, a MÁV pályaudvarnak fejállomássá való átépítését, a Kossuth utcán túlnyúló vágányok megszüntetésével, ezenkívül távlatban új teherpályaudvar építését.

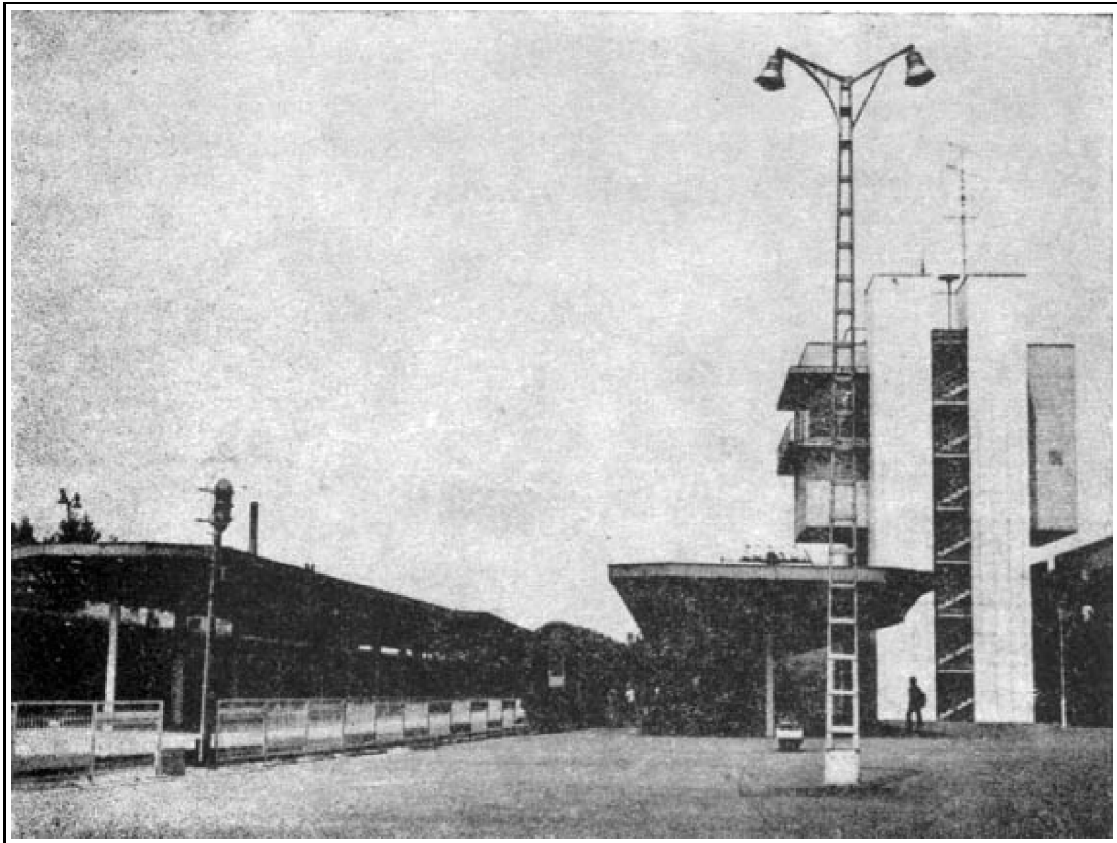
Az Arany János utca–Vas Gereben utca vonalában a pályaudvart keresztező közúti felüljárót javasoltunk, továbbá gyalogfelüljárókat a Batsányi utca, Frankenburg út és Kossuth utca vonalában a GYSEV

keresztezéseknél. Módosítandó a sorompós 42útátjárók magassági vonalvezetése a Batsányi utcánál és a Frankenburg útnál, utóbbinál a vízszintes vonalvezetés is az útátjárónak a Bajcsy-Zsilinszky út tengelyébe való áthelyezésével.

Az előadást követően munkabizottság is foglalkozott 1965–66-ban Sopron város vasúti és közúti közös érdekű kérdéseinek nagyobb beruházást igénylő korszerű megoldásával.

A bizottság javaslata szerint a közúti felüljáró a GYSEV pályaudvaron át az Arany János utca, illetve Köztársaság út vonalában építendő, mivel így biztosítható nemcsak a városközponttól leginkább elvágott városrész, hanem az egész vasúton túli terület jó megközelítése is.

12. kép. Az új GYSEV-pályaudvar (1977)

Vasutak vonatkozásában javasolta a bizottság az előadás szerint tervezett beruházásokat. (Ezek közül az új teherpályaudvar 1976-ban, az új személypályaudvar 1977-ben készült el.)

A MÁV Vasúttervező Üzemi Vállalat (Cseh Árpád) a munkabizottsági javaslat véleményezésében vasúti tanulmánytervek, ezek jóváhagyása után a közúti keresztezések tanulmányterveinek a készítését javasolta. Ezek után engedélyezési tervek alapján lehet dönteni a költségmegosztás tekintetében is. A korszerűsítés a gazdaságosságtól függetlenül is megoldandó.

Az ágfalvi MÁV vonalnak – az előadás szerint tervezett – áthelyezésével, mint a vasutak kettősségének megszüntetésére irányuló új javaslattal a későbbiekben foglalkozunk még. Amennyire a GYSEV ebenfurti

szakasza régebben tervezett áthelyezésének a realitásával ma már alig számolhatunk, mindinkább időszerűvé válik az a terv, amely a vasutak kettősségét megszüntetendő a MÁV ágfalvi vonalának az áthelyezését irányozza elő.

(Folytatjuk)

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK

---

43 KISEBB KÖZLEMÉNYEK

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Szabó Jenő: A nagy tűzvész évének bűnügyi krónikája

Szabó Jenő: A nagy tűzvész évének bűnügyi krónikája

Baj és balszerencse nem jár egymagában, ezt Sopron városának 1676. évi eseményei is bizonyítják. Nemcsak azért, mert a város falai között ebben az évben kétszer is felröppent a vörös kakas, első ízben öt házat, másodsorra azonban épületeinek majdnem kétharmadát elpusztítva,¹⁽⁷⁷⁾ hanem azért is, mert a hóhérnak is akadt dolga főbenjáró ügyben, nem is egyszer. De még a jezsuita atyák is bekerültek a bűnügyi krónikába. Először azért, mert diákjaik kárt okoztak a Löwer, Erdburger és Tiefenweg dülők szőlőiben és gyümölcsöseiben és a városi tanács nyomatékosan megkérte a rektor atyát, tartsa kordában diákjait. De szerepeltek a jezsuiták Somogyi János útonálló rablógyilkos ügyében is.

A vesztőhely ezidőtt Sopronban az Előkapu előtt állott és az 1676. évben első ízben Deuschler Mihály lépett fel reá. A huszonhat éves, nős, nicki születésű férfi Ernest Katalin hajadont erőszakolta meg a Löwer erdőben, ahová a leány a vasárnapi mise után kiment epret szedni és bár minden erejével ellenszegült, segítségért kiáltozott, a férfi végül is legyűrte. Mivel a nemi erőszak ismérvének összes feltételei megvoltak,²⁽⁷⁸⁾ vagyis a hajadon ellenállott, védekezett, segítséget hívott és a városba visszatérve azonnal feljelentést tett, Deuschler Mihályt elfogták, fővesztésre ítélték s testét elrettentésül kerékbetörték.

Az év második főbenjáró bűncselekményéről Payr György krónikája tudósít.³⁽⁷⁹⁾ A tettes egy lovászlegény, akinek a krónikaíró főképpen azt rója fel, hogy bűncselekményeit a szentestén és karácsony napján követte el, s hogy második áldozata egy többgyermekes családapa volt. A Criminalbuchban⁴⁽⁸⁰⁾ található feljegyzés szerint a lovászlegényt Somogyi Jánosnak hívták és egy bizonyos Kovalovszky nevű nemes úr szolgálatában állott. A legényt Preiner Mátyás városbíró azzal vádolta, hogy 1676. december 24-én, amikor ura parancsára Peresztegre lovagolt szénát vásárolni s visszafelé jövet, a Kópházáról Sopronba vivő úton megtalálta az úton fekvő a már igen részeg állapotban lévő Pauer Gáspár iskolamestert: Somogyi a részeg embert több botütéssel agyonverte, majd a meggyilkoltnál lévő tarisznyát és boros kulacsot elrabolta. Nem sokkal ezután ugyanezen az úton a szembejövő Lampel Györgyöt és Prandl Mátyást lovával letiporta, őket is átkutatta, de csak egy elejtett nyulat és kulacs bort talált náluk, amit persze elrabolt tőlük.

Két nappal később, december 26-án urának a Hosszúoron⁵⁽⁸¹⁾ lévő házából átmászott a szomszédos

Wendelinné kertjébe s az azt határoló külső várfalról leugrott a Hosszúsor árkába azzal a szándékkal, hogy kimegy Bánfalvára egyet italozni. Útközben, az Újteleki kapu előtt álló fehér keresztnél Kusmits András csizmadiával és annak barátjával akadt össze. Utóbbi rákiáltott Somogyira: „Állj, ki vagy?” – mire a lovászlegény pallosával leütötte. A csizmadia szinte magatehetetlen részeg volt és Somogyi – ahogy később bevallotta, – minden különösebb ok nélkül, „az ördög noszogatására” agyonverte, kabátja zsebébe kitépte s a benne talált négy garast és zsebbéli kendőt tőle elrabolta. Ezután már nem folytatta útját Bánfalvára, hanem megfordulva Wendelinné kertjén át ismét visszatért a városba.

⁴⁴Noha a Criminalbuch nem tesz említést arról, miképpen hárult a gyanú Somogyira, feltételezhető, hogy a kópházi úton legázolt két ember és a csizmadia leütött társa adott róla személyleírást és a városbíró ennek alapján vette őrizetbe.

Első kihallgatásakor Somogyi még mindent tagadott. Másodszorra már a kínzókamrában hallgatták ki, a hóhérrnok (*blutschreyber*) jelenlétében. Somogyit ekkor még nem vonták kínpadra, de megmutatták neki a különböző fokú vallatások kínzóeszközeit,⁶⁽⁸²⁾ a hüvelykszorítót, a spanyol csizmát, a vaskereket és a különféle csípőfogókat, majd elhangzott a vészjósló figyelmeztetés, hogy „az ajtó mögött már ott áll az, aki majd kínvallatással fogja legközelebb kérdezni”, a hóhér. A kínzókamra komor környezete, a kínzóeszközök látása, az ajtó mögött várakozó hóhér annyira megfélemlítette Somogyi Jánost, hogy megtört és vallott. Két gyilkosságot és több rablást ismert be. Az eljárás további részében kivitték mindkét gyilkosság elkövetési helyére, ahol a hóhér a fejére olvasta bűneit, majd a városbíró kihirdette az ítéletet. Keréketörésre ítélték azzal a súlyosbítással, hogy a kerekezést a lábánál kell kezdeni és hogy a vesztőhely felé vezető úton, Kusmits csizmadia háza előtt, emlékeztetőül második kegyetlen gyilkosságára, amellyel egy többgyermekes családapát ölt meg, a hóhér tüzesített fogókkal csipkedje meg.

A súlyos büntetés kiszabásában bizonyosan nemcsak az játszott közre, hogy a bűncselekmények karácsonykor történtek, hanem az alig néhány héttel előbb lezajlott hatalmas tűzvész is, amely kétharmadában rombadöntötte a várost. A füstös falak, égett gerendák, tetőtlen házak látványa megkeményítette a tanács bírúit. A kemény ítélet ellen egyedül a jezsuiták szólaltak fel és kérték enyhítését. Közbelépésük sikerrel járt, a városi tanács megengyhült, elengedte a tüzes fogókkal való csipkedést Kusmits csizmadia házánál. A hóhér itt csupán a keréketörést hajtotta végre.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Mollay Károly: A vidéki helytörténeti, honismereti és közművelődési folyóiratok szerkesztőinek békéscsabai tanácskozása

Mollay Károly: A vidéki helytörténeti, honismereti és közművelődési folyóiratok szerkesztőinek békéscsabai tanácskozása

1. Ilyen tanácskozás már több ízben is volt (Zalaegerszeg, Szombathely, Nyíregyháza, Békéscsaba, Sopron), a szombathelyiről folyóiratunkban (SSz. 1973, 265.) adtunk hírt. E tanácskozások célját és értelmét a vidéki folyóiratoknak a fővárosiakétól eltérő kiadási és szerkesztői, terjesztési és nem utolsó sorban tematikai feladatai és nehézségei indokolják. Ezenkívül a más-más, helyen rendezett tanácskozások egymás jobb megismerését és helyi elismertetését is szolgálják, hiszen a házigazda nemcsak saját eredményeit és gondjait, hanem szűkebb pátriáját is bemutatja a társfolyóiratok képviselőinek. Az eddigi tanácskozások megmutatták, hogy a kölcsönös tapasztalatcsere a közös érdekek jobb megvalósítását is

hasznosan szolgálja. Éppen ezért helyes volna, ha felváltva minden egyes folyóirat vállalná az évenként egyszer megrendezett tanácskozás házigazda-szerepét.

A tanácskozás megrendezésének helye és ideje egy-egy folyóirat vagy város jubileumához, egy-egy újabb folyóirat megjelenéséhez kapcsolódott. Az ez évi tanácskozás indítékát Vekerdi Lászlónak a TIT folyóiratában, a Valóság 1979. évi 10. számában megjelent „Megyei folyóiratainkról” című tanulmánya szolgáltatta. Ez volt az első eset, hogy fővárosi, országos jellegű folyóirat országos szempontból szemlét tartott a megyék által kiadott „megyei” folyóiratok, valamint az egyetlen városi folyóirat, a Soproni Szemle felett. „A megyei folyóiratok csendben és észrevétlenül nőttek számottevő tényezővé kulturális életünkben”. Helytörténeti szempontból a tanulmány a Soproni Szemlét és a Vasi Szemlét nevezi a két nagy példaképnek, a helytörténeti forráspublikálás és az emlékezési irodalom szempontjából pedig többek között a győri 45 Műhelyt és a Soproni Szemlét emeli ki. „A Műhely a mezőgazdaság szocialista átszervezéséről közöl releváns paraszti dokumentumokat s Galgóczi Erzsébet feloldozó emlékezés-tanulmányát erről a nehéz időről (1979. 1. sz.). A Soproni Szemle utóbbi évfolyamaiból pedig A háború és a felszabadulás krónikája (1978. 2., 3., 4.; 1979. 1. sz.), valamint Maderspach Viktor felkelőparancsnok emlékiratai (1978. 3., 4.; 1979. 1. sz.) idézendők; már csak azért is, mert mintaszerűen korrigálják „a helytelenül értelmezett lokálpatriotizmusnak” azt a – Rácz István találó meghatározásával szólva – „búvópatakokra emlékeztető megnyilvánulási formáját”, amely „csak a pozitív tényezőket emeli ki, a negatív jelenségeket viszont elhallgatja”.

A negatívumok elhallgatásán kívül Vekerdi – példákkal bizonyítva – a kritikátlan megyei öntudatot és megalégedettséget kifogásolja megyei folyóiratainkban: „Ha megyei folyóirataink ... komolyan megfogadták volna a debreceni professzor józan intelmét, tán nem lódná neki egyik-másik tanácsköztársasági évfordulói-jubileumi összeállítás úgy, hogy azt hihetné szinte az ember, abból a megyéből akkor kicsi szerencsével meg lehetett volna hódítani az egész világot, de az országot mindenesetre, annyi ész, erő, jóindulat, akarát sűrűsödött ott az ünnepelt emberekben és eseményekben”. Mindez lényegében a helyi és az országos érték, a helytörténet és az országos történet közti különbség kérdését veti fel, amelyet soproni viszonylatban évtizedekkel ezelőtt (SSz. 1938, 1939, 1943) elvi és gyakorlati szempontból is tisztáztunk. De felveti a vidéki folyóiratokban az országos mérce alkalmazásának szükségességét is.

E hiányosságok persze nem mindegyik megyei folyóiratunkra jellemzőek, Vekerdi szerint sem. Az igényes megyei folyóiratok közül Vekerdi kiemeli a Békési Életet, a Vasi Szemlét, a Szabolcs-Szatmári Szemlét, a Somogyot, a kecskeméti Forrást, a Hevesi Szemlét, főleg pedig a többi folyóirat néprajzi és szociográfiai tanulmányait. A jelen kérdései közül ezek a folyóiratok, meg mások (pl. Alföld) is a várostervezés, a városiasítás, a településhálózat fejlesztésének kérdéseivel foglalkoznak, mások (Baranyai Művelődés, Hevesi Művelődés, Tolnai Művelődés, Nógrádi Művelődés) viszont elsősorban közoktatási és közművelődési kérdéseket feszegetnek, ismét mások az irodalom, a képzőművészet, a színház elvi és gyakorlati kérdéseit helyezik előtérbe. Főleg az utóbbiak küszködnek saját profiljuk, arculatuk formálásával.

Viszont országos gondot vetett fel Vekerdi cikkének befejezése: „Milyen messze jut el a megyei folyóiratokban fölgyűlt rengeteg adat, anyag, gondolat? Ők láthatóan figyelik egymást, mintának és tán versenytársnak is tekintik, egyikük-másikuk helytörténeti és néprajzi munkáját elsőrendűként jegyzi a szakma, de ezen túl? ... Mi lesz a többivel? Komisz könyvtári viszonyaink közepette a legutolsó évfolyam kivételével igen bajos hozzájutni a megyei folyóiratok kötetéhez ...”

2. Vekerdi László cikkét azért ismertettük bővebben, mivel ez adta meg a Békési Élet szerkesztősége, a

Békés megyei Tanács VB. művelődésügyi osztálya és a TIT Békés megyei Szervezete által 1979. október 25–26-án Békéscsabán rendezett tanácskozás alaphangját. A tanácskozáson nem mindegyik megyei folyóirat képviseltette magát, jelen volt viszont a Miniszterelnökség Tájékoztatási Hivatalának képviselője is. A Vekerdi László által felvetett gondolatokon túl a hozzászólások lényegében három kérdés körül mozogtak. Ezek: a saját profil; az igényesség; a hatékonyság. A saját profil kérdése az országos és a helyi jelleg különbségének felismerésével függ össze. Aránylag legkönnyebb ez a helytörténetírásban, legnehezebb az irodalmi, művészeti folyóiratokban. Legtöbb megyei folyóiratunk még e profiltisztítás nehézségeivel küszködik. Ha van is rá példa, hogy vidéki folyóirat országos folyóirattá nőheti ki magát, nem kétséges, hogy elsősorban tematikájával nyerheti el saját arculatát, tud országos viszonylatban is legtöbbet mondani. Ehhez viszont igényesség kell.

A tanácskozáson hallatszottak hangok a főváros és a „vidék” ellentétéről, a „vidék” lekezeléséről, mégis arról is, hogy mindez nem általánosítható. Hiszen számos vidéki folyóiratunkba számos „fővárosi” szerző ír. Az elismerés és elismertetés kizáróan 46a színvonal, a szerkesztők felelősségének kérdése. Ezzel kapcsolatban megnyugtató volt hallani, hogy a folyóiratokat fenntartó szervek nem korlátozzák a szerkesztők szabadságát; viszont elgondolkodtató, hogy a szerkesztők nem mindig élnek ezzel a szabadsággal. A szerkesztői felelősség vállalása a saját profil kialakításához („s igazán korszerű más nem lehet”) ma már elengedhetetlenül szükséges. Ezzel kapcsolatban e sorok írója elmondotta, milyen – felesleges – nehézségekkel járt annak idején „Helyrajzi neveink védelme” (SSz. 1967, 334–340) című cikkének megjelentetése. Mások hivatkoztak arra, hogy nemzetiségi megyék folyóirataiban kevés szó esik pl. nemzetiségeinkről stb.

A saját profil és az igényesség egyik tényezője a hatékonyságnak. A másik a tényleges terjesztés. E tekintetben a tanácskozás résztvevői egyöntetűen megismételték azokat a panaszokat, amelyek a Posta Központi Hírlapiroda munkájával kapcsolatban, főleg az egyéni előfizetők vonatkozásában évek óta fennállanak.

3. A találkozó résztvevői megegyeztek abban, hogy a Valóság továbbra is figyelemmel kíséri a megyei folyóiratok munkáját, hogy továbbra is szükségesnek tartják hasonló tanácskozás rendezését. A találkozót szépen és hasznosan egészítette ki a Jókai Színház egyik előadásának („Az aranyember”), valamint a Munkácsy Mihály Múzeum, továbbá Gyula és Szarvas városok megtekintése. Az 1980. évi találkozó előreláthatóan Nyíregyházán lesz.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Koppány Tibor: Egy XVI. századi Sopron vármegyei kastély és építtetője

Koppány Tibor: Egy XVI. századi Sopron vármegyei kastély és építtetője

Mihályi Ernő emlékének

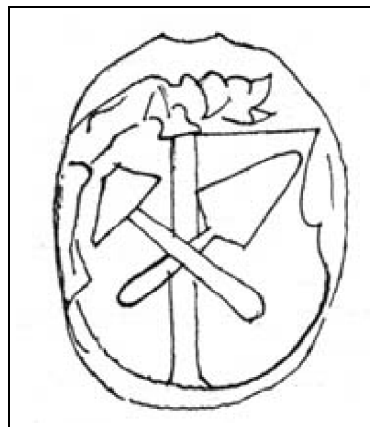
1975 végén négy évig tartó munkával készült el a Kapuvártól délre fekvő Mihályi műemlék kastélyának helyreállítása. A Győr-Sopron megye és az Országos Műemléki Felügyelőség költségén végzett építkezés nemcsak a megye egyik régi kastélyát mentette meg, hanem új ismeretekkel gazdagította a Dunántúlt, s vele a magyarországi kastélyépítés történetét.

A 19. századi formákat mutató kastély a helyreállítás megkezdésekor jóformán összedőlés előtt állt. Hulló

vakolata, beszakadó teteje, kifelé dőlő falai, gaztengerré siváruló parkja ellenére sem tűnt értéktelen épületnek akkor, amikor 1969-ben a helyreállítást megelőző felmérést és falkutatást megkezdtek. Az akkor előkerült részletek, a megvalósítás közben tett megfigyelések és az ezekkel egyidőben folytatott levéltári kutatás nyomán ma már megrajzolható a kastély építésének története.¹⁽⁸³⁾

Sopron megye műemléki topográfiája szerint „középkori vízivárból maradt részletekkel, egyemeletes barokk épület romantikus homlokzattal”.²⁽⁸⁴⁾ Ez a szűkszavú megállapítás már az első helyszíni vizsgálat alkalmával módosításra szorult, a hátsó, Kis-Rába parti homlokzat középkorinak vélt részletei ugyanis az első homlokzatokon látható és vakolatból készült neogót architektúrával megegyezőknek bizonyultak. Ugyanígy a középkorinál későbbieknek látszóttak a hátsó homlokzat két szélén álló saroktoronyok is. Hasonló feltevést támasztott alá a hátsó homlokzaton fennmaradt latin feliratú kőtábla, amely szerint az 1709-ben felégetett kastélyt 1712-ben ⁴⁷Niczy György állíttatta helyre.³⁽⁸⁵⁾ Ennyi volt mindaz, amit a helyreállító munka kezdetekor a kastélyról megállapíthattunk.

A Kisfaludy családnak az Országos Levéltárban őrzött iratai között akadunk rá arra az elismervényre, amelyet 1574. július 29-én az addig ismeretlen Antaly mester adott Ládonyi Demeter özvegyének: „En Antalý Mester adom Mýndeneknek tuttura Az kýknek Illik, hog En zent Anna Assion Nap Utan walý cýotortokon zersýottem meg Az Adossag felýolý Az kýwel Ennekem Az meg hot Ladaný domotor tartosot lAdonýne Azsonýommal Engemet Mýndenrul Meg Elýegetet. Enýs Adom Az En lýewelýemet tellýes býzonsagul petsetem Alýat Anno 1574.” A bizonyosságlevél alján valóban ott van Antaly mester gyűrűspecstéje, benne sárkánnyal körülfogott reneszánsz pajzsban középen függőleges gerenda és ezen átlósan keresztbe fektetett kőműveskalapács és vakolókanál látható.⁴⁽⁸⁶⁾

Antaly mester gyűrűspecstéjének (8x14 mm) rajza

Antaly mester pecstéje alapján kőműves volt. Az elismervényben meg nem nevezett összeget építkezés tartozásaként vehette fel, olyan építkezésért, amelyet Ládonyi Demeter megbízásából kezdett és amelyet megbízója halála után fejezett be. Ládonyi két évvel korábban hunyt el. Birtokai főleg Sopron és Vas vármegyében voltak, ő maga Mihályiban lakott. 1562 és 1572 között kelt levelei, iratai gyakran említik mihályi házáat, nemesi kúriáját,⁵⁽⁸⁷⁾ amelyet egy 1567-ben kötött szerződése nevez először kastélynak.⁶⁽⁸⁸⁾ A később sokszor említett épület építtetőjének egy 17. századi tanúvallatás Ládonyi Demetert mondja.⁷⁽⁸⁹⁾ Az elmondottakból ezek után feltételezhetjük, hogy a kastély építője az elismervényt megíró Antaly mester volt, akiről nevéen és magyar voltán kívül semmi egyébbet nem tudunk.

48A következőkben Mihályi és a Ládonyi Demeter személyén keresztül igyekezünk bemutatni azokat a társadalmi és gazdasági alapokat, amelyek Ládonyi Demeter számára lehetővé tették, hogy 1570 körül kastélyt építtethessen.

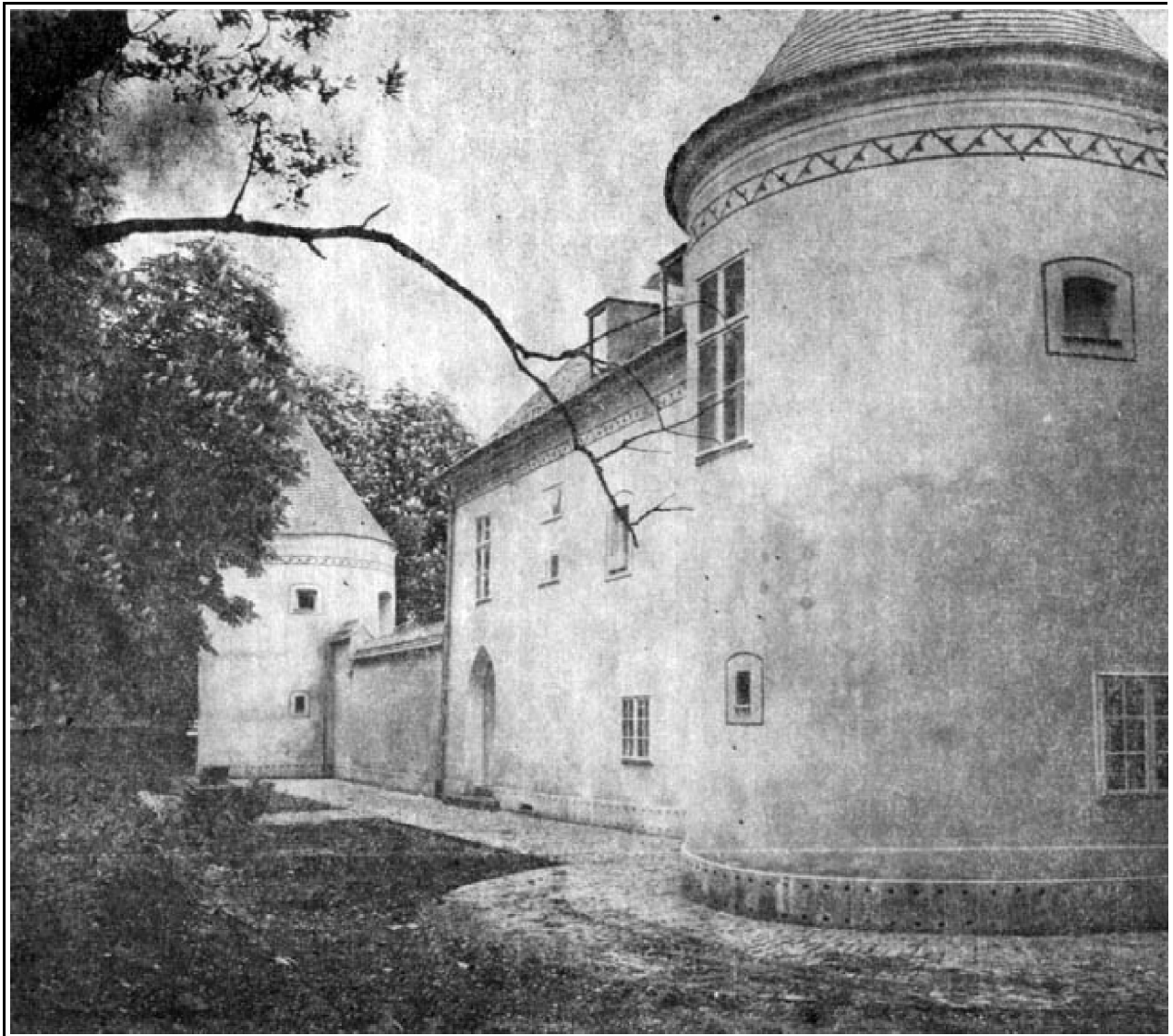
1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Koppány Tibor: Egy XVI. századi Sopron vármegyei kastély és építetője / Mihályi és a Ládonyiak

Mihályi és a Ládonyiak

A község történetét a 12. század végétől ismerjük, 1198-ban egykori soproni várjobbágy birtokként kapta a királytól Csák nembeli Ugrin győri püspök, [8\(90\)](#) akitől Miklós öccse örökölte [9\(91\)](#). Mihályi és a melléje megszerzett Kisfalud, Csák Miklós leszármazottjainak, a Kisfaludiaknak és Mihályiaknak névadó birtoka lett [10\(92\)](#). A Mihályi család már a 14. században több ágra oszlott, a belőle kivált Linkóhátiak, Ugrinok és Csákiak azonban a 15. század közepéig közösen birtokolták a falut és a környéken lévő egyéb falvaikat. A két első ág ekkor férfiágon kihalt. V. László király 1455-ben fiasította az elhunyt Ugrin János négy leányát, hogy örökölhessék apjuk mihályi, linkóháti, agyagosi, szergényi, győri, szentandrászi, székási, laki és csánigi birtokait. [11\(93\)](#) A felsorolt Sopron és Vas vármegyei falvakra terjedő földeken, házakon, jobbágyokon Ugrin János vejei: Varbóki Nagy György, Pinnyei István, Kisfaludy Benedek és Ládonyi István osztozkodtak.

1470-ben Ládonyi és neje, Ugrin Zsófia 20 aranyforintért megvette Varbóki Nagy György részét a Mihályiban levő házakkal együtt. [12\(94\)](#) 1473-ban Kisfaludiné Ugrin Borbála és Pinnyeiné Ugrin Krisztina adták át mihályi részeiket Ládonyiéknak, ugyanakkor anyjuk is lemondott ottani jogairól. [13\(95\)](#) 1473. május 29-én a csornai konvent Ládonyi Istvánt és feleségét egyedüli Ugrin örökösként vezette be Mihályi birtokába. [14\(96\)](#) A falu ezután a 17. századig a Ládonyiak, és a birtokban változatlanul benmaradó Csákiak tulajdona maradt.

A Ládonyiak névadó faluja egyébként Vas és Sopron vármegyék határán feküdt. Ott, azonkívül Gencsen, Hőgyészen, Kagymaton és Csömötén rendelkeztek részirtokokkal. [15\(97\)](#) Az Ugrin családba nőülő István, Ládonyi László fia, neve mellett ott találjuk a literatus jelzőt. Öccsével, Jánossal együtt a két megye kisbirtokos nemeseihez hasonlóan a Kanizsaiak familiárisa volt. [16\(98\)](#) 1490 előtt halt meg, ekkor már fiait említik. [17\(99\)](#)

Ezek 1496-ban Mihályi miatt pereskedtek¹⁸⁽¹⁰⁰⁾, 1499-ben pedig János nagybátyjuk birtokainak átvételéről nyugtatták annak özvegyét.¹⁹⁽¹⁰¹⁾ A négy testvér közül a legidősebbéről, Jánosról tudjuk, hogy 1505-ben soproni alispán és Hógyészen lakott.²⁰⁽¹⁰²⁾ Imre 1518 és 1525 között a Szapolyaiak familiáriusaként cseszneki várnagy, ő kapta Gencset, ⁵⁰ott is halt meg 1525-ben.²¹⁽¹⁰³⁾ A kettőjük után maradt örökségen 1527-ben osztoztak öccseik: László és Miklós.²²⁽¹⁰⁴⁾ Közülük László 1518-ban volt soproni alispán.²³⁽¹⁰⁵⁾ 1532-ben feleségével együtt Sopron belvárosában vett házat, a várostorony közelében.²⁴⁽¹⁰⁶⁾ 1535-ben halt meg örökös nélkül, családi birtokai a legkisebb testvérré, Miklóstra szálltak.²⁵⁽¹⁰⁷⁾

A négy Ládonyi testvér közül Miklós jutott a legmagasabbra. 1518-ban Újlaki Lőrinc herceg galgóci várnagya volt, ebben az évben nősült. Felesége, Törösdi Kónya Potenciana jómódú Csanád megyei birtokos leánya, Sülyi Etelei Mihály tokaji várnagy özvegye, akivel kiterjedt Csanád, Pest és Nógrád megyei birtokhoz jutott.²⁶⁽¹⁰⁸⁾ 1524-ben Újlakitól Galgócon kapott házat és szőlőt²⁷⁽¹⁰⁹⁾, emellett ebben az időben

már Pesten és Pozsonyban is volt háza.²⁸⁽¹¹⁰⁾ Anyagi helyzetére jellemző, hogy 1521-ben 500 aranyforintot adott a királynak a török hadjárat költségeire. Az összegért újabb Vas megyei birtokot kapott.²⁹⁽¹¹¹⁾ 1525-ben ért pályafutása tetejére: Újlaki Lőrinc halála után Szapolyai János és György koronaörök helyetteseként visegrádi várnagy lett.³⁰⁽¹¹²⁾ Tisztségében 1527-ig maradt³¹⁽¹¹³⁾, akkor az országot elfoglaló Habsburg Ferdinánd saját emberét ültette a visegrádi várba. Nevével 1528-ban találkozunk újból, ez év elején már Thurzó Elek kíséretében fogadta Győrött Ferdinánd királyt³²⁽¹¹⁴⁾, a dunántúli nemességhez hasonlóan ő is behódolt az új királynak.

Az ezután következő belháború közéleti emelkedésében megakadályozta Ládonyi Miklóst, a birtok- és vagyonszerzésben azonban nem. Bátyja után alispán, majd a királyi kézre került győri vár prefektusa lett.³³⁽¹¹⁵⁾ Birtokai védelmére 1531-ben Ferdinándtól, 1540-ben János királytól kapott pártfogó oklevelet.³⁴⁽¹¹⁶⁾

1533-ban vette zálogba Cirákat és Dénesfát³⁵⁽¹¹⁷⁾, a következő évben pedig a kihalt Szentandrási Monthor család Zala és Vas megyei falvait kapta Ferdinánd királytól³⁶⁽¹¹⁸⁾. ⁵²Ebben az időben szerezte Pozsony és Nyitra megyei birtokait.³⁷⁽¹¹⁹⁾ 1543-ban Félegyházi Miklós özvegye perelte, mert a mohácsi vész évében a török elől menekülve 400 magyar forintot adott át Ládonyinak megőrzésre, s azt többszöri sürgetésre sem volt képes visszaszerezni tőle³⁸⁽¹²⁰⁾. Palatics János 1538-ban kelt kezeslevele és egy 1539-ből származó, Ládonyi Miklós „ezüst marháiról” szóló jegyzék³⁹⁽¹²¹⁾ azt látszik bizonyítani, hogy ingó értékeit ő is mentette a török elől, és azok egy részét zálogbirtok szerzésére fordította. Élete végére a feleségével hozott Csanád megyei birtokokat és pesti házát a török hódítás miatt elvesztette, 1545-ben bekövetkezett halálakor mégis tekintélyes örökséget hagyott maga után készpénzben, arany- és ezüstneműben, Zalától Nógrádig terjedő földbirtokban.⁴⁰⁽¹²²⁾ Pályája a köznemesi felemelkedés jellegzetes példája, amelyre ebből a korból oly sok hasonlót ismerünk. A század elejének kisbirtokos nemesi családjából vagyonos középirtokossá

emelkedett, akit az oklevelek már *egregius*nak neveznek. A familiárisi szolgálatból induló Ládonyi Miklós – literátus apjához hasonlóan, testvéreivel együtt – iskolázott ember volt, magyarul és latinul levelezett. Vagyonra adott alapot arra, hogy gyermekeit magasabb fokon taníttassa és lehetőséget biztosítson nekik a független életre.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Koppány Tibor: Egy XVI. századi Sopron vármegyei kastély és építetője / A kastélyépítő Ládonyi Demeter

A kastélyépítő Ládonyi Demeter

Ládonyi Miklós halálakor hét gyermeke közül már csak négy volt életben, két fiú és két leány. Közülük György, az idősebb fiú, három évvel később már nem volt az élők sorában⁴¹⁽¹²³⁾, így a családi vagyon kezelője a mohácsi vész évében született Demeter maradt. Őt bátyjával együtt még 1543-ban íratta be apja a bécsi egyetemre.⁴²⁽¹²⁴⁾ Előtte nyilván hazai iskolában taníttatta fiait Ládonyi Miklós, s itt elsősorban Sopronra gondolhatunk. Bécsben legalább két esztendő telt el. György apjuk halála után hazatért, Demeter azonban maradhatott, mert itthoni szerepléséről csak 1550 után tudunk.⁴³⁽¹²⁵⁾ A gyér adatokból úgy látszik, hogy Bécsből hazatérve az akkori Dunántúl szellemi és politikai központjába, Nádasdy Tamás sárvári udvarába került. Anyjának egy leveléből arra következtethetünk, hogy nővére, Krisztina és húga Sára, is ott nevelkedtek.⁴⁴⁽¹²⁶⁾ A Nádasdy udvarban ismerkedhetett meg a Zrínyi Miklós familiárisi köréhez tartozó Palatics János leányával, Annával, akivel 1555-ben Peleskeszentmihályon tartotta esküvőjét.⁴⁵⁽¹²⁷⁾ 1560 után a családi iratok már Pókatelki Szomor János királyi jogügyigazgató Katalin nevű leányát említik feleségeként.⁴⁶⁽¹²⁸⁾ A Pozsony megyei Szomor János négy leánya a Dunántúlra, a Nádasdy szerviensek körébe tartozó nemesekhez ment férjhez⁴⁷⁽¹²⁹⁾, Ládonyi Demeter leánytestvéreihez hasonlóan. Őt tehát minden családi kötelek Nádasdy nádor sárvári udvarához kötötte, s mindkét házasságával olyan körbe került, amelyben Bécsben szerzett humanista és jogi műveltségén keresztül az akkori ország vezető politikai és kulturális áramlataival tarthatott kapcsolatot. Jogtudó apósával sokszor járt Pozsonyban és Bécsben, ⁵³sőt Prágába is eljutott vele.⁴⁸⁽¹³⁰⁾ Itthon megyéje politikai életében vett részt, egyébként első házassága óta független életet élt, csak birtokaival foglalkozott.

XVI. század közepe tájáról, évszám nélkül fennmaradt családi összeírás szerint a Mihályiban levő 21 és fél jobbágyportával együtt Gencsen, Lakon, Csánigon, Gyórában, Agyagoson és Kisfaludon 125 portája volt a családnak. Ezenkívül Fertőendrédén, Nemesládonyban, a Nyitra megyei Ságón, a pozsonyi Pagyon és Matádon örökölt, Cirákon, Dénesfán zálogos birtokok, a galgóci ház és szőlő, Mihályiban két malom egészítette ki Ládonyi Demeter vagyonát az apjától rámaradt készpénzzel, arany- és ezüstművel együtt.⁴⁹⁽¹³¹⁾ 1562-től ő kezelte a rokon Csákiak Mihályira és környékére kiterjedő birtokait, miután a Szapolyai-párti család Erdélybe távozott.⁵⁰⁽¹³²⁾ Az 1560-as években közszereplést is vállalt, a megye egyik adószedője, dikátora.⁵¹⁽¹³³⁾ Később, függetlenségét feladva, Gregorancz Pál győri püspök keszői várnagyának szegődött el, ezzel további jövedelemhez jutott.⁵²⁽¹³⁴⁾ Birtokait ekkor már nem maga vezette⁵³⁽¹³⁵⁾, de azért erőteljesen szervezte rajtuk a majorsági gazdálkodást.

A XVI. század közepére a török által meg nem szállt nyugati országrészekben a világpiac nagy átalakulásával egyidejűleg olyan méretű mezőgazdasági fellendülés következett be, amelyben a nagybirtok mellett a nemesi középbirtok is megerősödött, egy-két évtized alatt áttért a majorsági gazdálkodásra és az azzal járó robotoltatásra. A török veszély ellenére megindult a piacra termelés és vele a mezőgazdasági árukereskedelem. Dunántúl ebben is a Nádasdyak voltak az élenjárók, Sopron vármegyében Kapuvárott és

Keresztúrott. Mellettük az 1510-es évektől a köznemesi réteg egymással versenyezve szervezte majorjait, az Ostffyák, Zalaiak, Csákiak, az utóbbiak éppen Mihályiban.⁵⁴⁽¹³⁶⁾ Melléjük zárkózott fel Ládonyi Demeter a maga tekintélyes birtokával, amelyet – úgy látszik – az 1560-as években egységes uradalommá igyekezett szervezni. A Mihályi köré kiépített uradalom jobbágyszolgáltatásai, majorsági és malomjövödelme, a zálogba adott felvidéki birtokok, a saját maga által kezelt galgóci szőlő borjövödelme, a Bécsbe irányuló marhakereskedelemben való részvétele⁵⁵⁽¹³⁷⁾, a dikátorságból és a keszői várnagyságból származó fizetés biztosította számára azt az anyagi alapot, amelyből megkezdhetette megerősített családi otthonának, mihályi kastélyának építését.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Koppány Tibor: Egy XVI. századi Sopron vármegyei kastély és építetője / A mihályi kastély építése

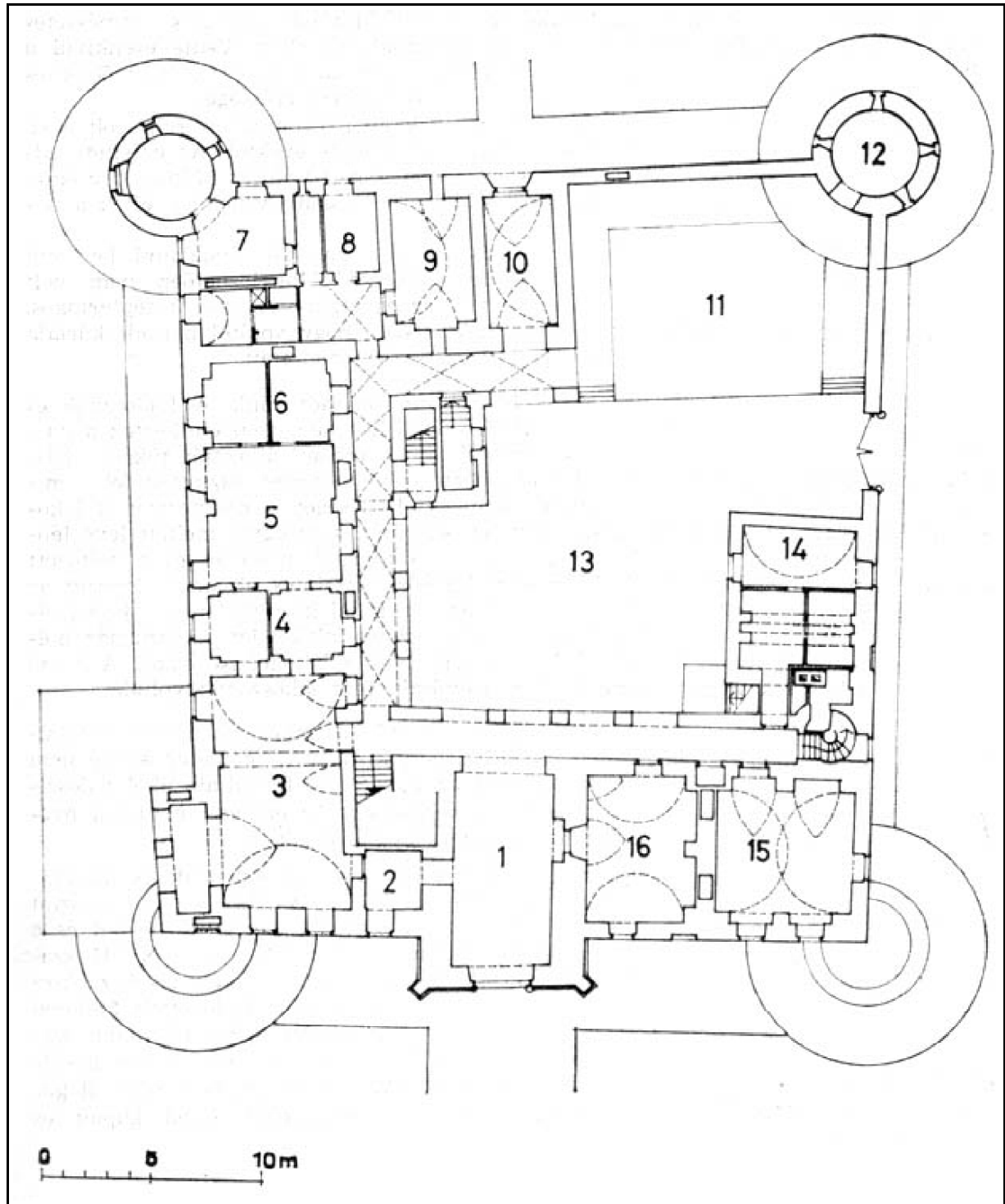
A mihályi kastély építése

A falu földesúri lakóhelyeiről a XIV. századtól tudunk. Mihályi már akkor két részből állott: észak felé feküdt Nagymihályi, ott állott a Szt. Györgyről elnevezet plébániatemplom és ott lakott a Mihályi család Ugrin ága, a déli falurész volt Kismihályi, ^{54a} Csákiak birtoka. Mindkét helyen állt nemesi kúria, ezeket a plébános kúriájával együtt 1429-ben említi először oklevél.⁵⁶⁽¹³⁸⁾ A mai templomról tudjuk, hogy a középkori helyén, annak falaira épült.⁵⁷⁽¹³⁹⁾ Nagymihályi tehát a jelenlegi faluval azonos. Az itt lévő nemesi kúria a templom közelében volt, a plébánia pedig attól keletre, a mai kertben állt.⁵⁸⁽¹⁴⁰⁾ Mindebből arra következtethetünk, hogy az Ugrinok nagymihályi házát a mai kastély helyén kereshetjük.

1438-ban, a Kisfaludiakkal folytatott perben hivatalosan lefoglalták a Mihályiak kúriájának összes épületét a hozzá tartozó gyümölcsöskerttel és a kegyuraságuk alá tartozó, torony nélküli templommal együtt.⁵⁹⁽¹⁴¹⁾ Ennek az udvarháznak épületeit azokkal a házakkal azonosíthatjuk, amelyeket 1470 után Ládonyi István deák szerzett meg az Ugrin örökösöktől. Az adásvételt rögzítő oklevél elmondja, hogy a házakat mostani helyükről bárhova el lehet vinni. Az 1470-ben Ládonyi kézre kerülő nemesi kúria épületei tehát még fából voltak.⁶⁰⁽¹⁴²⁾

A XVI. század első felének családi irataiban a kúriára vonatkozó adat nem található. A jelenlegi kastély felkutatása és helyreállítási munkái közben azonban annak délkeleti része alatt korábbi téglalapú épület össze nem függő alapfalai, s a felmenő falakban részletei kerültek elő. Az 1470-ben még fából álló udvarházat tehát később maradandóbb anyagból építették át. Építetőjét a családi vagyont megalapozó Ládonyi Miklós személyében kereshetjük. Fia, Demeter, ennek a téglaháznak helyére építtette kastélyát az 1570 körüli években.

Ládonyi Demeter kastélyának építéséről nem sokat tudunk. Egyetlen adat sem árulkodik arról, hogy mikor kezdődött, hogyan történt, mint ahogy azt sem tudjuk, milyen meggondolás alapján és hogyan folyt az építkezés. Antaly mester elismervényén kívül a már idézett 1567. évi szerződés „Datum in Castello Mihaly” keltezése mindaz, amiről az írott adatok tudósítanak, és az a tény, hogy a kastély építéséhez lebontották a középkori templomot.⁶¹⁽¹⁴³⁾ Építési adatok hiányában csak Ládonyi Demeter életének, társadalmi, műveltségi és gazdasági helyzetének adataiból, meg a kor ismeretéből következtethetünk az építkezés indítékaira, körülményeire.

55A kastély földszintjének helyreállítási terve:

1. kapualj-előtér; 2. porta; 3. ebédlő; 4. tálaló, mosogató; 5. konyha; 6. előkészítő; 7. iroda; 8–9. raktár; 10. kerti átjáró; 11. belső kert; 12. kártyázó; 13. belső udvar; 14. kazánház; 15. könyvtár; 16. olvasóterem

Amint láttuk, a Ládonyiak Sopron megye vagyonosodó középnemességének jelentős képviselői voltak, korukra jellemzően ők is majorsági gazdálkodást folytató, kereskedő nemesek. A kastélyépítő Demeter azonban műveltségével kivált a hasonló helyzetben élők társadalmi rétegéből. Családjában már a harmadik tanult generáció, aki a bécsi egyetemen bővítette ismereteit. Köznemesi családja az ő személyében érte el a legmagasabb műveltségi fokot, és ebben még a Mohácsot megelőző kor hagyományait követte. Családjának műveltségét rajta kívül húga Sára – Bocskay Ferencné –, a XVI. század második felében felvirágzó istenes líra számontartott költője is bizonyítja.⁶²⁽¹⁴⁴⁾ Nővérének, Krisztinának férje, Ravoni Mihály nádori ítélmester, valamint Krisztina apósa a kor ismert és művelt jogásza. Rokoni körén keresztül kapcsolata volt Dunántúl szellemi központjaival, miközben Szomor János oldalán Bécsen át Prágáig is eljutott. Mindez elégségesnek látszik annak illusztrálására, hogy megyéje határain túl látó, nemcsak jogilag művelt Ládonyi Demeter miért nem elégedett meg apjától örökölt udvarházával és azt miért nem csak fából és földből készített sáncokkal erősítette, amint azt abban az időben a nemesség szerte az országban tette. A Kis-Rába partján álló kúriát könnyebb és egyszerűbb lett ⁵⁶ volna palánkkal körülvenni, mert a váratlan rajtaütéstől úgy is megvédhette volna magát és családját.⁶³⁽¹⁴⁵⁾

A folyókkal sűrűn szabdalts Rábaközben fekvő Mihályit amúgyis természetes akadályok védték a délkeletről várható török támadások ellen. Védte ezenkívül a Balaton és a Duna között kiépített végvárak sora, köztük a legerősebbek: Győr és Pápa, közelében pedig a Rába átkelőhelyét őrző Bodonhely erőssége.

A nagy hadjáratok és a váratlan lovasportyák ellen azonban ez sem volt elég. Ezért erősítette lakóhelyét a birtokos nemesség az 1540-es évektől. Az erősített udvarház egyébként sem volt ismeretlen és új épületfajta, Istvánffy Miklós krónikája szerint már a XVI. század elején szerte Magyarországon ilyenekben éltek a nemesek.⁶⁴⁽¹⁴⁶⁾

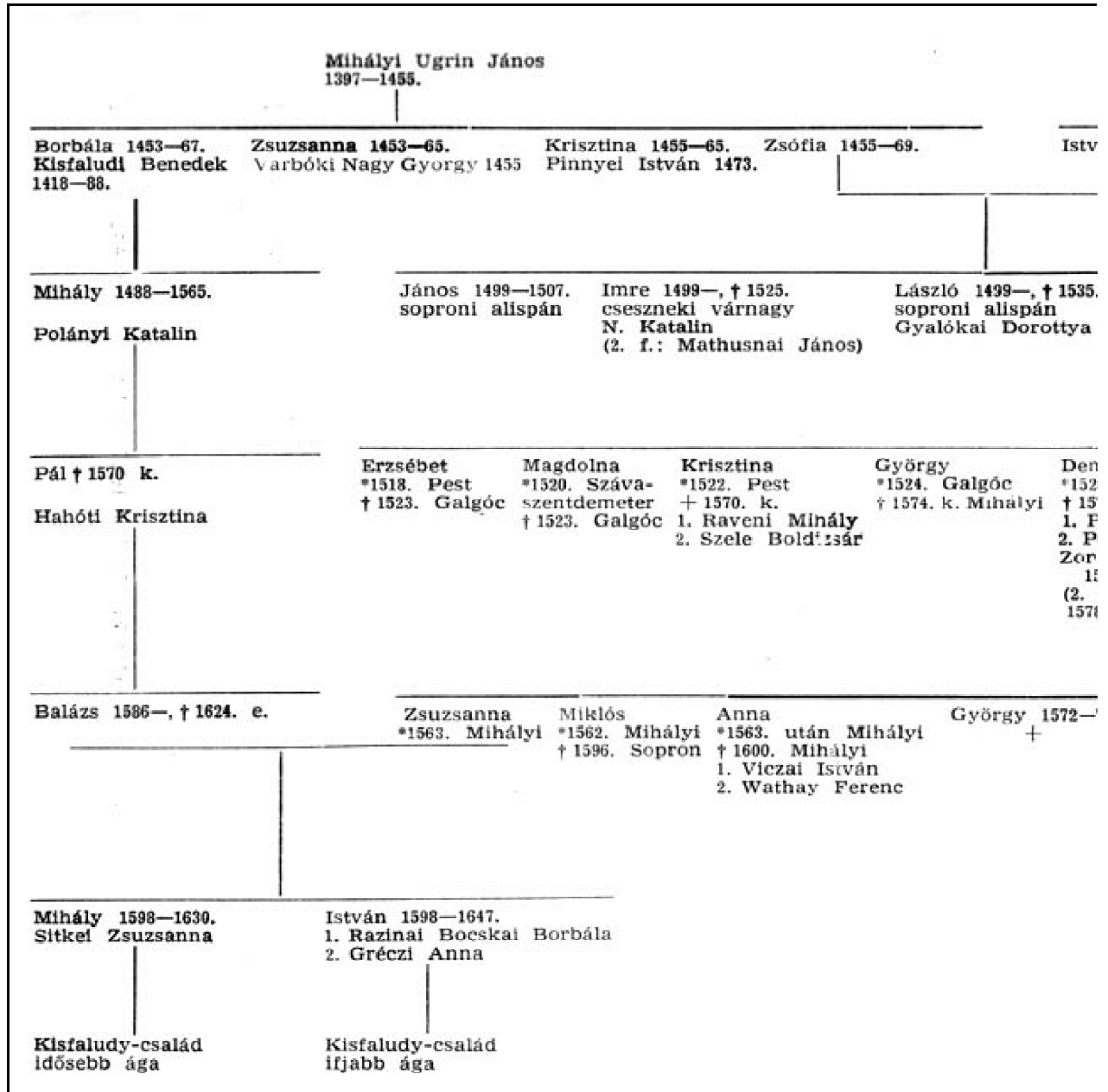
Ládonyi Demeter kastélya azonban más, mint a hasonló társadalmi helyzetű köznemesek hevenyészve erősített udvarháza. Építése feltételezhetően nem volt egyedülálló, ebben az időben nem Ládonyi volt az egyetlen vagyonos középbirtokos, aki kastélyt építtetett. Mégis kivételes esetnek látszik, hogy apjától maradt kúriája helyére szabályos alaprajzú, emeletes téglavárkastélyt emeltetett.

Első, részletes leírása nyolcvan évvel későbből maradt ránk. A Ládonyiak és örököseik családi történetét ismerve, a XVII. század közepéig nem építkeztek a kastélyon, ezért az 1652-ből származó osztálylevél annak eredeti állapotát tükrözi. Kisfaludi Mihály és István gyermekei között ebben az esztendőben osztották fel a mihályi kastély emeletén lévő négy kisebb, boltozott helyiséget, a nagytermet, a lakószárny két végén álló bástyák egy-egy emeleti szobáját, s az egyik mellett levő lépcsőt, a földszinten pedig a boltozott konyhát, a sütőházat, pincéket és a boltozott kapualjat, meg az épület udvari oldala előtt húzóó, kétszintes pitvart.⁶⁵⁽¹⁴⁷⁾ Eszerint az akkor mind a négy sarkán kerek tornyokkal épített, fallal körülvett udvar keleti oldalán – a mai főhomlokzat mögött – állt az emeletes lakóépület, földszintjén boltozott kapualjjal, konyhával, pincékkel, emeletén pedig a lakóhelyiségekkel. A hozzá csatlakozó két saroktorony belsejében lent raktárak, fent lakószobák voltak.

A XVI–XVII. századi beosztás nyomait a sok átépítés miatt ma már nem találjuk meg. A falkutatás eredményeiből azt rögzíthetjük, hogy az épületen kifelé nem voltak ablakok, esetleg csak lőrések. Nyílásai az udvar felé fordultak, ahol valószínűleg fából ácsolt pitvarról nyíltak az egyes helyiségek. Az épületet egyszerű nyeregtető fedhette, a csatlakozó kerek tornyokon csúcsos sisakokkal.

A kastély belső kialakításáról semmiféle adattal nem rendelkezünk. A falkutatás eredményei és az idézett 1652. évi osztálylevél azt bizonyítják, hogy a földszint és az emelet kisebb helyiségei boltozottak voltak, a

nagyobb emeleti szobákat és a nagytermet – az ebédlőt – pedig gerendás mennyezet fedte. A kastély XVIII. század eleji hátsó szárnyában ma is van egy 1712-ből származó, de még későközépkori megoldást mutató faragott gerendás mennyezet, ehhez hasonlóak lehettek Ládonyi Demeter kastélyának emeleti szobái felett.⁶⁶⁽¹⁴⁸⁾ A szobákban mázatlan, tál alakú szemekből rakott cserépkályhák álltak, ilyenek töredékei tereprendezés közben kerültek elő. Az ismeretlen bútorzatból csupán Ládonyi 1570-ből származó, értékeiről készített sajátkezű összeírása említ ládákat, amelyekben okleveleit, ezüst kupáit és készpénzét tartotta.⁶⁷⁽¹⁴⁹⁾

⁵⁷Mihályi Ugrin János 1397–1455.; Ládonyi László; Borbála 1453–67. Kisfaludi Benedek 1418–88.; Zsuzsanna

1453–65. Varbóki Nagy György 1455; Krisztina 1455–65. Pinneyi István 1473.; Zsófia 1455–69.; István deák 1466–99.; János 1460–99. Apolina 1499. özv.; Mihály 1488–1565.; Polányi Katalin; János 1499–1507. soproni alispán; Imre 1499–, † 1525. cseszneki várnagy N. Katalin (2. f.: Mathusnai János); László 1499–, † 1535. soproni alispán Gyalócai Dorottya; Miklós 1499–, † 1545. galgóci, visegrádi várnagy, győri prefectus, soproni alispán Törösdí Kónya Potenciana 1518–49. (1. f.: Etelei Mihály tokaji várnagy); Pál † 1570 k.; Hahóti Krisztina; Erzsébet *1518. Pest † 1523. Galgóc; Magdolna *1520. Szávaszentdemeter † 1523. Galgóc; Krisztina *1522. Pest † 1570. k. 1. Raveni Mihály 2. Szele Boldizsár; György *1524. Galgóc † 1574. k. Mihályi; Demeter *1526. Pest † 1572. Mihályi 1. Palatics Anna 1555. 2. Pókatelki Konc Katalin 1562–78. (2. f.: Szelestey Ferenc 1578.); Anna *† 1528. Mihályi; Sára * 1530. Mihályi *† 1570. után 1. Razinai Bocskai Ferenc 2. Egerváry Mihály 1569.; Balázs 1586–, † 1624. e.; Zsuzsanna *1563. Mihályi; Miklós *1562. Mihályi † 1596. Sopron; Anna *1563. után Mihályi † 1600. Mihályi 1. Viczai István 2. Wathay Ferenc; György 1572–74. †; Margit 1572–74. †; Bocskai Zsuzsanna 1598. Dobos György 1598.; Mihály 1598–1630. Sitkei Zsuzsanna; István 1598–1647. 1. Razinai Bocskai Borbála 2. Gréczi Anna; Kisfaludy idősebb ága; Kisfaludy-család ifjabb ága; *A Mihályi–Ládonyi–Kisfaludy rokonság leszármazási táblája.*

58Az írott adatok nem szólnak a kastély egyéb épületeiről sem. Valószínű, hogy az udvart körítő fal mellett istállók és gazdasági épületek álltak, feltehetően fából, és az is valószínű, hogy a falban levő lőrések megközelítéséhez valamilyen, ugyancsak fából ácsolt folyosó övezte az udvart. A kastélyt a Kis-Rába vizével feltöltött, széles árok vette körül, ahogy ezt a déli oldalon a külső terepszint ma is elárulja. A vizesárok belső felén minden bizonnyal fapalánk volt.

Az így rekonstruálható kastély minden középkori hagyományt őrző formája mellett már reneszánsz jellegű, s ez elsősorban szabályos alaprajzában tükröződik. A négyzetes alaprajzú, sarkain kerek tornyokkal épített várkastély reneszánsz hatásra alakult ki nálunk a XV. századtól kezdve, bár ez a forma Európa építészetében sokkal régebbi. Az új, a reneszánsz műveltség nyomán megnövő igényesség és változó életforma hatására bővült a két- vagy háromosztatú középkori lakóház is egy tengelyre felfűzött szobák sorára, ahogy ez Mihályiban is volt. Ugyanide vezethető vissza a saroktornyok emeletének a természetesen meglevő védelmi cél mellett, lakószobaként történő felhasználása.

Sajnálatos, hogy Ládonyi Demeterről és családjáról semmiféle olyan adattal nem rendelkezünk, amely a kastély és lakói hétköznapijairól, az abban folyó életről tudósítana. Az 1560-as években apósához címzett magyar nyelvű leveleiben családi eseményekről, gyermekei születéséről, felesége és saját maga egészségi állapotáról szól, a rokonságról tudósítja, de a kastélyról sehol sem ír. [68\(150\)](#)

1572-ben, negyvenhat éves korában távozott el Ládonyi az élők sorából. Birtokait, kastélyát özvegye és öt kiskorú gyermeke örökölte. Idősebb fiával, az 1596-ban Sopronban elhunyt Miklóssal kihalt a család. Mihályit és uradalmát veje, Kisfaludy Balázs szerezte meg, kifizetve vőtársa, a katonaköltő Vathay Ferenc örökségét. [69\(151\)](#)

A kastélyt a XVII. században sok ágra szakadt, s ezért nem éppen tehető Kisfaludyak birtoklásának idején nem építették tovább, éppen csak fenntartották. A tőlük rokoni alapon öröklő Niczkyek először a XVII. század végén építkeztek rajta, majd 1709. évi leégése után 1712-ben újjáépítették és ma is álló hátsó szárnyal bővítették. A XVIII. század második felében későbarokk homlokzatúra építették át. Ebben az állapotban maradt száz éven át a Niczky örökösök kezén, míg végül legutolsó tulajdonosa, a Dóry család 1860 táján az akkor divatos angol neogót stílusban alakította át. [70\(152\)](#) Így állt a legutóbbi időkig, 1972 és 1975 közötti helyreállításáig.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Mesterházy Sándor: A telefon első gyakorlati hasznosítása Sopronban és Sopron vármegyében

Mesterházy Sándor: A telefon első gyakorlati hasznosítása Sopronban és Sopron vármegyében

1. Salamin Leó áll. főreáliskolai igazgató sikeres bemutató előadása után¹⁽¹⁵³⁾ hamarosan megindult az érdeklődés a telefon gyakorlati hasznosítása iránt is. Alig telt el egy év és 1878 őszén már szerelik az első gyakorlati telefont a közigazgatásilag Sopron városához tartozó Brennberg bányatelepen. A bánya bérlője, Drasche Henrik a gazdaságosabb széntermelés érdekében a bányaiüzemben az 1878. évben nagyarányú beruházásokat eszközölt. A berendezéseket felújította és korszerűsítette, amiáltal a brennbergi bányaiüzem az ország legfejlettebb bányája lett.

59A korszerűsítés keretében a bányatelepen üzemi távbeszélőhálózat és villanyvilágítás is létesült. A távbeszélő készülékeket a bécsi Egger B. nevű villamossági felszereléseket gyártó cég szállította és ez a cég építette meg a távbeszélő hálózatot is. A távbeszélő az egész bányatelepet behálózta és a tőle 8.77 km-re fekvő Ágfalva–Déli-vasúti állomáson lévő szénrakodóval is összekötötte. Ennek a vezetéke az akkor még keskeny nyomtávú bányavasút mentén haladt. A távbeszélő hálózat központja a bányaiigazgatóság épületében volt és abban 6 állomás volt bekapcsolva. A hálózat vonalhossza együttesen 9.22 km volt. Az egyes távbeszélő állomások következőképp voltak elhelyezve: a bányairodában 1 készülék; a bányafőmérnök lakásán 1 készülék; az ágfalvi szénrakodó épületében 1 készülék; a „Hermes”-aknában 1 készülék és a „Sopron” aknában 2 készülék.

A távbeszélő révén a bányavezetőség állandó közvetlen összeköttetésben állott a bányaiüzem munkahelyeivel és az ágfalvi vasútállomáson lévő rakodójával. Ennek előnye és jelentősége a bányaiüzemvitelében felbecsülhetetlen volt.

Salamin Leó 1877-ben

A brennbergbányai bányatelefon nemcsak hazánkban, hanem az akkori Európában is az első volt, amely gyakorlati célt szolgált. De mint bányaiüzemi telefon világviszonylatban is az elsők között volt, mert a Bányászati és Kohászati Lapok 1879. évi 20. száma szerint az első bányatelefont az észak-amerikai „Andendric” bányában 1878. szeptemberében létesítették a ventilátor és a szállító gép kezelője részére.

60A távbeszélővel egyidőben létesült a villanyvilágítás is, amely a bányatelep korszerű világítását biztosította. Ennek felszerelését is a bécsi Egger B. cég szállította és szerelte fel. Az áramfejlesztést 3 1/2 lóerős gőzgép meghajtásával Hefner-Alteneck rendszerű dinamó végezte. Mindkét létesítményt 1878. évi december hó második felében helyezték üzembe. A helyi újságok részletes közleményekben számoltak be a technika két legújabb nagyszerű vívmányának gyakorlati alkalmazásáról és méltatták annak különleges jelentőségét, hogy gyakorlati alkalmazásuk országos viszonylatban először Sopronban történt meg. A „Sopron” című hetilap az 1878. évi december 23-i számában a következőket írta:

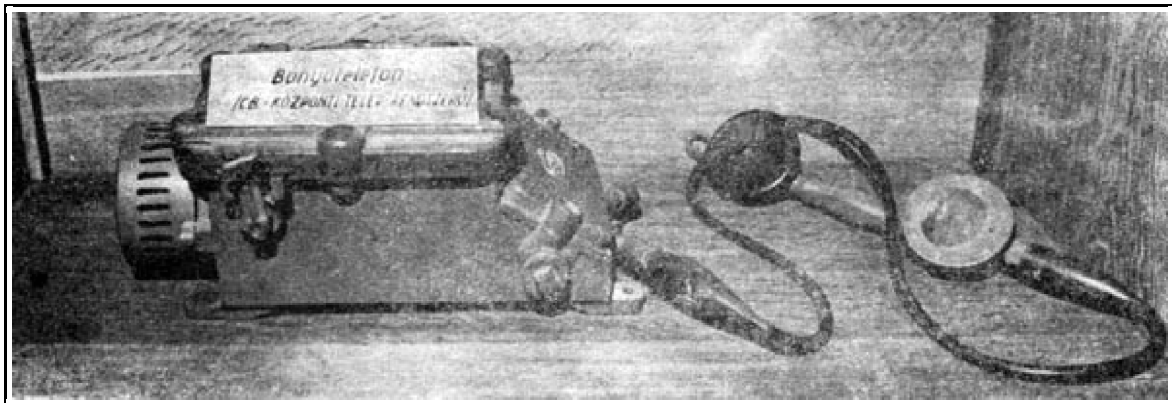
Salamin Leó 1902-ben

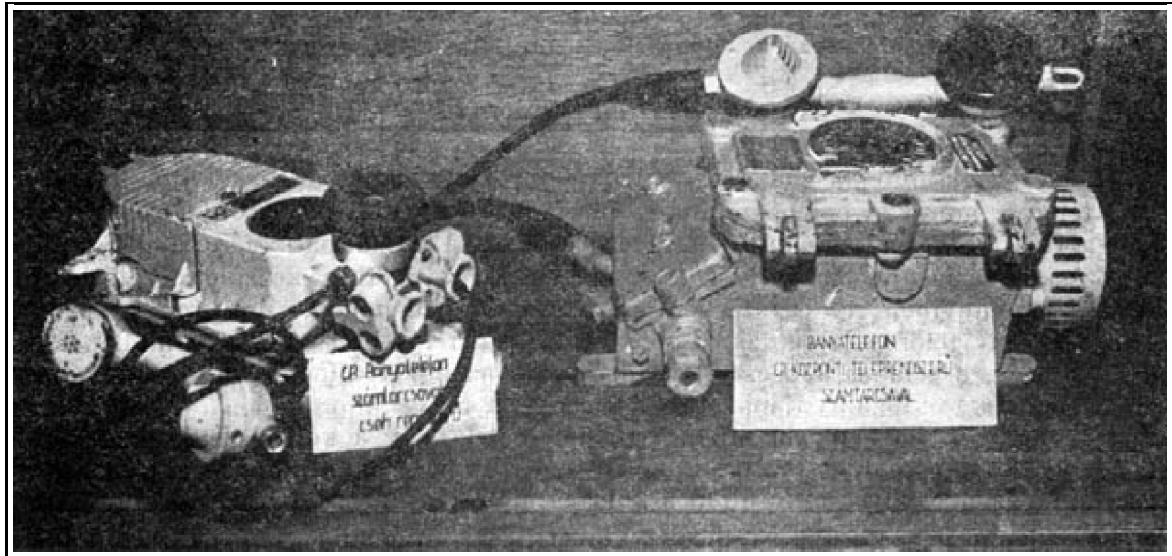
„A telefon gyakorlati alkalmazása.

A város tulajdonát képező és Drasche Henrik által bérben bírt kőszénbányában, Brennbergben a napokban állították fel a telefon összeköttetést Ágfalva és a bánya között. A távolság épen egy mérföld és az eredmény meglepő! Ha beszélni akarunk, egy jelzővel jel adatik, mire a túlsó állomáson lévő a jelzővel visszafelel. Ekkor kezdődhetik [61](#)a beszélgetés, mely minden megerőltetés nélkül történik. A szavakat tisztán és jól meghallani. Mint értesülünk a Monarchiában ez az első telefon-összeköttetés gyakorlati célra és hosszabb távolságra. A bányában felállították az elektrikus világítást is, amely hazánkban ugyancsak első kísérlet. E világításra a villamosság száraz úton, dörzsölés által állítatik elő s nem galványosság által, mint a pápai templomban tervezték. A fény annyira erős volt, hogy a bányatelep éjjel-nappali fényben úszott és a lámpától jó száz lépésnyire az apróbetűs hírlapot minden megerőltetés nélkül el lehet olvasni”. Az 1879. január 18-i számában pedig részletesen leírja a telefon működését: „A beszéd közlésére Bell-féle telefonokat alkalmaztak Egger B. bécsi cég gyárából és a jeladásra sarkított csöngettyű jelzőket, melyek delejes indítók által hozatnak működésbe. E készüléknél az egyik erős patkó delejjel fölfegyverzett telefon, amelybe belebeszélünk, mint hangadó, a másik telefon (kézitelefon), melyet a fülünkhöz tartunk, mint hanghozó szolgál. Az alkalmatlan átcsatolás a telefonírozáskor a jeladás és beszélgetés megkezdése végett a készüléknél teljesen felesleges, amennyiben az egyszerűen a kézitelefon fölemelése által megy végbe, mely a szekrény telefon lecsatoló készülékén zsinegen lóg és saját súlya által a készüléket mindig a jeladásra

becsatolva tartja. Ha az egyik állomásról beszélni akarunk, az indító kerékfogantyújának forgatása által a másik állomás jelző csengettyűjét mozgásba hozza és ha a másik állomás ilyenképpen válaszolt, a két beszélő a kézi telefont füléhez tartja, miáltal az átcsatolás (már t. i. a beszélgetéshez) megtörténik. A kézi telefonnak eleresztése után mind a két készülék a jeladásra készen áll.”

Az „Oedenburger Zeitung” 1879. évi január 12-i számában („In Brennbeg”) lelkesedéssel ír a villanyvilágításról, amely éjjel is nappali fényben úsztatja a bányatelepet, valamint az óriási telefonról, amely a legnagyobb Magyarországon és amellyel a bányamérnök mind a bányagondnokokkal, mind a különböző, nagy kiterjedésű aknában 63 dolgozókkal folytonosan kapcsolatban tud lenni. A „Képes Családi Lapok” című fővárosi lap 1879. évi 7-i számában a helyi lapokból átvett szöveggel ugyancsak részletesen ismerteti a két találmány első gyakorlati hasznosítását.

2. A magyar kormány is felismerte a találmánynak a hírközlés számára korszakalkotó jelentőségét és ezért már az 1881. július hó 31-én kelt 22.331/V.-1881. számú rendeletében közölte a törvényhatóságokkal, hogy a közhasználatra szánt telefon hálózatok létesítése és üzemben tartása állami jog és ezért ilyenek csak előzetes miniszteri engedély alapján létesíthetők. Az 1881. november hó 22-én kelt 36.069 számú rendeletével pedig a közhasználatú és a magánhasználatú távbeszélőhálózatok létesítésére vonatkozó feltételeket állapította meg,

Sopronban – a brennbergbányai bányatelefonon kívül – egy városi tűzjelző telefon létesítésére történik kezdeményezés. A Deckert és Homolka bécsi cég (Telegraphenbauanstalt) 1379. szeptember 26-i levelében Sopron város tanácsának ajánlatot tett egy tűzjelző távíró vagy telefon létesítésére (GySmL. 2. sz.: XXV/21/296). Az ajánlat a városi tanácsot érdekelte, ezért tanulmányozás és javaslattevél végett kiadta a városi tűzoltóság felszerelését ellenőrző bizottságnak. Egy teljes év kellett ahhoz, hogy a bizottság az ügyben érdemleges javaslatot tegyen.

A bizottság megbízásából Hasenauer Ágost városi mérnök és Rösch Frigyes tűzoltóegyleti elnök, mint bizottsági tagok foglalkoztak az ajánlattal. Ennek során tárgyaltak az ajánlattevő cég soproni megbízottjával, Seltenhofer Frigyessel, valamint magával a céggel is. A kapott költségvetés szerint a városházi központ, a várostorony és a 6 városkapu között létesítendő tűzjelző berendezés kb. 1100–1200 forintba került volna. A cég hajlandó volt arra, hogy a városi tanács kívánságára Sopronba küldi szakemberét, aki a részletes vezetékírányt megállapítja és végleges árajánlatot tesz. A cég kedvező fizetési feltételeket is ajánlott fel.

A bizottsági tagok jelentésükben azt javasolták, hogy egy 1200 forintos kiadásnál hasznos lenne az ajánlott berendezés működését Pozsonyban, Badenben és Bécsben tanulmányozni. A tűzoltóság felszerelését ellenőrző bizottság a két bizottsági tag jelentését 1880. évi szeptember 16-i, 27-i és 30-i ülésén tárgyalta, elfogadta és ilyen értelmű javaslatot tett a városi tanácsnak. A városi tanács a bizottság javaslatát 1881. július hó 30-án elfogadta. Ennek alapján Hasenauer Ágost és Rösch Frigyes 1881. szeptember 17–19-ig Badenben és Bécsben tanulmányozták a berendezést. Telefonösszeköttetés Badenben csak a várostorony és a rendőrség között volt, hogy a toronyőr a rendőrségnek tájékoztatást adjon a tűz helyére, minőségére és

kiterjedésére nézve, amiről a rendőrség a tűzoltóságot még a kivonulás előtt értesítette.

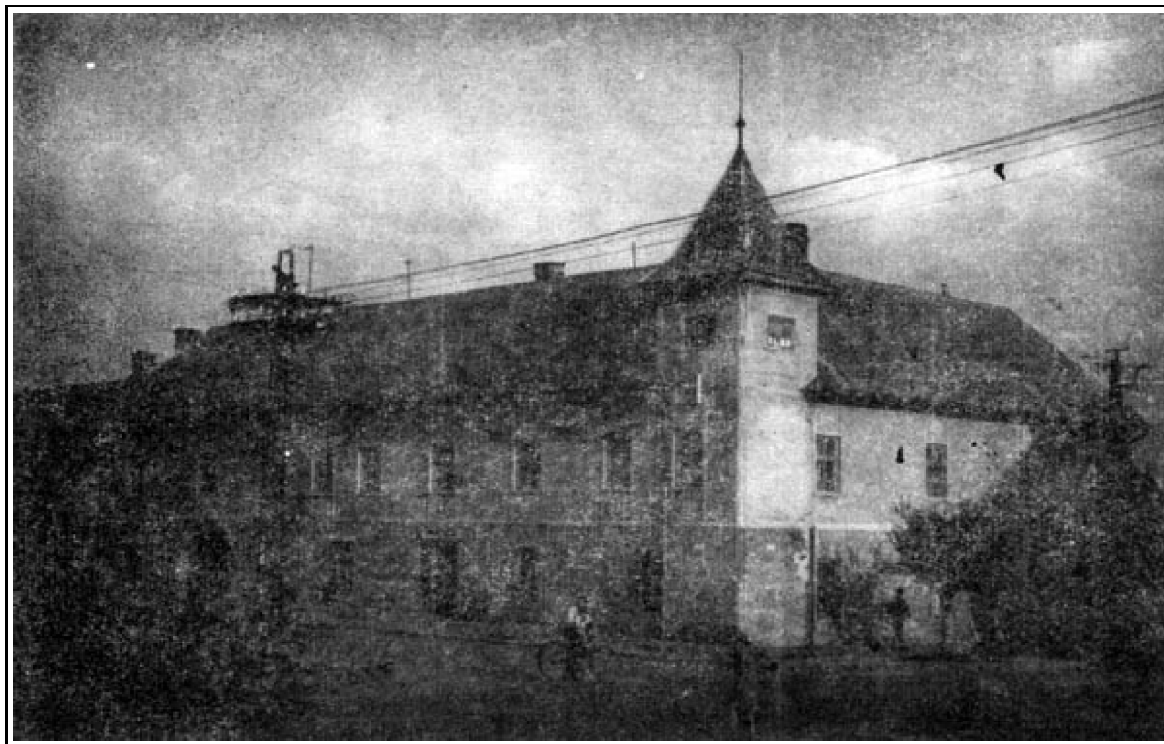
Bécsben viszont a városi tűzjelző központ vezetője a telefonról oly véleményt adott, hogy az a tűzjelző szolgálatban kedvezően nem használható, mivel csak teljes csendben – ami tűzvész idején nincs meg – teszi lehetővé érthető közlések adását. E vélemények szerint a telefon a tűzjelző szolgálatban eredményesen nem volt használható. A kiküldöttek jelentésüket is ennek alapján tették meg, így a városi tűzjelző telefon kérdése egyelőre lekerült a napirendről.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Keszei Dénes: Nagycenk legrégebbi épülete, az ún. nagykocma

64 Keszei Dénes: Nagycenk legrégebbi épülete, az ún. nagykocma

Az épület műemlékké nyilvánítása folyamatban van, a községben mégis keveset tudnak róla. Annyit, hogy régen épülhetett, mert a földszintes része boltozatos mennyezetű, s a falazata 80 cm vastag. Tudják, hogy a vendéglő a század elején igen nagy forgalmat bonyolított le. Az országos és külföldi vásárookra (Bécs, Boroszló stb.) heteken át Nagycenken keresztül hajtották az állatokat. A kocmaudvar a patakig ért, tele karámmal az átvonuló szarvasmarhák, juhok és lovak számára.

A „palota” nevet is megőrizte a hagyomány. Hiába volt kiírva, hogy „Fehér Ló Vendéglő”, a községben csak így mondták: Megyek a palotára, bálba. Ma színelőadás lesz a palotán. Ennek emeletén zajlottak le ugyanis a bálók és színházi előadások.

Az épület legelső említése az 1575. évben történik.¹⁽¹⁵⁴⁾ A dicális-jegyzékekben (királyi rovásadó-összeírás) ez áll: „Nagy Czenk, Nádasdy porták száma 5 1/2 ugyanott curia, vámház, malomház.” 1588-ban említik újra az összeírások. A kiscenki (Dávid Czenk) major és kúria ez utóbbi évben szerepel először.

A kúria részletesebb történetét csak 1631 óta ismerjük, de a későbbi hivatkozások bizonyossá teszik, hogy azonos épületről van szó.

Nádasdy Ferenc által 1632-ben írt latin adományozó levélben olvassuk, hogy Káldy Miklós és Péter kapják a kőből épített kúriát, melyet egykor a Nádasdyak építettek, a hozzátartozó szántókkal és rétekkal, továbbá szőlőt a nagycenki és bozi szőlőhegyen.²⁽¹⁵⁵⁾

⁶⁵Ugyanezen évben kelt más írásból azt is megtudjuk, hogy Káldy Miklós kancelláriai jegyző volt, öccse, Péter pedig a nagycenki, peresztegi, hegykői gazdaságok ispánja. Ez az irat ismét említi az „ősök által épített kőházat”.³⁽¹⁵⁶⁾

A Káldyakhoz, vagy inkább a kúria helyéhez viszonyítva határozták meg az iskoláét is. Kis Bertalan sárvári evangélikus püspök egyházlátogatási jegyzőkönyvében 1631-ben így jelöli meg az iskola helyét: „Az régi skóla ház a Káldy és Mihály kovács háza között volt.”⁴⁽¹⁵⁷⁾ A Káldy név ekkor már közismert volt, hiszen 1598-ban is szerepelt egy Káldy Péter nevű taksás nemes a községben, aki bizonyára az apa volt a Nádasdyak szolgálatában.

1654-ben Glubiczer Farkas Polykárpus, az új „főember szolgálta”, vagyis az új főtiszt kapja a kúriát. Az adományozó levél szerint a kúrián kívül 43 hold irtásföldet is kapott a szokásos dézsma és irtáspénz fejében.⁵⁽¹⁵⁸⁾

A Kisvendéglő kapubejárata 1978-ban (Vágvölgyi Ottó felv.)

Ismeretes, hogy Nádasdy Ferenc grófot a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétel miatt kivégezték. Birtokait az állam vette kezelésbe, majd 1677-ben örökáron Draskovits Miklós vette meg. Tőle a Sárvár–Felsővidék (benne Nagycenk részei) zálogjogon Széchényi György érsek kezébe került. Rokonság révén kisebb területek jutottak az Esterházyak peresznyei (Sopron m.) és alsópatyi (Vas m.) ágának is. A kúriát, a hozzátartozókkal viszont báró Windischgrätznek juttatta Draskovits Miklós. [6\(159\)](#)

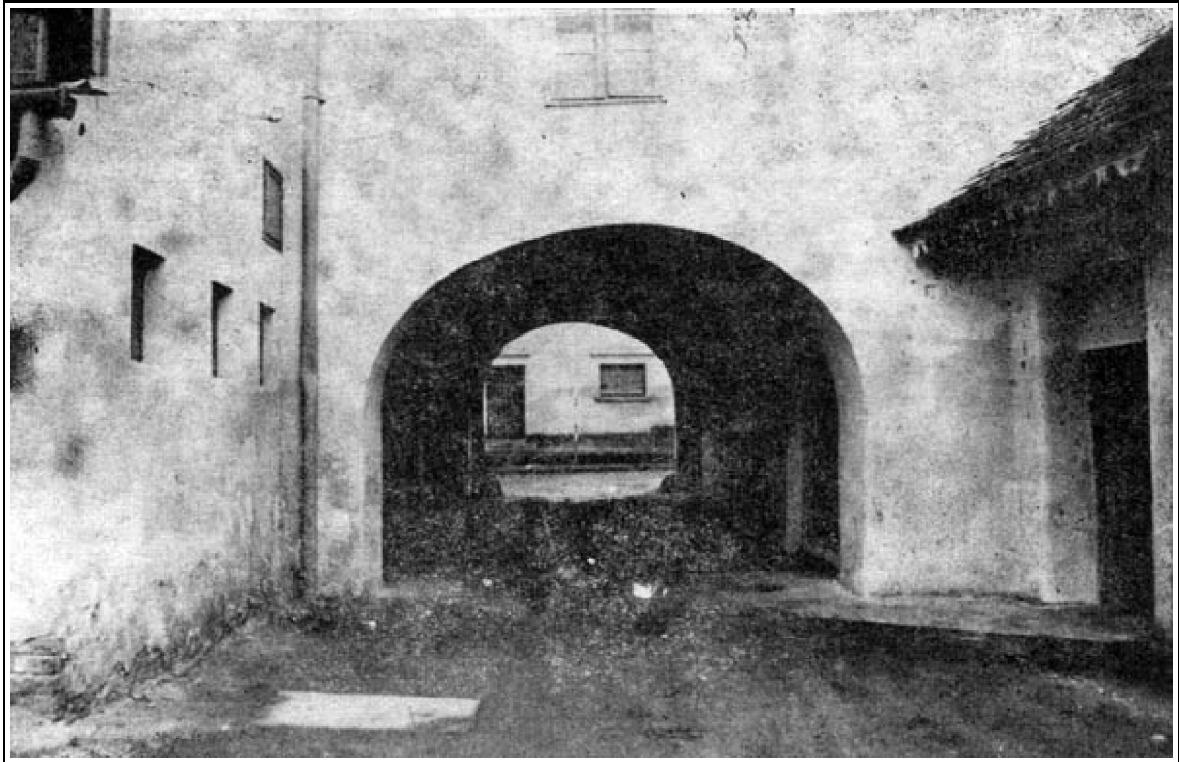
66A Széchényiek szerették volna megkaparintani a cenki kőházat, és ezért Windischgrätzet háborgatták. Windischgrätz 1680-ban Draskovitshoz fordult védelemért, aki ezt írta Széchényinek: Windischgrätz uram jövén hozzám, panaszképpen, hogy Nagyságod a Nagycenken lévő házából kitúrni akarja. Szegény Windischgrätz uramat azon háznak békességes bírásában a zálogos uraktól pártjokat fogni kénteleníttem.”

1680-ban Windischgrätz mégis lemondott a kúria birtoklásáról és Schiller Mátyás bérelte további 9 évig. [7\(160\)](#) Schiller szőlőt is vett az Esterházyaktól, és az írások szerint, nem hivatalosan, bort is árult.

1689-től 1695-ig Tallián Pál volt a bérlő, aki titokban szintén folytatta a bormérést. [8\(161\)](#)

Ez időben Nagycenken Széchényi György (II.), az érsek testvérének, Lőrincnek fia, az első gróf volt a birtok kezelője és örököse. Kiscenket pedig György testvére, Ilona kapta használatra az érsektől. Ennek első férje Tallián István nádori ítélőmester volt. Feltehető a Pállal való rokonság. Egyébként a Tallián-család Peresztegen volt birtokos.

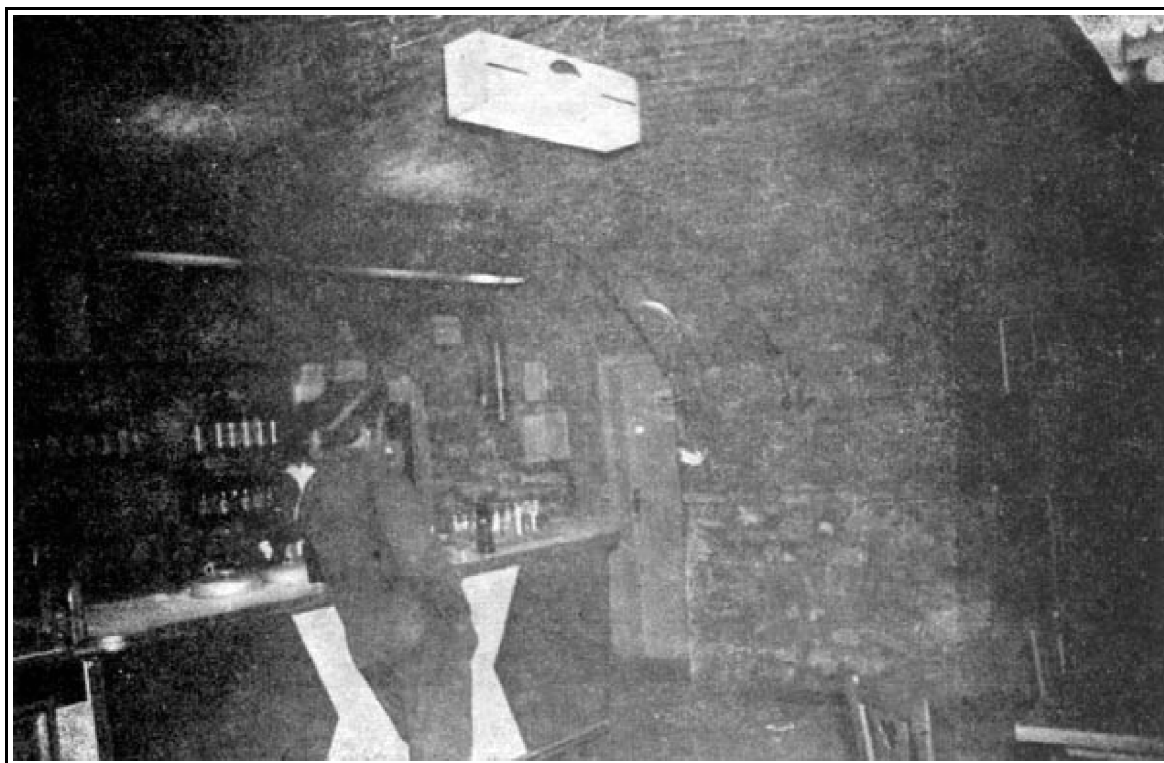

A Kisvendéglő udvari kijárata 1978-ban (Vágvölgyi Ottó felv.)

1695-ben a kőházat Draskovits Ádám, Miklós fia rokonság révén véglegesen az Esterházyaknak juttatta.⁹⁽¹⁶²⁾ Eszterhás Dániel (ekkor még így hívták őket) birtoka lett, aki már földesúri jogokat gyakorolva nyilvános kocsmát nyitott. Három év múlva a „korcsmáltatást” báró Kugler János vette bérbe.¹⁰⁽¹⁶³⁾ Kugler 1718-ig kocsmároskodhatott, mert a kiscenki kastélykert bérletét is akkor mondta fel. Ismeretes, hogy György gróf Széplakon lakott, és a kastély lakatlan volt.

67A Széchényiek kocsmája a Soproni utcában volt (mai 17. hsz.), ahol megelőzőleg a község ún. „száraz” kocsmája volt.¹¹⁽¹⁶⁴⁾ György grófnak nem volt kedvére, hogy a sarki nagykocsmá más kezén van, emiatt sok viszály is volt az Esterházyakkal. Mindegyik a maga alattvalóitól megkívánta, hogy ki-ki a földesura kocsmáját látogassa.

Széchényi György 1701-ben vármegyei kivizsgálást is kért: Ki adott Kuglernak bor- és sörmérésre jogot? Továbbá: Hogyan került e birtok egyik birtokosról a másikra, a Káldyaktól kedve a vizsgálat napjáig?

A Kisvendéglő söntése 1978-ban (Vágvölgyi Ottó felv.)

Az alispán rendeletére a megye szolgabírája és esküdtje 8 tanút kihallgatott.¹²⁽¹⁶⁵⁾ Az első tanú Fábián János 80 éves soproni lakos volt. Elmondta, hogy a Káldyakat nem ismerte, és azt sem tudja, hogyan jutott a jószág Glubiczer, Windischgrätz, Tallián Pál, Schiller Mátyás, végtére gróf Eszterhás Dániel s báró Kugler kezére. Húsz évig volt a Nádasdyak tisztviselője. Úgy tudja, hogy sem Glubiczer, sem Windischgrätz nem mert nyilvánosan, cégér kitételével kocsmát tartani. „Sőt, ha alattomban 68adtak is ki bort – mondta –, az erdő őrizők vigyázzván reá, az utcán elvették az borokat, és az edényeket az földhöz verték.”

Schiller Mátyás tanúként elmondta, hogy se kocsmát, se mézárszéket nem volt szabad tartania. Ellenben gróf Eszterhás Dániel kezdte a kocsmáltatást, és most folytatja Kugler úr is. A szintén megidézett 77 éves Glubiczer Farkas bevallotta, hogy alattomban árusított bort.

A többi meghallgatott tanú egyöntetűen vallotta, hogy Glubiczertől Schillerig valamennyien titokban árusítottak bort, gróf Eszterhás Dániel és Kugler báró már „nyilvános cégér kitételével korcsmáltattak.”

A Széchényieknek tehát nem sikerült a sarki épület megszerzése.

1789-ben Esterházy Imre gróf kezén van a kúria, aki azt kétszintesre építteti át, vagyis emeletet húzat rá.¹³⁽¹⁶⁶⁾ A kőműves, ács, asztalos, üveges és kályhás számlák 6810 forintot tettek ki.

Ez évben azonban meghal Esterházy Imre, fia József pedig eladja az épületet gróf Szluha Alajosnak.¹⁴⁽¹⁶⁷⁾ A szerződés így kezdődik: „Én, Galántay gróf Esterházy József, Imre, édesatyám elhalálózása folytán a Nagycenk helységbe helyzetett curiát minden jussaival és tartozékaival végső határozatom értelmé szerint

méltóságos gróf Iklady Szluha Aloisius eő nagysága részére ténylegesen általadom.”

Az Esterházyak és Széchényiek közötti gyakori összetűzések vezettek végül is oda, hogy nem Széchényi Ferencnek ajánlották fel a birtokot, pedig Ferenc gróf minden eszközt megragadott, hogy egy kézbe kerüljön az egész nagyecenki határ.

Két év múlva, tehát hamarosan, sor került erre is. Ferenc gróf a birtokot használatba vehette, de a kúriát 16 évre kénytelen volt árendába visszaadni évi 600 forintért. „A gr. Szluha Alajostól vásárolt és néki árendába visszaadott jószágnak leírása”-ban¹⁵⁽¹⁶⁸⁾ ezek szerepelnek: Egy nemesi kúria, mely kőből épült és jó státusban van, 225 mérős szántó (= 113 kishold), 29 kaszás rét, 197 kapás szőlő (= 13 kishold), egy jobbágy (5/8 helyes), 4 zsöllér, nagy veteményes kert és 300 db birka.

1807-ig, tehát 16 évig kellett még Széchényi Ferencnek várnia, míg ténylegesen kezébe kerülhetett a kúria. Még ez évben megtörtént a Soproni utcai kocsmá áthelyezése. A „vendégfogadás” Schmidbauer György volt, akinek az évi árendája az előző 1150 forinttal szemben itt 1600 frt-ra emelkedett. A nagy forgalom lehetővé tette, hogy az 1809-es francia megszállás költségeire 2 ezer frt-ot kölcsönözzön a vendéglős a községnek.

A kúria helyének helyszíni egyeztetésére az 1639. évtől van mód.¹⁶⁽¹⁶⁹⁾

Év	Vám u. 3.	Vám u. 1.	Iskola u. 4.	Iskola u. 6.
1639	Partas A.	Káldy Miklós	üres	üres
1679	Belesits M. Partas helyén	báró Windischgrätz	üres üres	üres üres
1725	Belesits J.	gr. Eszterhás János	üres	
1785	85. Belesits J. bérese	86. gr. Eszterhás János majorja		87. Kolman
1807	5. Belesits J. utódok	6. Széchényi uraság vendégfogadója	7. iskola	8. Hentsei kovács

A Szluha-család egy ága – feltételezhetően – továbbra is itt lakott, mert a községi temetőben a legszebb síremlékek őrzik sírjukat: Szluha Róza grófnő (meghalt ⁶⁹1833-ban), valamint férje, Blainville Kristóf cs. k. vezérőrnagy (meghalt 1815-ben) sírját.

1841-től Homor József a vendéglős, aki a gróftól 10 hold földet kapott, és köteles volt 1000 frt kauciót letenni és 36 akó uradalmi bort kimérni.

A jobbágyfelszabadulás után, az 1860-as évektől Rózsás József volt a nagyvendéglő bérlője. A vasútépítések időszaka volt ez, s nagy volt a forgalom. Rózsás is meggazdagodott, és később meg is vette a vendéglőt Széchényi Béla gróftól. Fiát orvosnak taníttatta, még pedig Bécsben. Nagy családi házat is épített a Gyár u. 14. sz. alatt. A *Rózsásföldek* dülönév ma is őrzi a nevét, mert egy tagban vásárolt magának 15 kh földet.

A század második felében, a „palota” emeletén 4 szobában volt az uradalmi tiszték kaszinója 1908-ig. E kaszinóban szerepelt 1857-ben a Szentirmay Elemér néven ismert dalszerző is, aki egy évig itt gyakorlalkodott.

A század végén már Rózsás is bérletbe adta a vendéglőt. Előbb Torkos, majd Honyák, végül Bene József kocsmárosoknak. 1905-ben pedig Csenár János azt meg is vásárolta. Korai halála után, 1909-ben egy volt

pincérjük, Reichl Ferenc vette el az özvegyet, s vendéglősködött 1945-ig. Ettől kezdve Kóbor Ferenc bérelte, de nem sokáig, mert 1952-ben államosították az épületet, és a Földművelésügyi Minisztérium tulajdonába került.

Ma az ÁFÉSZ kisvendéglőjeként ismeretes, de a 400 éves épületben korszerű vendéglátás kialakítása alig lehetséges.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Barbalics Imre János: A soproni izraelita hitközség szükségpénze

Barbalics Imre János: A soproni izraelita hitközség szükségpénze

Gyűjteményemben a soproni izraelita hitközségnek három szükségpénz-bárcáját őrzöm. A 16 mm átmérőjű körben két egymásba fektetett háromszögből álló, ún. Dávid-csillag van. A csillag csúcsait körív keretezi. A belső kör és a csúcsokat összekötő közötti térben vonalkázás látható. A belső kör mentén felirat: SOPRONI IZRAELITA HITKÖZSÉG. A hatágú kis csillag a nagyobb Dávid-csillag alsó csúcsánál található. A feliraton kívül körben gyöngysor. Az értékjelzések (25, 50, 100) a nagy Dávid-csillag központi hatszögében vannak. A 0,1–0,2 mm vastagságú alumínium lemezbe a domborpecséthez hasonlóan sajtolták az ábrát. A negatív ábra a hátlapon világosan kivehető. Átmérője 23 mm, súlya 0,48, 0,48, 0,45 g.

A három szükségpénz-bárca feltehetően a két világháború között mint ún. „kóser húspénz” vagy esetleg szükségpénzként készült. Az utóbbira Lengyelországból van példa (vö. Wladislaw Terlecki: *Ilustrowany Katalog Monet Polskich 1916–1965*. Warszawa, 1965, 61–62), de ezek nem egyoldalú, hanem kétoldalú nyomatok. (A felvételt Horváth Ernő készítette).

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / id. Csanády Etele: Az autós turizmus viszonyai Sopron erdős övezeteiben

70 id. Csanády Etele: Az autós turizmus viszonyai Sopron erdős övezeteiben

A legutóbbi néhány évben országunk különböző erdős-hegyes tájain – többnyire a hagyományos kiránduló

helyek közelében – eléggé eltérő elképzeléseket tükröző ún. kiránduló központok létesültek. E létesítmények alapvetően közös vonása a gépkocsiparkírozó helyek kiépítése szabályosan rendezett formában, szalonnasütők kijelölése, padok és asztalok létesítése, valamint kisebb-nagyobb olyan fedett helyek – kunyhók, esőbeállók – építése, ahová a kiránduló szelesebb vagy esős időben behúzódhat, ha autójából kiszállva szabad levegőt akar szívni. E centrumokat környező erdőkben többnyire gépkocsival járható köves, vagy gyengébb minőségű, aszfaltozott utak húzódnak és a létesítmények különbözősége éppen abban rejlik, hogy ez utakon engedik az autós kirándulót autójával közlekedni, vagy a szalonnasütés helyét a behajtást tiltó táblák sokasága veszi körül. Hogy melyik elgondolás a helyes, az vita tárgya lehet, de érdemben döntést csak akkor lehet a pihenni vágyó ember és a környezet együttes védelmében hozni, ha részletesen felméri a forgalmi, látogatottsági viszonyokat. Szélsőséges döntés hozatala a mindenhová történő közlekedés megengedése, vagy a teljes kitiltás irányában egyaránt súlyos károkat okozhat, hiszen nem veszi figyelembe az autós turizmus napjainkban lejátszódó és fokozódó, robbanásszerű fejlődését.

E fejlődés eredményei és következményei – mint a későbbiekben bemutatott adatokból látható lesz – Sopron erdős övezeteit sajnos eléggé készületlenül érték, pedig városunk közismerten közkedvelt kiránduló hely, nemcsak üdülőváros. És a helyzetet még az is rontja, hogy egy korábbi, nem éppen szerencsés fejlesztési koncepció miatt olyan területeken eszközöltek létesítményeket, mely erdős övezeteknek nem voltak helyi turisztikai hagyományai és igényei az üdülők elhelyezkedése miatt, ezért a létesítmények látogatottsága és kihasználtsága megkérdőjelezhető. Így például 1978. május havában a Kecse-hegy (Szárhalmi erdő) kilátóját – ahonnan nyugat felé, elsősorban a köhídei börtön irányában látni el, két héten át senki sem látogatta, és hasonló volt az év más időszakában is. A Görbehalom közelében lévő „Béke-kilátó”-t a kezdeti elhagyatottság után, elsősorban az autós kiránduló közönség már eléggé felfedezte és kedveli is – noha innét a kilátás lehetősége erősen korlátozott és nem éppen esztétikus (műszaki zár) – a baj csak az, hogy a közelében nincs elég nagy és rendezett parkírozó hely, így a látogatottsága nem áll arányban a befektetett költségekkel és az építmény monumentalitásával.

A jármű- és gyalogforgalom nagymértékű aránytalanságát tovább rontja az, hogy Sopron legkedveltebb, hagyományos kirándulóhelyén, a Várhelyen több éve nincs már semmiféle kilátó sem. (Egy új kilátó jelenleg építés alatt áll.) Az eredeti a második világháborúban tönkrement, magasságának csökkentése árán történt ideiglenes, ismételt kijavítása közben évekig lezárták, majd lebontották. Ez azt eredményezte, hogy a terület autós forgalma csökkent, bár itt nagymértékű parkírozó hely van, és a területre jó állapotú aszfalt út vezet. Mindezeknek és még egyéb tényezőknek tudható be az, hogy az autós erdőt jární akaró a Károlymagaslat felé törekszik, ahol egy kicsi és rendezetlen parkírozó hely és balesetveszélyt magában rejtő forgalmi zűrzavar fogadja derűs tavaszi napon; és nem lehet biztos abban, hogy autójához visszatérve, azzal ki tud-e szabadulni a többi jármű közül. Mert mint a továbbiakban bemutatandó táblázatokból lemérhető, a Fáber-rét–Károlymagaslat útelágazó parkírozója nem túl forgalmas szombati vagy vasárnapi kiránduló napon a teljes káosz képét mutatja. Vizsgálataink szerint az oda érkező személyautók jelentős része (kb. 40%-a) ilyenkor visszafordul anélkül, hogy abból bárki kiszállna. Az a tény, hogy innét a Károly-kilátóhoz továbbvezető, rossz állapotban lévő aszfaltozott utat lezárták a forgalom elől, nem oldott meg semmit.

71A fentebb leírtakhoz egyértelműen hozzátartozik az a tény, hogy a Károlymagaslat lábánál elhelyezkedő különböző üdülők parkírozóiban a tavasz-nyár-őszi időszakban átlagosan összesen kb. 260–280 kimozdulni kívánó autó helyezkedik el. Ezek a járművek, valamint a Sopronba egy napra érkező autós turisták és a helybeli, gépkocsival erdőbe közlekedők tömegei tehát igen kicsiny, szűk és teljesen rendezetlen, járműves szempontból minden fejlesztést nélkülöző területre kényszerülnek, aránytalan

sűrűségben.

Mindezek egyik jelentős okául azt a nem szerencsés fejlesztési elképzelést kell ismételtten említeni, mely nem vette figyelembe a jellegzetes helyi kiránduló hagyományokat, nem megfelelő módon mérte fel a forgalmi viszonyokat és azok jövő fejlődését, és nem elemezte megfelelően azt a törvényszerűséget, hogy a Sopronba autóval érkező üdülők természetesen az elhelyezésükhöz közelebbi erdőket fogják látogatni gépkocsival.

Az itt leírt, és az utóbbi években ugrásszerűen megnőtt aránytalanságok kirívó jelenségei sok, Sopron ügyét szívében viselő helybeli és idegen figyelmét felkeltette, éppen ezért az 1978. évben részletes felmérés, vizsgálat, adatgyűjtés és elemzés történt e munkában szakavatott egyetemi hallgatók (az Erdészeti és Faipari Egyetem hallgatói) segítségével.

A vizsgálatokat *regionálisan* kiterjesztettük a Sopron Hegyvidéki Erdészet területén húzódó valamennyi útra, amely gépkocsival járható, valamint a Szárhalmi erdő (Sopron Környéki Erdészet) szóbajáható összes hasonló útvonalaira.

A megfelelő összehasonlítás érdekében méréseink során regisztráltuk a legfontosabb *meteorológiai* tényezőket, így a maximális napi hőmérsékletet, a napi csapadékösszeget, a felhőzet mértékét, az uralkodó szélirányt és az átlagos szélességet is.

A *forgalomszámlálást* negyedórás időegységre vonatkoztattuk, úgy, hogy a megfigyelő előtt elhaladó összes (kipufogócsővel rendelkező) jármű számát állapítottuk meg, a haladási iránytól függetlenül. A megfigyelő helyeket a táblázatokban feltüntetett útvonalakon helyeztük el úgy, hogy az adatok egyértelmű elkülönítése és a számlálás zavartalansága biztosított legyen. A méréseket általában délelőtt 9,00-tól délután 18,00-ig folytattuk.

Mivel a vizsgálatok egyik célja a *levegőszennyeződés* megállapítása is volt, ezért a legkritikusabb napokon és időszakokban mértük Dräger-készülék segítségével a kipufogógázok okozta szénmonoxid gázszennyezést, az útfelszín felett 1 méter magasságban, az úttest szegélyvonalában. (A vonatkozó adatok a táblázatokban kis négyzetekben található ppm értékekben.)

A túlzott terjedelem elkerülésére az adatokat tartalmazó táblázatok közül az alábbiakban csak azokat kívánjuk közreadni, melyek döntő fontosságúak a jövő területfejlesztés szempontjából, így a Károly-kilátó felé vezető út, a Várhely felé vezető út és a Brenneri út adatait, megjegyezve, hogy az egyéb útvonalak forgalma elenyésző az említett három útvonal forgalmához képest.

A táblázatok adatait áttanulmányozva a következőket állapíthatjuk meg:

Legnagyobb forgalma a Károly-kilátó felé vezető útszakasz-parkírozónak van, ahol a maximális járműszám az 50-et is meghaladta egynegyed óra leforgása alatt 1978. április 30-án, az év legszebb kiránduló napján. Kisebb a forgalom a Brenneri úton, a maximum itt is az említett napra esik, a negyedórás járműszám 40 fölött. A Várhely felé vezető út legnagyobb forgalma szintén április 30-ra esik, de a negyedóránkénti 14 elhaladó járműnél nem nagyobb.

Megállapítható, hogy a forgalmasabb napokon az elhaladó járművek eloszlásában a nap folyamán két maximum mutatkozik: 11,00 és 11,30 között délelőtt, valamint 15,00 és 15,30 között délután, ahol az utóbbi a számszerűleg nagyobb.

Kitűnik, hogy azokon a szép nyári napokon, melyek jellegüknek fogva elsősorban strandolásra alkalmasak, a forgalom egyöntetűen gyérül, értéke minimális (pl. júl. 29. vagy aug. 5. stb.). Így érthető, hogy az évi eloszlásban is két maximum észlelhető: egy tavaszi – április végi – és egy nyár végi – ősz eleji – szeptember vége.

72A táblázatok adataiból látszik, hogy a napi időjárásnak jól észrevehető befolyása van a forgalomra. Noha a táblázatokban helykímélés végett nincs minden mérési nap feltüntetve, mégis kielemezhető, hogy a napi maximális hőmérsékletnek jellemző optimuma 20 °C körül van, melynek beálltával derült időben a forgalom a legnagyobb. Az ég borultsága, vagy a nem túl nagy szél csak kis mértékben befolyásolnak, ezzel szemben a hosszan elhúzódó szemerkélő eső jobban csökkenti a forgalmat, mint az átvonuló zivatarok. (Az eddig felsorolt megállapításokat számítógépes elemzést is felhasználva tettük meg, ennek ismertetésétől eltekintünk.)

Kiderül a vizsgálati eredményekből, hogy a kipufogógázok okozta szénmonoxid levegőszennyezés mértéke még a szélső esetekben sem tekinthető veszélyesnek, hiszen a legnagyobb érték 18 ppm volt szeptember 17-én 15,15 körül a Károly-kilátóhoz vezető útszakasz-parkírozóban (elsősorban autóbuszok okozták). Sokkal inkább kelt kellemetlen érzetet a kipufogógázok egyéb része – melynek mérésére még nem volt a vizsgálati évben mód – továbbá a szag, mely a diesel-üzemű autóbuszok esetében együtt jár sűrű fekete füsttel és korommal a hegymeneti járatban. Minden vonatkozó mérési adatunk és megfigyelésünk azt igazolja, hogy az autóbuszok okozzák a legnagyobb légszennyezést – s mindezek mellett forgalmi veszélyhelyzetek elsősorú okai is, azon túl, hogy parkírozási környezetükben gyűlik össze a legtöbb szemét.

A fentebb leírtakból, a feltárt és közreadott mérési és számlálási adatokból látszik, hogy a tennivaló a helyzet rendezésére nem tűr már halasztást. Javaslatokat adni azonban igen nehéz. Mindenesetre alapvetően figyelembe kell venni a kérdéses terület közérdekű közjóléti szerepét, és ami ezzel ellentétben áll, a természetvédelmi problémákat. Sem egyik, sem másik irányba nem célszerű szélsőséges döntések hozatala. Nem lehet megoldás a járműveknek a területről történő teljes kitiltása, vagy a jelen rendezetlen helyzet változatlanul hagyása. Az autós turizmus robbanásszerű fejlődése komoly problémákat vet fel, és olyan feszítő erőt képvisel, melyet tudomásul kell venni minden velejárójával együtt, mint környezetünk új megjelenési formáját. Országunk más területein jól bevált fejlesztési és egyben környezetvédelmi gyakorlat, hogy több és több közepes befogadóképességű, rendezett parkírozót építettek, mint ezt jelen cikk elején már említettük. A Soprontól nyugatra elterülő erdős-hegyes tájon is ez az első teendő. Természetesen nem egy, hanem több helyet kell így kiépíteni: döntő szempont a rendezettség. A Récényi út elején lévő felhagyott agyagbánya és kőfejtő alkalmas ugyan erre, de csak néhány autóbusz és személykocsi befogadására, hiszen a megfordulás lehetőségét és az alapvető forgalombiztonsági szabályokat is biztosítani kell. (Ez a parkírozó gyakorlatilag még nem az erdő, hanem a Lövérék területén fekszik.)

Rendezni kell a jelenlegi kaotikus helyzetet a Károly-kilátói útszakasz parkírozó helyén. Nagyon sok személygépkocsi áll le a közkedvelt Fáber-rét területén, mely a kihasználatlanság következtében az elmúlt években a teljes elhanyagoltság állapotába jutott. Itt célszerű lenne a járműveknek a soproni erdők területén történő egyenletesebb eloszlása érdekében rendezett parkírozó létrehozása, hiszen az autós turizmus fejlődését és igényeit a jövőre vonatkozóan figyelembe véve hiú ábránd az, hogy az autók közlekedését a Lövérékig szorítsák vissza. Lehetővé kellene tenni, hogy a Várhely környékén lévő nagyobb és jól megválasztott helyű parkírozót többen használják. A kilátó megépülésével ennek a helynek a forgalma úgyszólván megnő, így célszerű rendezettebbé tenni. A Brennbergi út mentén meglévő autós pihenő már szűknek bizonyult a korábbi években is, így ez út mentén is szükséges újabb parkírozók létesítése, amit még

forgalombiztonsági okok is alátámasztanak.

Javaslatot persze számosat lehetne még felsorolni, és érveket és ellenérveket egyaránt. Az idő és a szükségszerűség azonban sürget. Az autós turizmus fejlődése felvetette problémákat – melyek a város idegenforgalmának jelen és jövő alakulására jelentős hatással vannak – meg kell oldani Sopron erdős övezeteiben.

73ppm értékek €	Károly-kilátó felé I/a						
	Járművek száma oda + vissza összesen						
Dátum/Időpont	III. 4.	III. 12.	III. 25.	IV. 4.	IV. 9.	IV. 30.	V. 1.
Max. hőm. (°C)	16,6	11,2	9,8	13,4	11,4	21,2	20,5
Csapóssz. (mm)	0	0,4	0	0	0	0	0,6
Felhőzet (okt.)	2	1	5	6	1	0	8
Szél iránya	SSE	NNE	NNW	NNW	NE	SE	SSE
Szélseb. (ms ⁻¹)	6	8	10	7	3	2	7
9,00–9,15	1		1				
	2		2				
	–		3				
	3		–				
10,00–10,15	4	–	2		9	9	10
	5	2	–		5	12	12
	–	3 [0]	3	15	6	21	15
	6	3	–	8	10	32	8
11,00–11,15	7	2	2	16	8	43	12
	4	4	1	22	12	51	20
	2	–	3 0	16	21	59	23
	1	3	–	18	19	47	18 [10]
12,00–12,15	2	3	–	13	13	32	17
	–	2	1	13	10	25	10
	–	1	–	10	7	19	7
	2	4	–	15	15	20	12
13,00–13,15	–	8	2	17	16	12	8
	1	2	4	13	9	17	14
	4	3	7	22	10	18	20
	8	5	6	12	13	22	25
14,00–14,15	6	7	4	25	15	24	23
	4	3	2	13	19	35	29
	2	6	9	15	23	47	24
	2	4	8	14	18	51	32 [16]
15,00–15,15	7	1	5	6	13	62	27
	9	2	10	12	20	54	20
	4	–	7	8	16	46	15

73ppm értékek €	Károly-kilátó felé I/a						
	Járművek száma oda + vissza összesen						
Dátum/Időpont	III. 4.	III. 12.	III. 25.	IV. 4.	IV. 9.	IV. 30.	V. 1.
16,00–16,15	5	–	4	12	8	38	12
	2	–	3		8	27	14
	–	1	2			24	16
	2	2	1			28	10
17,00–17,15	–	3	1			19	6
	–	–	–			20	8
	–	1	1			12	8
	–	–	–			8	4
	–	–	–			6	3

74ppm értékek €	Károly-kilátó felé I/b							
	Járművek száma oda + vissza összesen							
Dátum/Időpont	V. 21.	VI. 4.	VI. 18.	VII. 15.	VII. 29.	VIII. 5.	IX. 17.	X. 8.
Max. hőm. (°C)	20,2	27,8	20,2	21,8	29,5	28,5	26,4	20,5
Csapóssz. (mm)	0	0	0	0	0	0	0	0
Felhőzet (okt.)	8	2	5	6	2	5	1	7
Szél iránya	SSE	ESE	NNW	N	S	N	SE	S
Szélseb. (ms ⁻¹)	7	3	9	7	2	2	3	7
9,00– 9,15	–	–	–	–	–	–	1	–
	–	–	–	–	1	–	–	2
	3	3	2	2	–	2	5	8
	–	–	3	–	2	–	5	15
10,00–10,15	2	2	–	3	–	1	5	11
	–	3	3	–	–	–	7	16
	4	5	5	6	2	2	8	15
	7	6	7	–	3 [0]	3	11	19
11,00–11,15	10 [3]	4	2	8	5	4	9	21
	12	9	4 [0]	4	6	2	9	22
	8	12	3 –	7	4	2	7	21
	5	17 [12]	2	5	3	1	13	24
12,00–12,15	–	6	1	3	2	2	14	26 [15]
	3	11	–	–	2	4	7	13
	–	5	–	1	–	–	6	10
	–	3	3	1	–	2	7	12
13,00–13,15	2	2	–	4	1	1	16 [10]	17
	3	4	2	8	–	–	12	9
	2	7	4	7	–	1	18	14

74ppm értékek €	Károly-kilátó felé I/b							
	Járművek száma oda + vissza összesen							
Dátum/Időpont	V. 21.	VI. 4.	VI. 18.	VII. 15.	VII. 29.	VIII. 5.	IX. 17.	X. 8.
14,00–14,15	4	9	7	2	1	–	11	23
	12	8	3	3	5	–	23	26
	15	7	1	6	3	4	24	31
	18	5	5	2	2	3	19	28 [14]
15,00–15,15	25	10	8	12	–	–	18	20
	27 [16]	14	10 [4]	5	4	2	22	25
	18	10	9	7	3	5	32 [18]	34
	13	15	6	9	2	4	27	37
16,00–16,15	10	9	4	4	5	8	15	28
	5	7	2	3	8	2	29	19
	9	10	4	3	2	4	19	14
	2	8	3	4	3	1	23 [10]	17
17,00–17,15	7	7	2	8	2	2	16	12
	3	6	5	2	1	–	14	8
	3	3	4	2	–	2	13	7
	2	4	7	3	1	1	17	7
	1	–	2	1	–	2	9	2

75ppm értékek €	Brennbergi út II/a						
	Járművek száma oda + vissza összesen						
Dátum/Időpont	III. 4.	III. 12.	III. 25.	IV. 23.	IV. 30.	V. 1.	V. 21.
Max. hőm. (°C)	16,6	9,4	9,8	16,4	21,2	20,5	20,2
Csapóssz. (mm)	0	0,4	0	0	0	0,6	nyom
Felhőzet (okt.)	2	1	5	4	0	8	8
Szél iránya	SSE	NNE	NNW	N	SE	SSE	SSE
Szélsseb. (ms ⁻¹)	6	8	10	4	2	7	7
9,00–9,15	2		–	5		–	–
	2		–	3		1	–
	1		–	7		–	3
	–		3	12		–	4
10,00–10,15	–	–	–	10	11	3	2
	3	–	2	15	17	7	–
	2	2	–	19	16	8	3
	–	4	1	13	28	12	5
11,00–11,15	4	3	2	12	34	15 [7]	9
	2	–	3	14	31	14	15

75ppm értékek €	Brennbergi út II/a						
	Járművek száma oda + vissza összesen						
Dátum/Időpont	III. 4.	III. 12.	III. 25.	IV. 23.	IV. 30.	V. 1.	V. 21.
	–	2	2	8	28	10	12
	5	–	1	13	17	9	7
12,00–12,15	4	1	4	8	14	13	9
	2	4	–	6	8	6	3
	2	–	5	10	10	8	–
13,00–13,15	1	3	–	9	12	7	–
	2	–	3	9	9	5	2
	4	–	–	11	14	6	2
	5	4	2	13	18	7	–
14,00–14,15	4	6	–	7	17	4	5
	2	–	1	10	14	10	8
	3	–	2	5	27	12	10
	6	8	3	21	29	14	14
15,00–15,15	8	5	6	23	37	18	15
	4	4	4	19	43	22	13
	3	2	5	19	37	16 [10]	7
	2	–	4	14	35	14	9
16,00–16,15	1	2	6	8	38	10	5
	–	–	2	8	49	7	2
	–	–	1		37	5	3
	2	1	3		31	4	–
17,00–17,15	2	–	1	24	24	3	4
	1	–	–		31	4	3
	–	–	1		25	6	2
	–	–	–		19	3	2
	–	–	–		13	4	3

76ppm értékek €	Brennbergi út II/b						
	Járművek száma oda + vissza összesen						
Dátum/Időpont	VI. 4.	VI. 18.	VII. 15.	VII. 29.	VIII. 5.	IX. 17.	X. 8.
Max. hőm. (°C)	27,8	20,2	21,8	29,5	28,5	26,4	20,4
Csapóssz. (mm)	0	0	0	0	0	0	0
Felhőzet (okt.)	2	5	6	2	5	1	7
Szél iránya	ESE	NNW	N	S	N	SE	S
Szélseb. (ms ⁻¹)	3	9	7	2	2	3	7
9,00–9,15	–	1	1	–	–	–	1
	4	2	2	–	2	1	5

76ppm értékek €	Brennbergi út II/b						
	Járművek száma oda + vissza összesen						
Dátum/Időpont	VI. 4.	VI. 18.	VII. 15.	VII. 29.	VIII. 5.	IX. 17.	X. 8.
10,00–10,15	6	–	1	2	2	2	7
	8	3	1	2	1	4	9
	10	4	2	3	–	7	14
	7	2	3	1	3	8	18 [10]
	8	5	4	–	2	9	19
11,00–11,15	11	8	8	2	1	11	24
	6	7	5	2	2	16 [5]	29
	12	12	10	3	3	14	33
	8	6	18	–	4	10	30 [15]
12,00–12,15	5	5	12	4	6	7	27
	5	4	4	–	5	18	24
	3	1	11	2	3	15 [10]	20
	6	2	6	1	–	7	15
13,00–13,15	2	1	8	–	2	8	13
	2	3	4	1	5	5	11
	3	2	5	2	2	14	10
	2	4	2	–	2	19	17
	1	8	3	–	4	20	18
14,00–14,15	5	5	6	1	3	27 [15]	27
	4	3	4	2	–	17	37
	3	6	2	–	2	18	32
15,00–15,15	4	5	3	–	2	10	30
	11	13	7	4	5	12	24
	15	17	9	7	8	21	29 [15]
	12	12	12	5	10	16	15
16,00–16,15	9	9	8	8	7	23	17
	13	15	5	7	8	30 [17]	19
	8	7	7	3	7	27	21 [10]
	5	6	3	–	5	21	17
17,00–17,15	10	8	4	2	6	18	18
	7	4	4	–	2	10	15
	6	3	3	2	3	15	13
	3	5	2	–	–	11	16
	2	7	–	1	2	5	7

77ppm értékek €	Várhely felé III/a						
	Járművek száma oda + vissza összesen						

77ppm értékek €	Várhely felé III/a						
	Járművek száma oda + vissza összesen						
Dátum/Időpont	III. 4.	III. 12.	III. 25.	IV. 4.	IV. 9.	IV. 30.	V. 1.
Max. hőm. (°C)	16,6	9,4	9,8	13,4	11,4	21,2	20,5
Csapóssz. (mm)	0	0,4	0	0	0	0	0,6
Felhőzet (okt.)	2	1	5	6	1	0	8
Szél iránya	SSE	NNE	NNW	NNW	NE	SE	SSE
Szélseb. (ms ⁻¹)	6	8	10	7	3	2	7
9,00–9,15	–	–	–	8	–		
	–	–	–	5	2		
	1	1	1	3	2		
	–	–	–	5	2		
10,00–10,15	2	–	2	2	3	6	7
	–	–	–	2	1	4	6
	–	2	–	1	1	7	4
	3	1	3	9	–	10	5
11,00–11,15	–	–	–	–	2	8	4
	2	–	2	1	1	14	7
	–	3	1	3	3	10	2
	–	–	2	1	1	8	5
12,00–12,15	–	–	–	1	2	14	3
	–	2	–	2	2	10	2
	–	4	–	4	2	9	–
	–	5	3	2	4	7	1
13,00–13,15	1	1	–	5	2	9	2
	–	2	2	2	2	10	6
	3	1	1	1	–	6	4
	5	–	–	4	4	8	4
14,00–14,15	4	–	2	2	1	11	9 [4]
	–	–	–	2	2	10	3
	4	–	–		2	14	7
	–	1	3		1	10	3
15,00–15,15	3	–	4			7	4
	2	2	5			9	3
	–	–	7			5	2
	1	–	3			10	–
16,00–16,15			4			3	2
			2			11	–
			1			10	3
			2			6	–

77ppm értékek €	Várhely felé III/a						
	Járművek száma oda + vissza összesen						
Dátum/Időpont	III. 4.	III. 12.	III. 25.	IV. 4.	IV. 9.	IV. 30.	V. 1.
17,00–17,15			–			3	1
			1			8	–
			–			2	2
			–			3	–

78ppm értékek €	Várhely felé III/b							
	Járművek száma oda + vissza összesen							
Dátum/Időpont	V. 21.	VI. 4.	VI. 18.	VII. 15.	VII. 29.	VIII. 5.	IX. 17.	X.
Max. hőm. (°C)	20,2	27,8	20,2	21,8	29,5	28,5	26,4	20
Csapóssz. (mm)	nyom	0	0	0	0	0	0	0
Felhőzet (okt.)	8	2	5	6	2	5	1	7
Szél iránya	N	ESE	NNW	N	S	N	SE	S
Szélseb. (ms ⁻¹)	5	3	9	7	2	2	3	7
9,00–9,15	–	–	–	–	–	–	–	–
	–	–	–	–	–	–	–	1
	–	2	–	–	–	1	2	2
	–	–	1	–	–	2	3	1
10,00–10,15	–	3	2	2	1	–	1	9
	2	–	–	1	–	–	2	4
	3	2	3	3	2	–	2	2
	–	5	–	–	–	–	4	5
11,00–11,15	1	2	3	2	1	3	1	4
	4	–	2	1	–	2	1	2
	–	–	–	3	–	–	5	4
	2	–	1	–	–	4	1	5
12,00–12,15	–	1	–	1	–	–	1	4
	–	–	–	–	–	2	1	5
	3	–	–	–	–	–	–	6
	2	1	1	–	–	1	1	4
13,00–13,15	–	–	–	2	–	1	1	5
	–	4	–	4	–	–	4	2
	5 [0]	3	2	–	2	2	8	1
	6	5	–	2	–	–	2	3
14,00–14,15	7	8	3	–	2	1	6	3
	10	11	–	3	–	–	6	1
	5	4	4	4	3	2	5	8
	3	7	–	3	4	–	5	3

78ppm értékek €	Várhely felé III/b							
	Járművek száma oda + vissza összesen							
Dátum/Időpont	V. 21.	VI. 4.	VI. 18.	VII. 15.	VII. 29.	VIII. 5.	IX. 17.	X.
15,00–15,15	11	2	5	2	3	2	9	4
	14 [5]	6	2	6	2	–	6	5
	12	5	2	7	2	–	4	7
	8	4	1	8	1	1	4	4
16,00–16,15	7	8	4	8	3	1	6	3
	4	3	–	7	4	2	2	2
	3	6	5	3	2	3	5	3
	5	4	2	4	–	1	4	1
17,00–17,15	2	2	1	2	2	2	3	2
	2	–	–	–	–	1	5	1
	1	1	1	–	–	–	4	–
	0	3	2	1	1	–	2	–

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

---

79 SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Kloss Andor: Gondolatok Giczy János festészetéről

Kloss Andor: Gondolatok Giczy János festészetéről

A soproni képzőművészet utolsó harminc évének története még megíratlan. Rendelkezésünkre állanak ugyan fontos támpontokat nyújtó írások (legtöbbje a Soproni Szemlében és a Kisalföldben jelent meg), a történeti összefoglalás azonban még hiányzik. Ennek a még megíratlan tanulmánynak számos elvi kérdést is tisztázni kell majd. A többi között azt, hogy a viszonylag ideális feltételek ellenére a soproni képzőművészet, ezen belül pedig legerősebb, hagyományokban leggazdagabb ága, a festészet, miért hajlamos a tisztos konzervativizmusra, vagy – ne féljünk kimondani! – a provincializmusra. Továbbá, mi az oka annak, hogy számos tehetséges, invenciózus alkotó nem tudott vagy nem tud igazán kiteljesedni, hogy művészetük megmarad lokálisan erősen kötött, az emberi lét nagy kérdéseinek felvetéséig el sem jutó festészetnek, amely mintha figyelembe sem venné a modern művészeti, festészeti forrongások által kiküzdött elvi-esztétikai eredményeket.

Soproni változások

Ez a kép mintha bizony túlságosan sötét vagy legalábbis borús lenne. Pedig összességében nem az! A tehetségeknek egy bizonyos típusa Sopronban nagyszerű lehetőséget talált és talál önmaga természetének, festői terveinek kibontakoztatásához, a helyi horizonton túlemelkedő, az emberi lét távlatokat kereső vagy éppen nagyon is konkrét kérdéseinek képi-esztétikai megfogalmazásához. Mert ugyan mi más, ha nem ez teszi izgalmassá mindenekelőtt pl. Horváth József magasrendű művészetét, s a maiak közül az évek óta következetesen saját útját járó Giczey János festészetét.

80 Úgy tűnik tehát, hogy Sopronban a festői tehetség bizonyos típusa az, amely leginkább megtalálja önmagát, s ilyenformán képes lehetőségei, adottságai magas szintű kibontakoztatására. Az amelyben erős hajlam él a belső szemlélődésre, amely az alkotás során, az alkotásban egy belső kép vagy éppen egy látomás festői megfogalmazását adja. Horváth József, mint életműve egyértelműen tanúsítja, az emberről alkotott, nagyon is szilárd, mindamellett jellegzetesen XIX. századi ihletettséggű kép, ha úgy tetszik elv birtokában alkotott. Giczey János pedig gyermek és ifjúkora valóságáról, benne élő emlékképek alapján fest. Nem szélsőségesen szubjektív, szürreális emlékképek ezek, hanem olyanok, amelyek megőrizték a túnt idők társadalmi, történelmi valóságát, levegőjét, s festői kifejezésük mögött ott van az egyéni lét és a történelem aranyfedezete. Képei egy letűnőben levő valóság, általánosan szólva, a hagyományos paraszti életforma konfliktusainak, drámai feszültségeinek, a paraszti életformában bekövetkezett történelmi léptékű változásoknak művészileg hiteles kifejezői. Hogy festésze az utóbbi években elismerést, számos díjat és kitüntetést szerzett szűkebb hazáján kívül is, az mindenekelőtt annak tulajdonítható, hogy a festői eszközökkel hatásosan kifejezett belső emlékképek végső soron nagyon is konkrét, a jelenkori magyar

társadalom egészét érintő tartalmakat közvetítenek egyéni megfogalmazásban, stílusban.

Pásztor

Alkotói következetessége abban nyilvánul meg, hogy eddigi művészi útján nem törekedett változatos témájú képek festésére, inkább, némi túlzással szólva, egyetlen, központi témájának, téma-tömbjének mind teljesebb, elmélyültebb, festőileg egyre hatásosabb megfogalmazására. Legutóbbi, a győri Múcsarnokban rendezett önálló tárlata (1978. szept. 8–24) a bemutatott alkotások magas művészi színvonalával, a tartalmi és esztétikai gazdaságával ragadta meg a tárlatlátogatókat, azokat is, akik már hosszabb ideje kísérik figyelemmel művészetét. (A győri kiállítást megelőzően [81](#)Giczy képeit a szomszédos Burgenlandban, a kismartoni tartományi galériában és a gyanafalvi (Jennersdorf) kultúrközpontban mutatták be nagy sikerrel. A győri tárlat után az esztergomi közönség ismerkedhetett műveivel a helyi galériában. A három kiállításon egyébként megközelítően azonos anyagot mutatott be.)

Sokan már évekket ezelőtt felvetették, hogy Giczy témavilága túlságosan zárt, belterjes, s ebből adódóan a művészi továbbfejlődéshez, továbblépéshez bizony korlátozott lehetőséget ad. A győri tárlaton bemutatott anyag egyértelműen a művészt igazolta, hatásosan és meggyőzően mutatta be, hogy egy alapvetően szűkre szabott témakörön belül is lehetséges a művészi megújulás, csupán – s ez a csupán alkalmasint nagyon is sokat jelent – hallatlanul tudatos alkotói tevékenységre van szükség, és persze arra, hogy a művész a viszonylag szűk témakörön belül is felismerje az élet intenzív teljességét és ezt a teljességet egyre árnyaltabban fejezze ki. Az itt mondottakhoz hozzátartozik az is, hogy Giczy témaköre voltaképpen csak a

felületes szemlélet számára tűnik túlságosan zártnak, lekerekítettnek, hiszen ha jól meggondoljuk, valójában belsőleg szinte végtelen, s az elmélyült alkotói munka mellett szinte önmaga kínálja a művész számára a folyamatos megújulás lehetőségét.

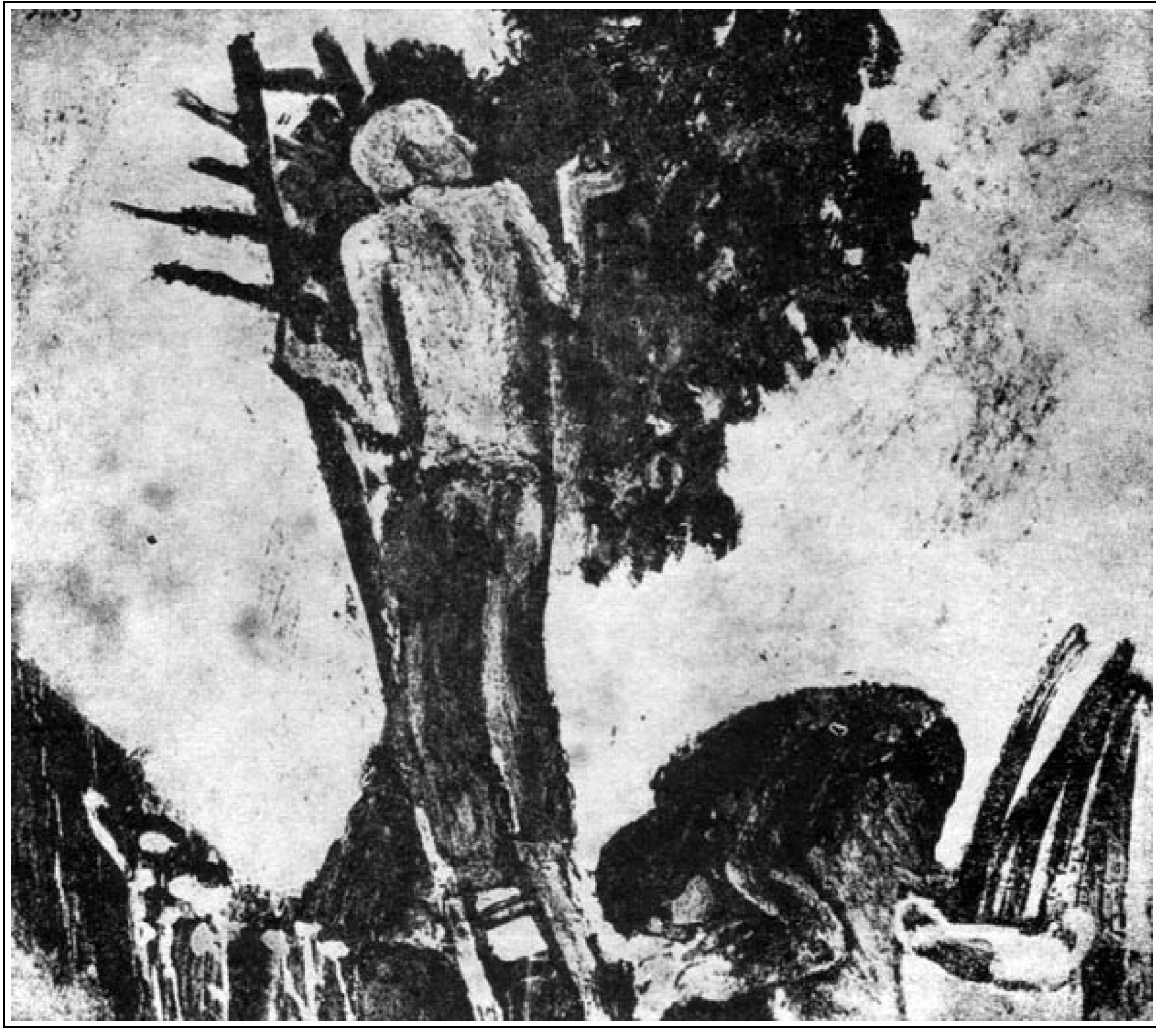
Útravaló

A győri tárlaton bemutatott alkotásai arról tanúskodtak, hogy az utóbbi években, már csak az egyre növekvő időbeli távolság miatt is, egyre inkább történelmi távlatból szemléli és ábrázolja a paraszti életformában bekövetkezett változásokat, a hagyományos paraszti életforma fokozatos megszűnését, azt a világot, amely emlékeiben él. Ez a történelmi távlat, a rálátás, mindenekelőtt a képi megformálás belső drámaiságában jut kifejezésre. Giczyben minden kétséget kizáróan él bizonyos nosztalgia a hagyományos paraszti életforma iránt. Felvillantja szépségeit, felemelő értékeit, folytatásra méltó hagyományait (*Tavaszi üdvözet, Pásztor, Gyümölcsszedés, Triptichon, Profán oltár*). Ugyanakkor hatásosan mutatja meg, hogy ez a bensőséges, de felettébb szűkre szabott világ mennyire megkötötte, megkötötte a benne élők életét, s kicsinyességével mennyire rátelepedett, rátelepszik és nyomasztja az egyéniséget. (Mindez különösen hatásos, drámai formában fogalmazódik meg a *Kiáltás* és az *Angyal* című képen.) Újabb alkotásain a letűnőben levő hagyományos paraszti valóság, az átalakulás folyamata és történelmi szükségszerűsége így emelkedik a művészi igazság, s ettől elválaszthatatlanul: a történelmi hitelesség szintjére.

82 Külön kell szólnunk a tárlaton bemutatott soproni témájú képeiről. Ezek felettébb megnyerő vonása, hogy a jellegzetes helyi részleteket, a város jelképeit, csupán a háttérben, jelzésként ábrázolják. Ennek ellenére hiteles atmoszférát keltenek, ami ábrázoló és beleérező képességét dicséri (*Soproni változatok*,

Etüdök).

Az előbbieken szó volt arról, hogy Giczy immár évek óta a maga öntörvényű alkotómódjának, stílusának útján jár. Győri tárlata e tekintetben nem hozott alapvető újdonságokat, azt mutatta meg, hogy a művész változatlanul a korábban már kialakított stílusában fest. Ezt a stílust bizony nehéz lenne besorolni a jelenkori magyar vagy európai festészet valamelyik stílusába, irányzatába, mert annyira egyéni, s mert valódi ihletője a népművészet. Giczy ugyanis a legtöbbet a népművésztől tanulta, alapvető törekvése volt – ma is az –, hogy a közösségi művészet tiszta forrásaiból merítsen. A népi festészet jellegzetességeit, formakultúráját, színvilágát persze nem naiv, hanem nagyon is tudatos alkotóként, egyéni és öntörvényű esztétikai valóság kifejezésére használja.

Gyümölcszedés

Stílusának egyik legfontosabb, képeinek esztétikumát leginkább meghatározó jellegzetessége a stilizálás, amely, mint a győri tárlat megmutatta, az utóbbi években festett képein a korábbiaknál sokkal erőteljesebben, hangsúlyosabban jelentkezik. (Ez nyilván szoros kapcsolatban van az előbb említett történelmi távlat, s vele összefüggésben a drámaiság mélyülésével.) Talán nem kell különösebben

bizonyítanunk, ⁸³ hogy központi téma-tömbjének képi kifejezésére a stilizálásban a lehető leghatásosabb eszközt, módszert találta meg: lehetővé teszi a történelmi események, történések felidézését, azaz tehát nagyon is konkrét realitás kifejezését, s annak a szemléletbeli, időbeli távlatnak az érzékeltetését, amely a művész és témája között van. Részben ez a távlat, részben festészetének népművészeti ihletettsége teszi, hogy Giczy a stilizálás során szinte aszkétikusan törekszik a lényeg kifejezésére. Mindent elhagy, amit az adott kép esztétikai valóságához nem odavalónak érez, ami csökkentené, netán lerontaná az egységes hatást. Az alakokat, a tárgyakat leegyszerűsíti az alapvető formákra és könyörtelenül alárendeli őket a kép belső ritmusának, hangulatának. Ebből adódik sok egyéb mellett az, hogy például soproni témájú képei hiteles, művészileg igaz hangulatot adnak, anélkül, hogy a város nagyon ismert, jellegzetes részleteit a képi valóság középpontjába állítanák: a lényeg, a lényeges mondandót az alakok hordozzák, a tárgyi háttér csupán tejjé teszi azt. Az egyszerűsége, a keresetlenségre való törekvés színkezelésében is megnyilvánul: nem kedveli a meghökkentő színhatásokat, a túlságosan élénk színeket, közelebb állanak hozzá a finom, a „halk” árnyalatok, amelyek méltó kifejezői belsőleg végtelen, s ebből adódóan a további alkotói megújulás lehetőségét hordozó központi téma-tömbjének.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / MEGEMLEKEZÉSEK

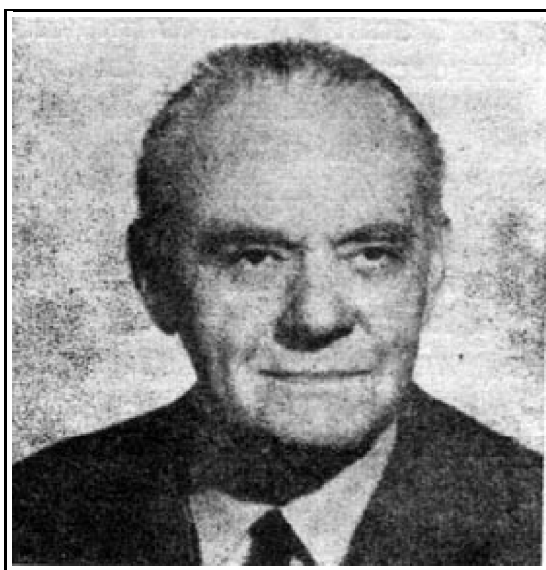
MEGEMLEKEZÉSEK

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / MEGEMLEKEZÉSEK / Augusztinovicz Elemér: Horváth József (1900–1979)

Augusztinovicz Elemér: Horváth József (1900–1979)

A századfordulón és századunk elején Budapest után Sopron zenei élete volt talán a legjelentősebb szerte az országban. Ebben a városban már 1829-ben megalakult a Zeneegyesület, intézményes volt a zenetanulás és oktatás, a tehetsős polgárcsaládok otthonaiban mindennapos volt a házizenélés; Bécs közelsége szinte formálta a zenei közízlést és terjesztette a zenei műveltséget. Nemcsak a szomszédos osztrák fővárosban és Pozsonyban hallgathattak komoly, színvonalas muzsikát az érdeklődők, hanem Sopronban is rendeztek számukra hangversenyeket.

Az első világháború és az utána következő pár esztendő megakasztotta, sőt visszavetette a város zenei fejlődését, amely jobbra osztrák nyomokon járt. Azonban a húszas évek derekától egyre erőteljesebben alakult ki és fejlődött a zenei élet ⁸⁴Sopronban. A változás elsősorban Horváth József nevéhez fűződött, aki négy évtizeden át irányította mindazt, ami a „muzsikát” jelentette Sopronban.

1900. március 19-én született Szombathelyen, ahonnan szüleivel 1905-ben Pécsre került. Itt édesapja a Hammerli gépgyár művezetője volt. Középiskolai tanulmányait Pécsen végezte, az érettségi vizsga után azonnal (1918. március 15-én) bevonult katonának. 1919-ben a budapesti Zeneakadémiára nyert felvételt. Itt a 4 osztályt 3 év alatt elvégezte (egyébként 14 éves kora óta nagyon sok hangversenyen szerepelt már), utána a budapesti Operaház zenekarában hegedűsként működött. Az itt töltött két és fél év alatt nagyon sokat tanult az ott megismert kiváló hazai és külföldi karmesterektől. Az operaházi zenekar a házon kívül is játszott hangversenyeken, így Horváth Józsefnek alkalma volt nemcsak az operairodalommal, de a hangversenyirodalommal is legalább részben megismerkednie. Zenekari munkája mellett Weiner Leótól zeneszerzést is tanult.

1925. szeptember 1-től Sopronban az „Államilag Engedélyezett Zeneiskola”-hoz (amely később államivá lett) került először még csak tanárnak, 1930 szeptemberétől pedig igazgatónak. Kitűnő szervező munkával egy évtized alatt a növendékek létszámát 25-ről 317-re emelte. 1929-ben megalakította a Soproni Kamarazene Társaságot, s később átvette a Liszt Ferenc Szimfonikus zenekar vezetését, amely mellett közel 100 tagú vegyeskar is működött.

Lassú, de szívós és következetes munkával (évi 6–8 zenekari és 4 kamarazenei hangversennyel) a város zenekedvelő közönségét úgyszólván meghódítva, pezsgő zenei életet teremtett Sopronban. A zenekarban egyetemi tanártól kezdve a zeneiskola tanárain keresztül a társadalom minden rétege képviselve volt egészen a kétkezi munkásokig. (A zeneiskola altisztje egyúttal az iskola trombita tanára is volt!) A túlnyomóan amatőrökből álló zenekar (1–2 kísérettel) olyan műveket adott elő (már 1941-től) mint Bach Máté passiója, Haydn Évszakok című műve; előadó vendégművészei között voltak a budapesti művészi élet olyan kiválóságai, mint Báthy Anna, Zathureczky Ede, Réti József, Kovács Dénes, Basilides Mária,

Fischer Annie stb.

Újfalussy József, a budapesti Zeneakadémia tanára a Kossuth Rádió Új Zenei Újságjában így nyilatkozott a Soproni Ünnepi Heteken 1959. június 29-án elhangzott zenekari hangversenyéről, amelyen a Soproni városi Tanács Liszt Ferenc Szimfonikus Zenekarához (most ez a hivatalos neve) a Soproni Pedagógus Kórus társult Haydn művek előadására: „Az együttesek nem hivatásos énekesekből és zenészekből állnak. Azt, amit hivatásos muzsikusoktól várnánk, nem tudják, de nem is akarják adni ... De kap tőlük a hallgató valami mást, amit hivatásos művésztől hallani nagyon ritkán lehet, és tőlük csak nagyon szerencsés pillanatokban kaphat: a zeneélésnek olyan rutin és foglalkozás nem profanizálta ünnepi szeretetét, olyan benső, személyes azonosulást a zene örömeivel, amiért a magunk fajta igen csiszolt és kitűnő, de mégis szokott bájukon csömörlő füleknek különös élmény az effajta muzsika hallása.

Ilyen zenekarnál a karmester szerepe sem olyan, mint a nagy művészenekaroknál a világgjáróké, akik néhány próbával jönnek, látnak és győznek. A műkedvelő zenekar munkáját az érleli, hogy a karmester türelemmel és szeretettel dolgozik muzsikusaival együtt, együtt szorong velük a közös sikerért és nem a maga, hanem mindannyiuk sikerének örül a hangverseny után. Ilyen szervezője, vezetője Horváth József évtizedek óta a soproni zenekarnak, ilyen értelemben karmestere örömeinek.”

A második világháború végén súlyos megpróbáltatások érték a várossal együtt a zeneiskolát és a zenekart egyaránt. Az iskolaépületet (a németek korábban lefoglalták) lebombázták (utána a tanárok lakásukon tanítottak), de a nagynehezen összeszedett 86 tanulóval május 12-én már megkezdték a tanítást és a zenekarral (ha csak kamarazenei létszámmal is) május 13-ától június 17-ig minden vasárnap délelőtt a Városi Moziban nagy érdeklődés mellett hangversenyeztek.

1946. szeptember 29-én már első igazi nagy hangversenyüket rendezhették meg, 1950 áprilisában pedig az Országos Bach versenyt az ország legjobb zeneiskoláinak és konzervatóriumainak 290 tanítványával és 125 tanárával. A soproniak ezen 6 díjat nyertek.

85Innen kezdve Horváth József vezetésével igen nagy lendülettel fejlődött tovább az iskola. 1950/51-ben a zeneiskolai tanulók létszáma 860–870. Egykori növendékei vannak a budapesti Zeneakadémia tanárai között, a bécsi Filharmonikusoknál, a bécsi és a budapesti Operában, a helsinki rádióban, az Állami Hangversenyzenekarban, az Országos Filharmónia szólistái között és így tovább. ...

Horváth József több mint 300 hangversenyen vezényelte zenekarát, amellet, hogy kitűnő művészek sokaságát nevelte fel iskolájában.

Mint komponista is sok sikerrel szerepelt 12 dalával, hegedűversenyével, kantátájával. Zenekarának előadásait a külföldi és magyar rádiók nem egyszer közvetítették, így egy franciaországi (Lyon) is!

Utolsó hangversenyét 1964-ben vezényelte, amikor is Fischer Annie Beethoven G-dúr zongorahangversenyét játszotta. Utána nyugdíjba ment. 1955–1971-ig a Soproni Szemle szerkesztőbizottságának tagja volt.

A zeneértő közönség és a hivatalos körök egyaránt méltányolták sokirányú tevékenységét. 1954-ben Szocialista kultúráért jelvényel, 1964-ben a Munkaérdemrend bronz fokozatával tüntették ki, 1971-ben a várostól „Lackner Kristóf” érdemérmét, 1973-ban pedig „Pro Urbe” kitüntetést kapott.

Ez az írás eredetileg köszöntőnek készült Horváth József 80. születésnapjára. Nekrológ lett belőle. Horváth

József 1979. december 19-én Sopronban meghalt.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

SOPRONI KÖNYVESPOLC

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Dávid Ferenc: A soproni ó-zsinagóga. Sedlmayr János: A Soproni ó-zsinagóga helyreállítása. Budapest, A Magyar Izraeliták Országos Képviseletének kiadása, 1978, 96 lap + 78 kép (A magyarországi zsidó hitközségek monográfiái 8. Szerk.: Scheiber Sándor)

Dávid Ferenc: A soproni ó-zsinagóga.

**Sedlmayr János: A Soproni ó-zsinagóga helyreállítása. Budapest, A Magyar Izraeliták Országos Képviseletének kiadása, 1978, 96 lap + 78 kép
(A magyarországi zsidó hitközségek monográfiái 8. Szerk.: Scheiber Sándor)**

1957 decemberében a soproni belváros rekonstrukciójának nagy eseménye volt az Új utca 11. sz. alatti gótikus zsinagóga felfedezése (SSz. 1958, 289–298). Még nagyobb érdeklődést keltett 1967 nyarán a mintegy fél évszázaddal korábbi, 1300 tájáról származó másik gótikus zsinagóga (Új utca 22–24.) felfedezése. E felfedezéssel helytörténetírásunk számára két megoldandó kérdés támadt: a középkorban még egységes soproni zsidóságban mi volt a két zsinagóga funkciója; az 1379-től a forrásokból ismert zsinagóga (rituális fürdő) adatai melyik zsinagógára vonatkoznak?

Mindkét kérdés összefügg az 1379. évi házösszeírás feloldásával, értelmezésével. A feloldás nehézségét az okozza, hogy az 1379. évi házösszeírás felsorolja ugyan a zsidó házakat, ill. tulajdonosaikat, az 1417-tel kezdődő adó-, dézsma- és vagyonjegyzékek azonban már nem, a Zsidók utcájának (1440-től: *Új utca* is) házai csak akkor szerepelnek, ha keresztények tulajdonában vannak, összeírásuk sem mindig a házak sorrendjében történt. A zsidók házairól 1379 után csak okleveles adatokból értesülünk (vö. Scheiber Sándor: SSz. 1974, 339–341).

A könyv első fejezetében Dávid Ferenc e kérdésekre igyekszik feleletet adni. Az eddigi irodalom felhasználásával, de mégis egyéni módon értelmezi az 1379. évi házösszeírást, sőt megkísérli a zsidó házak azonosítását mai házakkal. A rekonstrukciós munka gyakorlatából jól ismeri a belvárosi telkeket, értelmezésével és azonosításaival új szempontokat vitt az eddigi kutatásba. Csak aki maga is megpróbálkozott ezzel, az tudja, milyen nehéz feladat ez. Itt most nincsen terünk arra, hogy az értelmezéshez is, az azonosításokhoz is részletesen szóljunk hozzá, csupán néhány észrevételt teszünk.

A 10. laphoz tartozó 17. jegyzetben a szerző idézi az 1440. évi adójegyzék „Niklin bey der *schül*” adatát, amelynek *schul* 'Schule; iskola' szavát Scheiber Sándor a zsinagógára vonatkoztatta. Bár megjegyzi, hogy itt a külváros harmadik fertályáról 86van szó, mégis szerinte a megjelölés „ilyen feloldása további bizonyításra szorul.” Annak idején részletesen bizonyítottam, hogy a zsinagógára ez az adat nem

vonatkoztatható (SSz. 1962, 90).

A szerző helyesen mutat rá arra, hogy 1440-ben a Kovácsok utcájának néhány házát városvédelmi okokból lebontották, e házak tulajdonosait a zsidóktól lefoglalt házakkal kárpótolták (22. lap). A városfal megerősítésére és átépítésére azonban csak Moser Osvát számadáskönyvi a forrásunk, a SoprOkl. II/6: 133–144. lapjain közölt forrás nem. Erről már régebben igazoltam (SSz. 1962, 91, 4. lapalji jegyzet), hogy az 1440-es évszám alatt közölt füzet elülső és hátsó fedőlapja valóban 1440-ből, belseje (II/6, 133–142) azonban 1427-ből való. A két fedőlap (egy 1440. évi összeírás töredékei) közvetlenül V. László és Kottanner Jánosné Sopronba érkezése (jún. 3.) előtt készült. Jún. 26–27-én dolgoznak kőművesek és ácsok a fenti Kovács utcai házak lebontásán (SoprOkl. II/3: 265), a zsidó házak lefoglalása tehát 1440. jún. 3–26. között történt. Ezután készült az 1440. évi adójegyzék (SoprOkl. II/3: 204–217): pl. Plattner Lőrinc itt már a Zsidók utcájában, az előbbi összeíráskor még Pfendel György főtéri házában (ma: Storno-ház) lakott, Scheuchenstock fuvaros özvegye pedig időközben meghalt, ezért az adójegyzékben a nevét áthúzták. A zsidó házak kisajátításával egyidejűleg kapta a Zsidók utcája (*Judengasse*) új Új utca (*Neungasse*) nevét. Az 1440. évi adójegyzékben Eckenfelder Liebhart városi másodjegyző a megkezdett régi nevet áthúzta, majd leírta az új név ma ismert első adatát: „In der [*Juden*] *Newngassen*” (SoprOkl. II/3: 217). A régi elnevezés ugyan még a zsidók 1526. évi kiűzése után is élt, mégis ez volt egy régi, legkésőbb 1300 táján alakult utcanév „hivatalos” megváltoztatása. (Még régebbi volt az *Obere Gasse* 'Felső utca' nevének megváltoztatása, amely az 1392–1398 között épült Szent György kápolnával kapcsolatban a Szent György utcanevet [*Sankt Georgengasse*] eredményezte. W. Mollay: SSz. 1960, 332).

A 24. lap 48. jegyzetében a mai Gambrinus-ház középkori tulajdonosaival kapcsolatban megjegyzem, hogy Joachim János nem testvére, hanem sógora volt Bayer János vászonárusnak, ami a családnevek kialakulásának korában lényeges a névhasználat szempontjából. A Patika-házra vö. Mollay: SSz. 1977, 236.

A 26. laphoz: A „kötél” (*sailmass*) szerintem is hossz mérték (vö. SSz. 1960, 332), de a szót mint metonímiát telekre is alkalmaztam, még pedig pl. '2/10 kötél hosszúságú homlokzat mögötti telek' értelemben, ahol a telek nagysága a telekmélység szerint természetesen változik.

A 27. lapon az 1379. évi házösszeírás feloldásában fontos szerep jut az 1379. évi „Jorig *maurer*” és az 1402. évi „Görg der *Stainmetz*” azonosításának. A két német foglalkozásnév azonosítása német nyelvöldrajzi szempontból nem indokolható. A német *steinmetz* 'Steinbrecher, Steinhauer' szónak a középkorban van ugyan 'Maurer' jelentése is, de csak középnémet nyelvjárásterületen (Köln–Türingia–Szilézia) és attól északra, az alnémet nyelvjárásterületen; délnémet (bajor–osztrák) nyelvjárásterületen, amelyhez Sopron németsége is tartozik, ellenben nem. Ilyen azonosítást a soproni adatok sem tesznek lehetővé (vö. Grimm-szótár). Dávid Ferencet itt alighanem a magyar megfelelők, a „kőműves” és a „kőfaragó” (a középkorban: *kővágó*) hasonlósága tévesztette meg. Én különben nem azt állítottam (SSz. 1964, 4, 6), hogy György kőműves 1379. évi háza a mai Storno-ház helyén volt, hanem azt, hogy a Storno-ház telke akkor még üres volt, csak 1379–1417 között épült be. A Storno-ház mostani restaurálása során a ház építésének ideje esetleg eldönthető.

A zsidók házaira vonatkozólag éppen a kritikus 1440-es évekből még két oklevél használható fel: egy 1442-ből, egy pedig 1449-ből (MZsOkl. 8: 63–4; SoprOkl. I/3: 375). Elfogadható Dávidnak az a feltételezése, hogy az Új utca 11. sz. alatti zsinagóga magánzsinagógának készült.

E megjegyzések természetesen nem érintik a könyv lényegét: az ó-zsinagóga falkutatásának ismertetését és

rekonstrukciójának indoklását. A falkutatást értékesen egészítette ki Gömöri János régészeti feltárása (SSz. 1979, 222–242). Ehhez nincs mit hozzátennünk. Az ó-zsinagógával kapcsolatos munkálatok Sedlmayer János építészeti megjegyzéseivel együtt a soproni műemlékvédelem és műemléki helyreállítás kitűnő példáját nyújtják A 78 kép jól illusztrálja a szerző mondanivalóját.

Mollay Károly

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Kiss Jenő: Mihályi tájszótár (Rábaköz). Bp., Akadémiai Kiadó, 1979 77 lap (Nyelvtudományi értekezések 103. sz.)

87 Kiss Jenő: Mihályi tájszótár (Rábaköz). Bp., Akadémiai Kiadó, 1979 77 lap (Nyelvtudományi értekezések 103. sz.)

1938-ban e folyóiratban helytörténetírásunk feladatairól értekezve a levéltári kutatás kiegészítéséül végzendő sürgős gyűjtőmunkával kapcsolatban többek között a nyelvjáráskutatást jelöltük meg (SSz. 1938, 279). A régi vármegye területén végzendő magyar nyelvjáráskutatás feladatainak és módszereinek tárgyalását akkor a neve ellenére Mihályiból származó Zsirai Miklós (1892–1955), a budapesti egyetemen a finnugor összehasonlító nyelvtudomány professzora vállalta. Zsirai Miklós betegsége, majd halála miatt (SSz. 1955, 3–4. sz., 161) tervezett sorozatunknak ez a tanulmánya nem készült el, pedig a rábaközi magyar nyelvjárással kapcsolatos közlések már 1823-ban megindultak és Zsirai ifjúkori (1913) közlései szép folytatással kecsegtettek. Csak a nyelvjárástörténet számára hasznosítható forrásközlések jelentek meg és egyetlen feldolgozás (Egriné Abaffy Erzsébet: Sopron megye nyelve a XV. században. Bp., 1965).

Ezért örvendetes, hogy mindez a szintén mihályi származású Kiss Jenőben folytatóra talált. Kiss Jenő két évtizede foglalkozik rendszeresen saját nyelvjárással kapcsolatban vizsgálatával, leírásával, anyagának összegyűjtésével. 1933 óta a magyar nyelvjáráskutatás módszere lényegesen finomodott, mégis ma inkább, mint akkor, a gyűjtés lett a nyelvjáráskutató legsürgősebb feladata. Kiss Jenő készülő nagyobb munkájából 1970-ben „A rábaközi Mihályi igeképzői” címen mutatott be egy részt (vö. SSz. 1970, 383 ismertetését), jelen munkájában a feldolgozás során összegyűjtött szótári anyagot szerkesztette egybe. A bevezetés a gyűjtés módjáról, a mihályi nyelvjárás hangtani és alaktani sajátosságairól és a szócikkek felépítéséről, Mihályi történetéről szól. (Mihályi történetét a szintén Mihályiból származott Mihályi Ernő [világi nevén: Putz Jenő], a soproni műemlékek „felfedezője” [1887–1969] írta meg még kiadatlan munkájában). A bevezetést a Mihályira vonatkozó irodalom felsorolása egészíti ki.

A szócikkek címszava egy-egy köznyelvi változat, ezt követi a nyelvjárási szó egyszerű fonetikus átírása a jelentés megadásával együtt (pl. *észér* *ieszíér* 'mohó, önző ember, aki anyagiakat, előnyöket, mindent szemtelenül, erőszakosan, mások rovására is magának akar megszerezni'), de mindig minősítve a szót szociális érvénye, aktivitásának, felhasználtságának foka szerint (a nyelvjárásban még általánosan használt, ismert; nem használatos, de egy vagy több adatközlő még emlékszik rá; kihalóban lévő). Ezt követik sok esetben megfelelő példamondatok (pl. „Ezek az *ieszíérek*, mikor mekhallották, *hod drágább lesz a cukor, zsákszámro horták vóna el a bódóbú ...*”), esetleg néprajzi vagy egyéb magyarázatok (pl. a *kistűz* 'a disznó perzselésénél az a tűz, amelyet a gyerekek állandóan ébren tartanak' vagy a *tuli* 'ágy alá betolható ládaszerű, szalmával tömött, ruhával letakart gyerekágy' szónál). A szókészlet minősítéséből nemcsak a szavak szociális érvénye, hanem a nyelvjárás történeti változása is érzékelhető. Így pl. a *putrica* 'deszkából készített, általában nagyszoba nagyságú, disznók, malacok ideiglenes elszállásolására, egybetartására

elkerített hely' a szerző szerint a termelősövetkezetek megszervezése után terjedt el. A néprajzi és egyéb megjegyzések a szókincs néprajzi és művelődéstörténeti kiaknázását segíthetik elő (vö. *jakabnap*, *kriszpinusznap* stb.).

A szerző természetesen itt nem tér ki a szavak eredetére. Ilyen további vizsgálat a nyelvjárást beszélőket ért művelődési, nyelvi hatásokra enged következtetni. A magyar köznyelv érthetően nagy hatással, mind nagyobb hatással van a nyelvjárásokra. A magyar–német nyelvi érintkezések viszont mindkét részről nyelvjárási szinten bonyolódtak le, amit a nyelvjárás számos német jövevényszava (*ja* 'igen'; *trák* 'trágyahordásra szolgáló, kb. 1,5–2 méter hosszú, téglalap alakú, két embertől kézzel viendő, erős faanyagból készült szállítóeszköz' stb.), *tükörszó* (pl. *ferencpálinka* 'sósorszesz', vö. német *Franzbranntwein*), sőt átvett német nyelvjárási mondat (*vartapiszli* 'várj **88**egy kicsit' stb.) tanúsít. A rábaköziek német nyelvjárási ismereteinek eredetét a múlt században, sőt még az első világháború előtt is dívó cseregyerek-intézményben, a közös ezredekben való katonáskodásban és a soproni vásároknál kell keresnünk.

A mihályi tájszótár természetesen nemcsak mihályi, hanem rábaközi jellegű is. Kiss Jenő munkája így a rábaközi nyelvjárás megismeréséhez és rögzítéséhez is jó kiindulást jelent. A kötet végén közölt falucsúfolók, közmondások, időjósítások néprajzi szempontból értékesíthetők.

Mollay Károly

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Műhely. A Győr-Sopron megyei Tanács társadalomtudományi–közművelődési–kritikai folyóirata. Főszerkesztő: Gecsényi Lajos. I–II. évf. (1978–79.)

**Műhely. A Győr-Sopron megyei Tanács
társadalomtudományi–közművelődési–kritikai folyóirata. Főszerkesztő: Gecsényi
Lajos.
I–II. évf. (1978–79.)**

Hárs József:

Éveken át tartó viták után indult kitaposatlan útjára 1978 őszén megyénk új folyóirata. Szerkesztő bizottsága, melyben soproni lakosként Sarkady Sándor is részt vesz, már az ötödik számot bocsátotta útjára, mikor (1979. dec. 5-én) először találkozott lehetséges soproni olvasóközönségével a TIT-klubban szervezett ankéton. Arculat és elképzelés, technika és visszhang: ezek a fogalmak jelzik a kezdet gondjait.

A helyet most már egyre jobban kihasználva igyekeznek minden szám anyagát előre meghatározott téma köré csoportosítani. Ezek sorban: a győri színház, a falu változásai (ezen belül Galgóczi Erzsébet mint riportalany és mint szerző), Borsos Miklós és általában a képzőművészet; a következő szám elég sok zenei tárgyú írást tartalmaz, bár a szerkesztők véleménye szerint Széchenyi a témája, s végül a Kormos István (Mosonszentmiklós 1923–1977) költészetének szentelt számmal zárják a sort.

Ezeknek a tematikus számoknak vannak országos feltűnést keltő eredményei is, s ha a Látóhatárban való másodközlés értékmérőt jelent a folyóirat számára is, úgy a szerkesztőség elégedett lehet eddigi sikereivel. A rovatok azonban egyelőre még némi bizonytalanságról árulkodnak: az eddig feltűnt tíz rovat közül csak a

nem pontosan körvonalazott Művelődés és a könyvkritikákat tartalmazó Mérleg jelentkezett minden esetben. A beérkezett költők verseit közlő Tükör négyszer, az ifjú tehetségeket bemutató Forrás viszont csak kétszer kapott helyet. Egyszer maradt ki a Híd és az Arckép, kétszer az Eszmecsere és a Rólunk írták c. bibliográfia. Egy-egy alkalommal találunk még Dokumentumok és Szülőföldünk címeteket is. Ez a forrongás később bizonyára megnyugszik majd. Abban sem kételkedünk, hogy a minőség tartása, sőt emelése a szerkesztőség reális célja.

A veszélyt abban látjuk, hogy – legalábbis egyelőre – sem tömegek nem állnak a Műhely mögött, sem olyan bázis, mint mondjuk az Alföld mögött a Szegedi Tudományegyetem. Ennek a bázisnak a kiépítése nagy vargabetűkkel, s igencsak bizonytalanul folyik, jó példa volt erre az ankét, s az ott megjelent soproniak teljes tájékozatlansága. Pedig már eddig is akadt néhány soproni, aki feliratkozott a szerzők listájára, hogy csak két nevet említsek: Kerék Imre és Winkler Gábor.

Szólnunk kell még a képanyagról is. Illusztrációtól a tervrajzig, érem-fotótól festmény-reprodukcióig, fényképtől statisztikai ábráig igen széles a skála – fekete-fehérben. Vagy színes repró vagy bizonyos – számonkénti – egyoldalúság talán jobb lenne.

Az ankéton elhangzott, hogy a folyóirat külalakot és papírt változtat következő számától kezdve. Ha a külső megújítása további tartalmi letisztulással jár együtt, akkor bizton remélhetjük, hogy megyénk igényes és főként irodalomkedvelő közönsége egyre inkább magáénak fogja érezni alkotóinak ezt a legújabb fórumát.

Megay László:

A „Valóság” októberi számában Vekerdi László érdekes tanulmányt közöl „Megyei folyóiratainkról”, megemlítve a harmadik évfolyamába lépő Műhelyt is. Ennek idei harmadik számába viszont Tüskés Tibor írt bírálatot az 1978. évi Soproni Füzetekről. Szándék és véletlen találkozott, hogy modellt adjon a helyi és közös érdekű [89](#)irodalmi, társadalomtudományi és közművelődési törekvések egyesítésére, a kisebb-nagyobb fórumok nem bántó, de mindenképp szükséges hierarchiájának bölcs kiépítésére, mely módot ad, hogy a legjobb munkák közvetve vagy közvetlenül, végülis megkapják a titokban remélt országos nyilvánosságot.

A modell tehát jó, hibája sem több, mint hogy nem működik tökéletesen.

Mert Vekerdi elemzése nem egy a sok közül, szinte egyedüli a maga nemében. A Műhely évi négy száma pedig nem elegendő arra, hogy a folyóirat a helyi közművelődés egyik központi fórumává váljék. Nem színvonala, hanem adósságai miatt képtelen erre. Ez annak ellenére van így, hogy adósságait akkor gyűjtötte, mikor még nem is létezett.

Ha a szerkesztők csak arra vállalkoznának, hogy számba vegyék: mely szerzőket, milyen témákat nem nélkülözhet folyóiratuk; milyen lappangó, vagy megíratlan kéziratokat kell bekérniök, hogy bemutassák a megye felszabadulás utáni változásait, melyekről még nincs, de végleg nem maradhat el a híradás – már évekre szóló, ám teljesen statikus programot készítettek, melyben semmi hely nem jutott az új szerkesztőségek jelképes ajtaja előtt várakozó kísérletező kedvű fiataloknak. Nem jutott, mert az induló megyei folyóiratok egyik hivatása, hogy „visszahonosítsák” a vidékéről elszármazott, az ország kulturális életében jelenlévő alkotókat. Ezt semmiképp nem mulasztathják el, mert csak ők képesek a készülő vagy befejezett életmű helyi vonatkozásait felderíteni. Egy íróról olykor többet mond szülőfalujának képe, mint

egy tanulmánykötet.

Az új folyóiratnak tehát épp akkor kell életképességét bizonyítania, mikor erre viszonylag csekély módja van, lévén, évenként csak négy számot adhat ki.

Az eddig megjelent számokból kitűnik, a Műhely, szerencsés névválasztásához híven, a megye közművelődésének igazi műhelyévé szeretne válni. Ennél azonban távolabbra is tekint, keresi azt a tematikát, amely írásait avatott szerzők esetén átsegítheti a megyehatáron. A vállalkozás nagy, de máris vannak eredményei. Annak ellenére, hogy urbanisztikai, településtörténeti és szociológiai írásai változó színvonalúak köztük nem egy kiváló olvashattunk. Winkler Gábor munkája például (Történelmi városok, műemlékek Nyugat-Dunántúlon) a hasonló témájú tanulmányok között egyike a legalaposabbaknak. A kérdéscsoport az ország legjobb építészeit állandóan foglalkoztatja és sajnálhatjuk, hogy a Műhely évi négy számából nem futja, hogy a kérdés más ismerői is megszólaljanak a csupán épületeket és a városokat építők régi perében. Ám Winkler Gábor írása másért is figyelmet érdemel. Jelzi a folyóirat egyik lehetséges feladatát: az építészet és a társzművészetek eredményeinek, problémáinak rendszeres ismertetését. Erre szükség lenne azért is, mert az ország az eddigi legnagyobb építkezések korszakát éli, ugyanakkor hazai építészet-kritika ehhez mérten szinte nincs. Ezért fontos írás Szigligeti Gyuláé is (Meditáció a faluképről), bár ennek érveit a műfaj tisztázatlansága gyengíti.

Szülőföldje indulóféltben lévő folyóiratát Galgóczi Erzsébet, életművében is számontartandó írással tisztelte meg. A „Ki az illetékes?” című visszaemlékezés és dokumentum a szigorú tényközlés, az írói szenvedély remeke. Az 1979. évi első szám, amelyben olvasható, egyébként is a legjobbak egyike. Több szociografikus írást közöl, jelezve a szerkesztők későbbi szándékát, hogy idővel egy-egy műfajilag vagy tematikailag zártabb számot is összeállítanak.

A Műhely eddig megjelent példányait átlapozva úgy tűnik, hogy a többi megyei folyóirathoz hasonlóan legtöbb nehézsége a színvonalas képzőművészeti és zenekritikák közlésével lesz. Az okok is hasonlóak, mint másutt: vagy az elemzett mű, vagy a kritika szerény. Az állandó rovatok közül sokat várhatunk az eddig megjelent írások alapján a „Híd”-től. Egyebek közt jobb címet is, mert színvonalas tanulmányok, beszámolók fölé közhelyet írni: fényűzés.

A Műhely a megyei folyóiratok közül egyben mindenképp kitűnik. Kiállítás, tipográfiája kitűnő. Gyakoribb megjelenés esetén azonban szükséges lehet a különböző betűfokokozatok adta változatosságot kihasználni. A kiadvány sorsa azonban nem a tipográfustól függ. Jórészt az olvasótól. Mennyire tekinti sajátjának. Egy folyóiratot sokan támogathatnak, de végül is az olvasó érdeklődése tartja fenn.

Hárs József–Megay László

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Hozzászólás Hiller István–Németh Lajos A háború és a felszabadulás krónikája (Sopron, 1941–45) című tanulmányához (SSz. 1978–1979)

90 Hozzászólás Hiller István–Németh Lajos A háború és a felszabadulás krónikája (Sopron, 1941–45) című tanulmányához (SSz. 1978–1979)

Pröhle Jenő:

Nem emlékezünk pontosan a közelmúlt (30 éve múlt) helytörténetére sem, még akkor sem, ha bizonyos értelemben magunk is mellékszereplői voltunk annak.

Rozsondai Károly a krónikás hűségével adott beszámolót (SSz. 1958. 202–203.), hogyan épült 1941–44-ben és szűnt meg szinte születése pillanatában pedagógiai rémregénybe illő módon az „új tanítóképző”, pontosabban csak az épület internátusnak szánt szárnya. Röviden, de precízen iktatja az iskolatörténet elejére az épület történetét is *Egész Kálmán* (SSz. 1961. 65.). *Hiller István* (SSz. 1964. 348.) némi anakronizmussal szól a zsidó-keresztény gettó korszakában a Gépipari Kollégiumról, mert a Híradásipari Technikum is csak 1951-ben létesült. A SSz. megállapítja (1978. 202. 33. jegyzet), hogy „Új tanítóképzőnek hívták az Egyetem főépületével szemben, az egykori »licista pálya« szélén akkoriban épülő két épületet.” A valóságban csak a jelzett épület épült akkoriban, a másik épületet a közös fenntartó, a dunántúli Ev. Egyházkerület már 1934-ben emeltette mint Líceumi Diákotthont (a kezdőbetűk összevonásával vulgo: Lidó-t). A tévedést részben magyarázza, hogy ezt a Diákotthont ugyancsak 1943-ban 50 főről 100 személyesre bővítették ki. Épületében – 12 évi romosodás és elhanyagoltság után – kapott helyet 1956-ban a Nándorfehérvár évfordulójának tiszteletére elnevezett Hunyadi János ált. iskola.

Kubinszky Mihály:

Talán hasznos, ha magam is kiegészítem ezt az írást, remélve, hogy utánam mások is ezt teszik. Az idő múlása valamennyiünk emlékeit többre-kevésbé torzítja, ferdíti. Az utókor azonban több információból végül mégiscsak objektívebb képet fog magának alkotni. A soproni bombázásokat a város történetében különösen jelentős eseménynek ítélem, hiszen az 1676. évi nagy tűzvész óta alig érte Sopront hasonló pusztítás.

Az amerikai légierő a második világháborúban a szicíliai légitámaszpontok elfoglalásával 1943 nyarán került olyan helyzetbe, hogy bombázógépei közép-európai célpontokat elérhettek. 1943. augusztus 13-án, verőfényes nyári nap déli óráiban mintegy 100 négymotoros bombázó repülte át Sopront. Az akkor Németországhoz tartozó és jelentős hadiiparral dolgozó Bécsújhelyet támadták. A légiriadó teljesen váratlanul érte a soproniakat. Amikor a szirénák megszólaltak, legtöbbször azt hitték, hogy valami tévedésről lehet szó. De nemsokára hallani lehetett a bombázóköteleknek a rákövetkező hónapokban megszokottá vált, mélyhangú dübörgését és a kék égen megannyi csillogó pontként rajzolódtak ki a gépek. Félelmetes, lenyűgöző látvány volt.

Meg kell jegyezni, hogy Sopron légtérébe már egy évvel az amerikai bombázók előtt szovjet repülőgépek is behatoltak, mégpedig 1942 szeptemberében. Néhány nappal azután, hogy a távoli front ellenére váratlanul támadást intéztek Budapest ellen, Bécs felé repültek. Sopronban éjszaka volt légiriadó.

Az angol-amerikai haderők délolaszországi partraszállásával az amerikai bombázógépek még kedvezőbb földrajzi helyzetbe kerültek, s mind sűrűbben repültek ausztriai, majd 1944 áprilisától kezdve magyarországi, később sziléziai célpontok ellen is. Sopronban 1944. december 2-án fújták a szirénák a 100. légiriadót. Az átrepülések ilyen nagy száma mellett Sopronban – a Hiller–Németh féle krónikában

említett néhány kisebb sérülésen kívül, melyek bizonyára a Sopron felett lejátszódó, [91](#)bár ritka, légi harcok következményeként érték a várost – nem okoztak kárt. Ez a soproniakat sajnos könnyelművé is tette, legtöbbször nem kerestek menedéket az óvóhelyeken.

A Németh-féle krónikában említett amerikai repülőgépek, melyek a végzetes 1944. december 6-án délelőtt a szokottnál alacsonyabban köröztek Sopron felett, Lockheed Lightning P-38 típusú vadászipülőgépek lehettek. Arra határozottan emlékszem, hogy kéttörzsű gépek voltak, s akkor a típus más aligha lehetett. Ezeket a gépeket az amerikai légierő felderítésre is alkalmazta, olyankor magasan repültek és bizonyára fényképeztek. A bombázás előtti órában alacsony repülésük a város felett szokatlan volt. Maga a bombázás december 6-án délelőtt kezdődött, s kb. háromnegyed óra hosszát tartott. Ha jól emlékszem, mintegy 80 bombázógépet számoltam meg. A becslés szerint 3000 m magasságból végrehajtott támadásnál a géptípust is egyértelműen meg lehetett állapítani: Consolidated Liberator B-24 négymotoros bombázógépek voltak. Németh Alajos emlékezetében úgy látszik összevegyültek a délelőtti folyamán alacsonyan köröző vadászipülőgépek és a magasan repülő, halált hozó bombázók, melyek dél felől repültek a város fölé és bombáik kioldása után kelet felé fordulva repültek vissza.

A Hiller–Németh féle krónikában leírt borzalmas károkat még ki kell egészíteni a Panoráma út felett, a Sörház-domb északi végét koronázó Finck-villa lángoló és napokig még füstölő romjainak látványával. Aligha felelhet meg a valóságnak „a sopronbátfalvi Hősök temetője körüli erdőben” lejátszódó vérengző pusztítás oka. A magasan repülő bombázógépek nem figyelhettek fel fák közül állítólag integető katonákra. Az viszont való tény, hogy a szerzők által említett erdőre, a Nándormagaslat északi lejtőjére, ahol a közeli kaszárnyájukból a bombázás kezdetekor ide kifutott sok katona keresett menedéket, több bomba hullott, amely sok halálos áldozatot követelt. Valószínűleg a közeli pályaudvar helyett célt tévesztettek. Még ma is látható a fenyőerdő közepén a lombos faállomány, melyet a kidöntött fenyőfák helyére telepítettek. Ugyancsak meg kell jegyezni, hogy már a december 6-i bombázás alkalmából is megsérült a Lövér szálló (mai SZOT-üdülő) és néhány bomba a Hársfa sor környékén a Felsőlőverekre is esett.

Az említett cikkben a december 18-i bombázás leírása téves. Aznap párás, ködös volt az idő, Németh Alajos a bombázógépeket nem láthatta. Valószínűleg ez lehetett az oka annak is, hogy a bombázás ezúttal aligha a kívánt célt érte, hanem a Felsőlővereket és – Németh Alajos emlékeitől eltérően – az Alsólővereket is. A bombák a mai Pedagógus üdülő mellett állott ún. Vöröskeresztes nyaraló-otthontól, melyet el is pusztítottak, az. Alpesi vendéglőig hullottak. Bizonyára ismét a vasutakat kívánták megbombázni: a becsapódások a soproni pályaudvarok teljes szélességében estek, de mintegy 15 km-rel délebbre. Talán a radartechnika nem volt még elég tökéletes? Aligha feltételezhetjük, hogy a nyilas kormányt kívánták volna kifüstölni, a háborúnak ebben a szakaszában az amerikai bombázások Nyugat-Magyarországon a vasúti gócpontokat keresték. A szovjet front a Balatonhoz ért, városunk pályaudvarainak jelentősége a frontközelség miatt megnőtt.

Nem említi a krónika, hogy másnap, december 19-én is hullott néhány bomba Sopronra, talán egy sérült repülőgép igyekezett megszabadulni bombaterhétől, amit vaktában szórt le? A bombák a téglagyárak körül hullottak, s úgy tudom, hogy nem okoztak említésre méltó kárt.

A március 4-i bombázás úgy emlékszem, valamennyi hozott a legerősebb volt. Mintegy 140 négymotoros bombázógép közeledett Sopron felé. A támadásban, melynek idején ismét napsütéses volt az idő, ezúttal a Liberator gépeken kívül Boeing Fortress B-17 típusú gépek is résztvettek. Ez a március 4-i bombázás mégis kevesebb emberáldozatot [92](#)követelt, mint a december 6-i. A pontosabb célzáson kívül ennek oka bizonyára az volt, hogy december óta a légiriadók alkalmából a lakosság seregestül hagyta el a várost és

keresett menedéket a környéken. Sokan voltak, akik minden nap reggel batyukkal sétáltak ki a városból és csak délután tértek vissza. Az amerikai bombázók ez idő tájt mindig nappal repültek bevetésre, az éjszakák nyugodtabbak voltak. Ezen az emlékezetes március 4-én érte bombatámadás Szombathelyt is, ahol a pályaudvaron kívül a belvárosban, annak lakóházaiban, műemlékeiben is súlyos károk keletkeztek. Jellemző, hogy Kőszegre, ahol a nyilas hadügyminisztérium tevékenykedett, nem érte támadás, hiszen vasútvonala nem jelentett komoly szállítóképességet. A március 4-i bombázás után egy órával Sopron felett a kék égen kirajzolódott a felderítőgép kontúrja. Megállapíthatta, hogy a soproni pályaudvarok szinte teljesen elpusztultak. A háború hátralévő heteiben valóban a déli pu.-on alig sikerült egy átmenő és egy kitérő vágányt provizóriumként helyreállítani. Több bombázásra már nem volt szükség.

A Hiller–Németh krónika megjelenését követően érdeklődtem vasutas dolgozóktól, akik a háború alatt Sopronban teljesítettek szolgálatot. Tőlük tudom, hogy légiriadó alkalmából, ha volt rá idő, a gőz alatt álló mozdonyokat a balfi és fertőbozi erdőkre irányították. Szerelvények kihúzására azonban alig volt idő.

Nem tartozik ugyan a bombázás témájához, mégis a korhoz kapcsolódó emlékadatként ehelyütt feljegyzem azt a vasúttörténeti érdekességet, hogy 1944. december elejétől a fővárosból kitelepült különféle nyilas államigazgatási hivatalok székhelyeinek összekötésére a MÁV szokatlan viszonylatban közlekedtetett gyorsmotorvonatot: Sopron déli pu.–Szentgotthárd között. A vonat reggel indult Sopronból és este tért vissza. Járműként az Árpád típusú gyorsmotorkocsi sorozatából a „Szent István”-t használták. Erre legalábbis biztosan emlékszem, de lehet, hogy másikat is járattak.

Vasúttörténeti gyűjteményem egyik könyvében, amerikai szerzők a vasutak második világháborúban betöltött szerepét tárgyalják. Ebben a könyvben szerepel egy kép, mely Nyíregyháza bombázását mutatja, amerikai bombázógépből felvéve. A mi nemzedékünk számára, mely kiolthatatlan és félelmetes emlékként őrzi a légítámadások látványát, szokatlan, sőt bizarr ezt a csapást a „másik oldalról” szemlélni. A képen jól kirajzolódik a nyíregyházi pályaudvarnak az a része, melyet nem borít a pusztulás füstgomolya. Vajon hány magyar ember hal meg éppen a felvétel pillanataiban, hány fiatal élet alszik ki, hány család boldogsága megy tönkre mindenkorra? Nem lehet ezeket az időket anélkül idézni, hogy ne érzékeltessük a fiatalabb nemzedékkel a háború borzalmaival, melyektől reméljük, őket meg fogja kímélni az élet. A történész érdeklődése azonban ennek a fényképnek a nyomán felveti azt a kérdést, nem lapul-e meg valamilyik külföldi levéltárban hiteles légifelvétel Sopron bombázásáról is?

Pröhle Jenő–Kubinszky Mihály

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Akten und Dokumente des Aussenamtes (State Departement) der USA zur Burgenland-Anschlussfrage 1919–1920. Bearbeitet von Jon D. Berlin. Eisenstadt, 1977, 484 lap + 1 térkép (Burgenländische Forschungen Heft 67)

**Akten und Dokumente des Aussenamtes (State Departement) der USA zur Burgenland-Anschlussfrage 1919–1920.
Bearbeitet von Jon D. Berlin. Eisenstadt, 1977, 484 lap + 1 térkép
(Burgenländische Forschungen Heft 67)**

A burgenlandi tartományi hivatal levéltára fontos feladatot vállalt magára a burgenlandi kérdésre vonatkozó amerikai dokumentumok közzétételével. Ezeknek a kiadását három kötetre tervezi: a most

megjelent I. kötet az 1919. és 1920. év anyagát tartalmazza, a másik kettő a legfontosabb, az 1921. és részben az 1922. évben keletkezett aktákat fogja magában foglalni. Az akták feldolgozója és az összekötőszövegek [93](#) szerzője, Jon D. Berlin a témakörnek valószínűleg egyetlen amerikai specialistája. Doktori disszertációját is ebből a témából merítette, ennek egy példánya a burgenlandi tartományi könyvtárban is megtalálható (Jon D. Berlin: *The Burgenland Question 1918–1922*, 406 l. sokszorosított gépelt szöveg.). Ismeri a magyar anyagot is, beleértve a Soproni Szemlében megjelent tanulmányokat és közleményeket is. A wisconsini egyetemen készült disszertációjából ízelítőt nyújtanak a következő dolgozatai: „Die Rolle der amerikanischen Diplomatie in der Burgenlandfrage 1919–1920” (*Österreichische Osthefte* 14, 1972, 290–300) és „The United States and the Burgenland 1918–1920” (*Austrian History Yearbook* VIII, 1972, 39–58). Jon D. Berlin disszertációjának anyagát részben fölhasználta az iratgyűjtemény I. és V. részének bevezető szövegeihez. Habár az Egyesült Államok kb. 1919 végétől igyekezett távortartani magát Európa politikai kérdéseitől, mégis a washingtoni Nemzeti Levéltárban rengeteg, a burgenlandi kérdésre vonatkozó akta található. Ezek közzétételével J. D. Berlin tisztázta az Egyesült Államok szerepét Nyugat-Magyarország (Burgenland) Ausztriának való ítéelésében.

A gyűjteményben nemcsak amerikai dokumentumok találhatók, hanem részletek az osztrák és a magyar kormány levelezéséből, egyes francia és olasz jegyzékek, több jegyzőkönyv a Nagykövetek Tanácsának üléseiről, a függeléknek számító VII. részben pedig a „Comité de réponse aux notes autrichiennes concernant des clauses territoriales” szóbeli jegyzékei. A békekonferencia osztrák területi kérdésekkel foglalkozó bizottsága 1919 júliusában és augusztusában működött.

Az akták túlnyomó része angol, kis része francia szövegű. Sok dokumentum az eredetiből hibásan van angolra fordítva, ami a nem angol anyanyelvű olvasónak, illetve kutatónak nehézségeket fog okozni. Összesen 214 okmány található a gyűjtemény I. kötetében. Személynév- és helységnévjegyzék található a kötet végén. Két apróbb tévedésre kell figyelmeztetni az olvasót: a soproni Hillebrand Jenőt az egyik aktában (190. l.) „Hillebrand Teno”-nak említik és így, hibásan szerepel a névmutatóban is. Vigna ezredes egy helyütt „General Oberst” gyanánt szerepel (217. l.), ami pedig lényeges rendfokozati különbség. A 21. sz. lábjegyzetből tudjuk meg az akkori eseményekben annyit szerepelt Cuninghame angol katonai megbízott teljes nevét: Thomas Andrew Alexander Montgomery Cuninghame.

A hat részbe csoportosított aktagyűjtemény németnyelvű bevezetői megkönnyítik az olvasó történelmi tájékozódását, mert feldolgozójuk igyekezett lehetőség szerint a kronológiai sorrendet is betartani. Az I. részben találjuk a korridorkérdésre vonatkozó aktákat. Archibald Cary Coolidge, a Harvard-egyetem professzora, mint Amerika közép-európai szakértője a korridor tervét „erkölcstelen”-nek találta, a békekonferencián alig akadt támogatója és a szerbek is langyosan reagáltak rá. Egyedül a Murától északra fekvő Vendvidék (Prekmurje) érdekelte őket. A II. részben található iratok 1919 január–április hónapokban keletkeztek, amikor Ausztriát még nem hívták meg a békekonferenciára. Az itt közzétett okmányokból nagy jelentőségű Martin őrnagy terjedelmes beszámolója a burgenlandi kérdéstről, mert az osztrák–magyar határ megállapításánál figyelembe vették. A III. részben vannak azok a dokumentumok, amelyek az osztrák békedelegációnak a békekonferenciára való meghívásától 1919 őszéig keletkeztek. Hallier tábornok, a bécsi francia misszió parancsnoka ebben az időben tette azon javaslatát, hogy Ausztriát területi veszteségeiért Nyugat-Magyarország németlakta területeivel kárpótolják. Ennek ellenére az 1919. június 2-án az osztrák delegációnak átnyújtott békeszerződéstervezet meghagyta az 1867. évi osztrák–magyar határt. Mivel azonban az osztrák delegáció már Párizsban volt, könnyebben ki tudta manőverezni mind ezt, mind más kedvezőtlen határozmányokat. Az antant (és Amerika is) igen tartott attól, hogy rideg magatartása esetén Ausztria követi a magyar példát és kikiáltja a proletárdiktatúrát. Albert Halstead a bécsi amerikai

missziótól jelentést dolgozott ki az osztrák lakosságnak a békefeltételek elleni hangulatáról és a bolsevizmus veszélyéről. Ennek hatására az amerikai béke delegáció a feltételek enyhítése és Burgenland átadása mellett foglalt állást: az 1919. július 20-án ⁹⁴Renner kancellárnak kikézbcsített szerződéstervezet szerint Burgenland Ausztriának ítéltetett. 1919. szeptember 10-én került sor a saint-germaini békeszerződés aláírására, de az osztrák és magyar békeszerződés ratifikációja előtt a területnek Ausztriához való csatolása nem volt várható.

A IV. rész tartalmazza a magyar ellenforradalmi rendszer győzelmétől az 1919. év végéig keletkezett okmányokat. Ebben az időszakban az antantmissziók dezorientálódtak a vitás területre vonatkozó, egymásnak ellentmondó hírek áradatában. A bécsi szocialista sajtó híradásai sokszor alaptalannak bizonyultak, a burgenlandi lakosság hangulata állandóan ingadozott. Sok osztrákbarát lakos J. D. Berlin megállapítása szerint azért hidegült el Ausztriától, mert a bécsi kormány a magyar proletárdiktatúra idején ujját sem mozdította a burgenlandi németekért, utána pedig Kun Bélának és népbiztostársainak menedéket adott. Amikor a békekonferencia szövetségközi katonai misszió kiküldését határozta el Nyugat-Magyarországra, Amerika is oda rendelte Moore alezredest, aki nyilván nem sokáig tartózkodott az elcsatolandó területen. Részletes és tárgyilagos jelentést készített az ottani helyzetről Arthur Wood DuBois, a Halstead-misszió tagja (119. okmány). A magyar propaganda hatásos volt ugyan, de ártott a magyar ügynek a nyugat-magyarországi német autonómia megszüntetése. Találhatók Bandholz tábornoktól származó iratok is, aki meg tudta akadályozni, hogy a budapesti Nemzeti Múzeum anyagát hadizsákmányként Romániába hurcolják el.

Az V. rész az 1920. év első feléből származó aktákat tartalmazza. Ebben az időszakban az osztrák–magyar kapcsolatok nagyon elmérgesedtek. Sok esetben túlzottaknak bizonyultak olyan osztrák panaszok, amelyeket antantközegeknek (és amerikaiaknak is) nyújtottak át. A Párizsba érkezett magyar béke delegációnak nem volt reménye az átnyújtott béketervezet területi határozatainak módosítására, mert ezeket a békekonferencia még a Magyar Tanácsköztársaság idején letárgyalta anélkül, hogy akár a tanácskormány, akár a szegedi kormány véleményét megkérdezték volna. Washington sem volt hajlandó újból fölvetni a magyar határok kérdését és arra az álláspontra helyezkedett, hogy ez Nyugat-Magyarországra is vonatkozik, mert német lakosságú, gazdaságilag Ausztriához kötődő és Bécs élelmezése szempontjából fontos terület (145. sz. okmány). A londoni konferencián Amerika nem képviseltette magát. Az Egyesült Államok budapesti főbiztosa, Ulysses Grant-Smith terjedelmes jelentést nyújtott be kormányához a burgenlandi határkérdésben és a többi magyar határrészlet megvonását is bírálta. Woodrow Wilson elnök kevés érdeklődést tanúsított a magyar kérdés iránt. Azzal, hogy visszavonult az aktív politikából, a magyarok csak nyertek, mert utóda alatt az amerikai kormány elfogadta Grant-Smith és Halstead állásfoglalását és nem ratifikálta a trianoni békeszerződést. Ehelyett sokkal kedvezőbb különbékeszerződért kötött a magyar kormánnyal. A soproni antantmisszióhoz nem küldték ki képviselőjüket. Figyelmet érdemel DuBois amerikai diplomata jelentése sopronkörnyéki körútjáról (162. sz. okmány).

A VI. rész tartalmazza az 1920 júniusától az év végéig keletkezett okmányokat, amelyekből az osztrák–magyar viszony további elmérgesedését kísérhetjük figyelemmel. Ausztria azzal, hogy támogatta a szakszervezeti internacionálé bojkottját Magyarország ellen, nem volt képes elősegíteni az ellenforradalmi rendszer bukását, de az ingadozó németajkú nyugat-magyarországi parasztságban – ha átmenetileg is – erősítette az osztrákellenes hangulatot. Gazdaságilag Ausztria is ráfizetett a bojkottra, aminek hatására a szociáldemokraták elvesztették szavazóik egy részét. Az 1920. okt. 17-i választások a keresztény-szocialisták győzelmével végződtek és a cseh orientációra támaszkodó Renner helyett Mayr lett

a kancellár. Ekkor az osztrák–magyar kapcsolatok javulni kezdtek, ha nem is voltak nyíltan barátságosnak nevezhetők. Érdeklődéssel várjuk a további fejleményekhez újabb adalékokat nyújtó 2. és 3. kötetet.

Fogarassy László

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / LEVÉLSZEKRÉNY

---

95 LEVÉLSZEKRÉNY

Fodor László észrevételezi a SSz. 1979, 104. l. 99. lábjegyzetével kapcsolatban, hogy a fogház udvarán csak egy akasztás volt, az sem volt politikai elítélt. A politikai elítélteket Sopronkőhidán és a volt 48-as laktanyában végezték ki.

Amberg Ernő közlése: A SSz. 1979, 327. l-on lévő felvételt nem Gábor, hanem Gálos István készítette, a 332. l-on a 4. pont végén olvasható Wehoffer helyesen Wehofer.

Eugen Schusteritsch (Stuttgart 1979. jan. 9. írja):

Hiller István és Németh Alajos „A háború és a felszabadulás krónikája (Sopron, 1941–1945)” című tanulmányában (SSz. 1978, 2–4. sz.) szereplő 11., 19., 20. és 22. kép „H. I. magángyűjteményéből” képaláírással jelent meg. E képek eredeti negatívjai az én tulajdonomban vannak és először 1964-ben, „Oedenburg und Umgebung” c. könyvemben kerültek nyilvánosságra. – A tanulmányban szereplő eredeti képek vagy reprodukciók eredete, különösen pedig a felvételt készítő személye egyes esetekben nem volt kideríthető, hiszen évtizedekkel ezelőtti felvételekről van szó. Az ismert felvételt készítőket névszerint közöltük, a fenti észrevételnek is szívesen adunk helyt, miként levélben is jeleztük.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / MUNKATÁRSAINK

MUNKATÁRSAINK

Németh Gyula, a Sopronkőhidai fegyház parancsnokhelyettese, Sopronkőhida, Lakótelep

Dr. Dóka Klára, az Országos Vízügyi Levéltár vezetője, 1044 Bp., Dunasor 15.

Dr. Sarkady Sándor, intézeti tanár, Sopron, Óvónőképző Intézet

Schneider Lipót, ny. főmérnök, Sopron, Alsólövér u. 16.

Dr. Szabó Jenő, író, Sopron, Madách u. 11.

Koppány Tibor, Ybl-díjas építész, Budapest, Országos Műemléki Felügyelőség

Dr. Mesterházy Sándor, ny. postaigazgató Sopron, Hátsókapu 8.

Keszei Dénes, ny. iskolaigazgató, Nagycenk

Barbalics Imre János, Vasvár, Pf. 27.

Kloss Andor, újságíró, Győr, Munkásőr u. 60.

Dr. Augusztinovicz Elemér, a TIT Sopron Városi Szervezetének elnöke, Sopron, Múzeum u. 10.

Dr. Mollay Károly, egy. tanár, 1118 Bp., Köbölkút u. 11.

Próhla Jenő, ny. gimn. tanár–könyvtáros, Sopron, Mező u. 20.

Dr. Kubinszky Mihály, egy. tanár, rektorhelyettes, Sopron, EFE

Hárs József, statikus szerkesztő, Sopron, Május 1. tér 21–23.

Megay László, újságíró, a Kisalföld soproni szerkesztőségében

Dr. Fogarassy László, könyvtáros, Bratislava-Petržalka, Iskerniková ul. 17.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI SZEMLE

---

96 SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalthistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis:

Németh, Gyula: Aus der Geschichte der Strafanstalt Steinambrückl bei Ödenburg I. Teil

Dóka, Klara: Beiträge zur Geschichte der Raabregulierungsgesellschaft (1873–1948) I. Teil

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

Sarkady, Alexander: Jenő Szabó 70. jährig

Schneider, Leopold: Die Förderung des Ödenburger Stadtverkehrs I. Teil

Kleine Mitteilungen

Szabó, Jenő: Kriminalchronik des Grossbrandjahres 1676

Mollay, Karl: Konferenz der Redakteure der lokalhistorischen, landeskundlichen und allgemeinbildenden Zeitschriften der Provinz in Békéscsaba

Koppány, Tiberius: Ein Schloss des Ödenburger Komitates aus dem 16. Jahrhundert und sein Bauherr

Mesterházy, Alexander: Die erste praktische Verwendung des Telefons in Ödenburg und im Ödenburger

Komitat

Keszei, Dionys: Das älteste Gebäude von Grosszinkendorf

Barbalics, Emmerich Johann: Das Notgeld der Ödenburger Judengemeinde

Csanády d. Ä., Etzel: Der Autotourismus in den Ödenburger Waldungen

Kulturelles Leben in Ödenburg

Kloss, Andreas: Gedanken über die Malerei von Johann Giczy

Nekrologe

Augusztinovicz, Elmar: Der Musiker Josef Horváth (1900–1979)

Bücherschau

Mollay, Karl: Dávid, Franz: Die Ödenburger Altsynagoge. – Sedlmayr, Hans: Die Rekonstruktion der Ödenburger Altsynagoge. Budapest, 1978 (ung.)

Mollay, Karl: Kiss, Jenő: Mundartwörterbuch von Mihályi. Budapest, 1979 (ung.)

Hárs, Josef–Megay, Ladislaus: Werkstatt. Zeitschrift des Raab–Ödenburger Komitatsrates für Gesellschaftswissenschaften und Bildung Jg. I–II. (1978–79) (ung.)

Pröhle, Jenő–Kubinszky, Michael: Bemerkungen zur Chronik des Krieges und der Befreiung (Ödenburg, 1941–45) von Stefan Hiller und Alois Németh (Ödenburger Rundschau 1978–79) (ung.)

Fogarassy, Ladislaus: Akten und Dokumente des Aussenamtes (Staue Departement) der USA zur Burgenland-Anschlussfrage 1919–1920. Bearbeitet von D. Berlin. Eisenstadt, 1977

Briefkasten

Unsere Mitarbeiter

Inhaltsverzeichnis

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Szóllósy Oszkár: Magyar Börtönügy. Bp., 1930, 36.

2 (Megjegyzés - Popup)

Megyery István: A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek. Bp., 1905, 446.

3 (Megjegyzés - Popup)

Sopron, 1884. június 7. sz.

4 (Megjegyzés - Popup)

Berényi Pál: Sopron megye. Bp., 1895, 277. (Megyei monográfiák II. kötet).

5 (Megjegyzés - Popup)

Gedeon Emil: A szabadságvesztés végrehajtásának reformkérdései és az ezekből folyó új büntetőrendszer. Sopron, 1923, 169.

6 (Megjegyzés - Popup)

Sopron, 1886. szeptember 22. sz.

7 (Megjegyzés - Popup)

Sopron, 1886. szeptember 22. sz.

8 (Megjegyzés - Popup)

Sopron, 1886. szeptember 22. sz.

9 (Megjegyzés - Popup)

Alispáni jelentés Sopronvármegye 1928. évi állapotáról. Sopron, 1929.

10 (Megjegyzés - Popup)

Leltár az állami ingatlan vagyonáról. Sopronkőhidai Fegyház Irattára (a továbbiakban: SFI).

11 (Megjegyzés - Popup)

SFI: Leltár az állami ingatlan vagyonáról.

12 (Megjegyzés - Popup)

SFI: Tiszti törzskönyv.

13 (Megjegyzés - Popup)

Igazságügyi Közlöny 1921, 10. szám.

14 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1970, 8.

15 (Megjegyzés - Popup)

Teleki Éva: Nyilasuralom Magyarországon. Bp., 1974, 329; az Országos Levéltár Filmtára, 16 722. doboz.

16 (Megjegyzés - Popup)

Novák Károly: Találkozásom a történelemmel. Bp., 1957, 184.

17 (Megjegyzés - Popup)

Novák i. m. 194.

18 (Megjegyzés - Popup)

SFI. 1945. évi iktatókönyv.

19 (Megjegyzés - Popup)

Idézet Almásy Pál naplójegyzeteiből.

20 (Megjegyzés - Popup)

Almásy naplójegyzeteiből idézve.

21 (Megjegyzés - Popup)

Novák i. m. 188.

22 (Megjegyzés - Popup)

Révay Kálmán: Sopronkőhida 1944–1945. Bp., 1946.

23 (Megjegyzés - Popup)

Szalacsy Lajos–Meiszner Ernő: A Rábaszabályozó Társulat történetének leírása az 1896. évi ezredéves országos kiállítás alkalmából. Bp., 1896.

24 (Megjegyzés - Popup)

Vályi Béla: A vízitársulatokra vonatkozó adatok. Bp., 1916.

25 (Megjegyzés - Popup)

Kenessey Béla: Csonkamagyarországi ármentesítő és lecsapoló társulatok munkálatai és azok közgazdasági jelentősége. Bp., 1931.

26 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Országos Levéltár (OL.): Rábaszabályozó társulat kormánybiztosának iratai (K 198) 1881. 1. tétel, 1881. aug. 4.

27 (Megjegyzés - Popup)

Újházy János: A Rába szabályozása és csatornázása. Bp., 1873. OL. Vízrajzi Intézet, iratok (S 81) Rába, 1870.

28 (Megjegyzés - Popup)

Rézsü: a töltés lejtőjének aránya.

29 (Megjegyzés - Popup)

Árapasztó csatorna: a normálisnál nagyobb vizek levezetésére ásott folyómeder.

30 (Megjegyzés - Popup)

Szalacsy i. m. 15–18.

31 (Megjegyzés - Popup)

OL. Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium (K 173) 1874–3–2024.

32 (Megjegyzés - Popup)

OL. K 173. 1873–3–21 374.

33 (Megjegyzés - Popup)

OL. K 198. 1875. 1. tétel

34 (Megjegyzés - Popup)

Szalacsy i. m. 19–25.

35 (Megjegyzés - Popup)

OL. K 198. 1881. 8. tétel.

36 (Megjegyzés - Popup)

A Rábaszabályozó Társulat zsebkönyve. Győr, 1888, 153–173.

37 (Megjegyzés - Popup)

OL. K 198. 1881. 1. tétel, 1880. dec. 2.

38 (Megjegyzés - Popup)

OL. K 198. 1881. 1. tétel.

39 (Megjegyzés - Popup)

Zawadowski Alfréd: Magyarország vizeinek statisztikája. 1–2. k. Bp., 1891, 1, 197.

40 (Megjegyzés - Popup)

OL. K 198. 1881. 1. tétel.

41 (Megjegyzés - Popup)

OL. K 198. 1883. 7. tétel.

42 (Megjegyzés - Popup)

Corpus Juris Hungarici. Milleneumi emlékkiadás. Bp., 1885, 221–222.

43 (Megjegyzés - Popup)

OL. K 198. 1891. 1. tétel.

44 (Megjegyzés - Popup)

OL. K 198. 1886. 1. tétel, 1886. febr. 1.

45 (Megjegyzés - Popup)

1889-ig a Közmunka- és Közlekedésügyi, ezután a Földművelésügyi Minisztérium.

46 (Megjegyzés - Popup)

OL. K 198. 1886. 8. tétel.

47 (Megjegyzés - Popup)

OL. K 198. 1889. 7. tétel.

48 (Megjegyzés - Popup)

OL. K 198. 1891–1893. 11. tétel.

49 (Megjegyzés - Popup)

OL. K 198. 1887–1888. 12. tétel.

50 (Megjegyzés - Popup)

OL. K 198. 1895. 8. tétel.

51 (Megjegyzés - Popup)

Szalacsy i. m. 248.

52 (Megjegyzés - Popup)

OL. K 198. 1896. 1. tétel.

53 (Megjegyzés - Popup)

Országos Vízügyi Levéltár (OVL.): Rábaszabályozó Társulat Közgyűlési jegyzőkönyv (Kgy) 1896. júl. 27.

54 (Megjegyzés - Popup)

A magyar vízszabályozás története. Szerk. Ihring Dénes. Bp., 1973, 193.

55 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Kgy. 1901. jan. 15. (Fertő).

56 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Kgy. 1901. máj. 8. (Fertő).

57 (Megjegyzés - Popup)

Vízszabályozás, 194. OVL. Kgy. 1904. nov. 28.

58 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Rábaszabályozó Társulat, Választmányi jegyzőkönyv (Vál.) 1909. máj. 1.

59 (Megjegyzés - Popup)

Vízszabályozás, 195.

60 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Kgy. 1912. máj. 22.

61 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Kgy. 1912. nov. 6. (Fertő).

62 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Kgy. 1912. dec. 18. (Fertő).

63 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Kgy. 1911. okt. 26. (Fertő).

64 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1915. okt. 20.

65 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1918. ápr. 30.

66 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1909. jan. 23.

67 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1918. szept. 26; 1918. ápr. 30.

68 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1917. szept. 27.

69 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1917. dec. 10.

70 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1918. jan. 8.

71 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Rábaszabályozó Társulat, iratok 872/1919. (Ir.).

72 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1915. dec. 17; 1916. dec. 9.

73 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1918. okt. 21.

74 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1919. ápr. 5.

75 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1919. nov. 18.

76 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1919. aug. 18.

77 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Szabó Jenő: A nagy tűz. SSz. 1978, 359–361.

78 (Megjegyzés - Popup)

Vö. GySmL. 2. (Sopron város): Criminalbuch 236–247; 1676. évi tanácsjegyzőkönyv 65. – A nemi erőszak jogi ismérveit már a XV. századi Budai Jogkönyv 284. artikulusa is felsorolja (Mollay, Karl: Das Ofner Stadtrecht. Bp., 1959, 154).

79 (Megjegyzés - Popup)

Heimler Károly: Payr György és Payr Mihály krónikája (1584–1700). Sopron, 1942, 76.

80 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2. (Sopron város): Criminalbuch 250.

81 (Megjegyzés - Popup)

A mai Rákóczi utca, Széchenyi tér és Móricz Zsigmond utca.

82 (Megjegyzés - Popup)

A kínvallatás fokozataira vö. Mollay Károly: SSz. 1972. 262.

83 (Megjegyzés - Popup)

A helyreállítás építészeti terveit az ezt megelőző falkutatással együtt, valamint a levéltári kutatást is magam végeztem. Az építészettörténeti kutatásban felhasználtam Mihályi Ernő „Mihályi története” című kéziratát, amelyet Pannonhalmán őrzött hagyatékából Kriszt György szerzett meg számomra.

84 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre–Dercsenyi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956², 559.

85 (Megjegyzés - Popup)

A tábla felirata:
ANNO 1709
INIMICUS CONFLAGRAVIT
ANNO 1712
MISERICORDIA DEI REPARAVIT
MULTAFLAGELLA PECCATORIS: SPERANIAM: IN
DOMINO MISERICORDIA CIRCUM DABII. PSAL. 31
GEORGIUS NICZKY DE NICZK

86 (Megjegyzés - Popup)

OL. Kisfaludy család levéltára (a továbbiakban: Kisfaludy lt.) 4. csomó (1571–1592), 1574.

87 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 3. csomó (1561–1570) és 4. csomó.

88 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 3. csomó, 1567.

89 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. Bp., 1902–1911, III, 16; VI. 186; Payr Sándor: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. I. Sopron, 1924, 91–92.

90 (Megjegyzés - Popup)

ÁÚO. VI. 432; Szentpétery: Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Bp., 1923, I, 172; Wagner, Hans: Urkundenbuch des Burgenlandes I. Graz–Köln, 1955, 62.

91 (Megjegyzés - Popup)

Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1900–1901, I, 307–311.

92 (Megjegyzés - Popup)

Karácsonyi i. h.; Nagy Imre: A Kisfaludynak nemzedékrendje. Turul, 1896, 60–61.

93 (Megjegyzés - Popup)

Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár. Sopron, 1889–1891, II, 385–386 (a továbbiakban: Sopron vm. tört.)

94 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 463 és Dl. 61. 781.

95 (Megjegyzés - Popup)

Dl. 45.519, 61.801, 68.428.

96 (Megjegyzés - Popup)

Dl. 61.803.

97 (Megjegyzés - Popup)

Dl. 61.727, 61.733–734; Csánki: Tört. földr. III. 653. Itt jegyezzük meg, hogy Soós Imre: Ősi Sopronvármegyei nemzetségek (Sopron, 1943) 28. lapján a családot tévesen származtatja a Csák nemzetségből. Ott és a Soproni Szemle 1937, 264. oldalán tévesen közli a család leszármazását.

98 (Megjegyzés - Popup)

Chernel Kálmán: Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. Szombathely, 1878, 2:26; Házi Jenő: Sárvarra és vidékére vonatkozó középkori oklevelek. Vasi Szemle 1968, 126–127.

99 (Megjegyzés - Popup)

1480-ban még élt (Sümechy Dezső: Sopron vármegye levéltárának oklevél-gyűjteménye. Sopron, 1928, 135).

100 (Megjegyzés - Popup)

Dl. 65.579.

101 (Megjegyzés - Popup)

Dl. 61.924.

102 (Megjegyzés - Popup)

Dl. 61.939 és Sopron vm. tört. II, 598.

103 (Megjegyzés - Popup)

Dl. 24.654, 62.099; Levéltári Közlemények 1924, 147.

104 (Megjegyzés - Popup)

Kisfaludy lt. 1. csomó (1527–1545), 1527.

105 (Megjegyzés - Popup)

DL 62.044.

106 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Sopron Megye Levéltára, L/2. Oe. Lad. XLII. et R. R. fasc. 1., Dávid Ferenc szíves közlése.

107 (Megjegyzés - Popup)

Kisfaludy lt. 1. csomó. 1535-ben Ládonyi László özvegye: Gyalócai Benedek leánya, Dorottya, a csornai konvent előtt elismeri, hogy őt özvegyi illetőségre a családi birtokból Ládonyi Miklós kielégítette.

108 (Megjegyzés - Popup)

Törödsdi Kónya Lukács leánya, Potenciana első férje Temesvári Bodó Mihály, a második Etelei Mihály, az 1514. évi parasztháború Felső-Tisza vidéki megmozdulásainak leverője volt (HO. II, 395; Soós Elemér: A tokaji vár története. Hadtörténeti Közlemények, 1913, 72; Bartha–Fekete Nagy: Parasztháború 1514-ben. Bp., 1973, 79, az utóbbi két műben Heteley néven.) A Pest megyei Kartalt és a nógrádi Bodont 1516-ban Etelei kapta (HO. II, 402.), 1519-ben azonban már Ládonyinéként vezették be a birtokba özvegyét (Dl. 62.040, 62.068). A Csanád megyei birtokokat Potenciana asszony gyámaja kezelte (HO. V, 439–440.), miután ezeket apja 1519-ben átadta neki és Ládonyinak (Borovszky Samu: Csanád vármegye története, II. Bp., 1897, 56, 609).

109 (Megjegyzés - Popup)

Dl. 60.085; II. Lajos király megerősítő és a birtokba való bevezetést elrendelő oklevelei: Dl. 60.087, 60.099, 62.089.

110 (Megjegyzés - Popup)

1520: Tomori Pál Ládonyi Miklós pesti házánál hagyott drágaságainak jegyzéke (Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. Bp., 1879, II, 3). A pozsonyi házra: Kisfaludy lt. 2. csomó, 1548.

111 (Megjegyzés - Popup)

Dl. 62.080.

112 (Megjegyzés - Popup)

Dl. 62.112, 62.116; Nagy Imre: Koronaőreink 1526-ban. Győri történelmi és régészeti füzetek, IV, 1869, 298–305; Pest megye műemlékei, II. Bp., 1958, 459, hibásan *Ladányi* néven.

113 (Megjegyzés - Popup)

Kisfaludy lt. 1. csomó, 1527.

114 (Megjegyzés - Popup)

Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938, 289; soproni alispánságára: 1528 (OL. Dóry család levéltára, 1. csomó); 1529–31 (Kisfaludy lt. 1. csomó).

115 (Megjegyzés - Popup)

Villányi Szaniszló: Győr-vár és város helyrajza. Győrött, 1882, 12, 2. jegyzet; 1543: Kisfaludy lt. 1. csomó.

116 (Megjegyzés - Popup)

1531: Kisfaludy lt. 1. csomó; 1540: HO. II, 445–446.

117 (Megjegyzés - Popup)

Cirákra: OL. Bezerédj család kámi levéltára, III. 9; Dénesfára: Kisfaludy lt. 1. csomó, 1533.

118 (Megjegyzés - Popup)

Kisfaludy lt. 1. csomó, 1534.

119 (Megjegyzés - Popup)

OL. Kisfaludy család idősebb ágának levéltára 1. csomó, 1598.

120 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 1543.

121 (Megjegyzés - Popup)

Kisfaludy lt. 1. csomó, 1539.

122 (Megjegyzés - Popup)

A mihályi plébános előtt kelt végrendelete: Kisfaludy lt. 1. csomó, 1545.

123 (Megjegyzés - Popup)

1545–1546-ból több, Ládonyi Györgyhöz intézett levelet őriz a Kisfaludy lt. 1–2. csomója, 1548-tól nevével többé nem találkozunk.

124 (Megjegyzés - Popup)

Kisfaludy lt. 1. csomó, 1543.; HO. I, 405–406. és Bunyitay–Rapaics–Karácsonyi: Egyháztörténeti emlékek a magyar hitújítás korából. IV. Bp., 1909, 580.

125 (Megjegyzés - Popup)

1550: Kisfaludy család idősebb ágának levéltára. 1. csomó.

126 (Megjegyzés - Popup)

Levéltári Közlemények, 1929, 277.

127 (Megjegyzés - Popup)

OL. Kamarai lt. Nádasdy missilisek: Palatith János fol. 9. OMF. Adattár, Jankovich Miklós gyűjtése.

128 (Megjegyzés - Popup)

1562-től: Kisfaludy lt. 3. csomó.

129 (Megjegyzés - Popup)

Szomor János személyére lásd Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971, 407; Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története. Bp., 1946. 147. Leányai házasságára Bártfai Szabó László: A Hunt–Pázmán-nembeli Forgách-család története. Bp., 1910, 775.

130 (Megjegyzés - Popup)

Kisfaludy lt. 3. csomó, 1560-as évek. Vö. még Maksay: SSz. 1979, 157–170; 287.

131 (Megjegyzés - Popup)

Kisfaludy lt. 5. csomó, évrendezett iratokba be nem sorolt XVI. századi iratok. A fertőendréd, nemesládonyi, Pozsony és Nyitra megyei birtokokról Ládonyi Miklós unokáinak 1598-ból származó peres iratai vallanak a Kisfaludy család idősebb ágának levéltára 1. csomójában. A Ládonyiak és rokonságuk birtokviszonyaira sok adatot közöl Soós Imre: Ősi sopronmegyei nemzetségek (Sopron, 1943) című kötete és ugyanő: Adatok a sopronmegyei középirtokok XVI. századi történetéhez. SSz. 1937, 264.

132 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 263; Kisfaludy lt. 3. csomó (1562); 4. csomó (1564).

133 (Megjegyzés - Popup)

Barabás Samu: Zrínyi Miklós életére vonatkozó levelek és okiratok. II. Bp., 1899, 536–540.

134 (Megjegyzés - Popup)

1565. november 9-én felvett összeírás szerint a keszői várat és uradalmát a kamarai küldöttek a püspök halála után Ládonyi Demeter várnagy kezénél hagyták: Kisfaludy lt. 3. csomó (1565) és Ráth Károly: A keszői püspöki vár. Magyar Sion, 1868, 35.

135 (Megjegyzés - Popup)

1567. március 29-én „in Castello Mihaly” szerződik Damonyai Gáspár deákkal: Kisfaludy lt. 3. csomó.

136 (Megjegyzés - Popup)

Maksay Ferenc: Parasztság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon. Bp., 1958, 25–26.

137 (Megjegyzés - Popup)

Kisfaludy lt. 3. csomó (1567).

138 (Megjegyzés - Popup)

A birtokos családok elhelyezkedésére l. Sopron m. tört. II, 126–127. Nagymihályi említése 1384: Turul 1896, 57; a templom titulusára Csánki: Tört. földrajz III, 620. és Sopron vm. tört. I, 319.

139 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai–Dercsényi i. m. 554.

140 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor: A dunántúli ev. egyházkerület története. I. Sopron, 1924, 91–92.

141 (Megjegyzés - Popup)

Sopron vm. tört. II, 276–279.

142 (Megjegyzés - Popup)

1469: Dl. 61.772; Dl. 61.781 és Sopron vm. tört. II, 463.

143 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor i. h. és ugyanó: A nemeskéri artikuláris evangélikus egyházközség története. Sopron, 1932, 26.

144 (Megjegyzés - Popup)

A magyar irodalom története. Szerk. Klaniczay Tibor. I. Bp., 1964, 439.

145 (Megjegyzés - Popup)

A középkori kastélyokra, valamint a castellum-kastély témára a szerző „A castellumtól a kastélyig” c. tanulmánya (Művészettörténeti Értesítő, 1974, 285–299).

146 (Megjegyzés - Popup)

Istvánffy: Regni Hungarici Historia. Köln, 1685, 45 (magyar fordítása: Monumenta Hungarica V. Bp., 1962, 56).

147 (Megjegyzés - Popup)

Kisfaludy lt. 6. csomó, 1652.

148 (Megjegyzés - Popup)

Hasonlók Nyugat-Dunántúl Sopronban és Burgenland számos városában (Ruszt, Kismarton) maradtak fenn, egyrésztük XVI–XVII. századi, szerkezetük és formaviláguk azonos a mihályi mennyezetével.

149 (Megjegyzés - Popup)

Kisfaludy lt. 3. csomó, 1570.

150 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 3. csomó, 1561–1564; HO. I, 410–413.

151 (Megjegyzés - Popup)

Ládonyi ifjabb Miklós végrendelete: Kisfaludy lt. 5. csomó, 1596. Az örökségért Kisfaludy Balázs még abban az évben pert indított Vathayék ellen: Vathay Ferenc önéletrajza. Régi magyar költők tára, XVIII. század, 1. Bp., 1959, 546. Vathay végül 1601-ben 1450 forintért átadta részét Kisfaludynak (Kisfaludy lt. 5. csomó, 1601).

152 (Megjegyzés - Popup)

A további birtokosokra vonatkozó forrásokra itt nem térünk ki. Az építési periódusok idejének meghatározása a falkutatás eredményei alapján történt.

153 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mesterházy Sándor: Az első kísérletek a telefonnal Sopronban. SSz, 1978, 85–88.

154 (Megjegyzés - Popup)

Dicalis filmtár a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban.

155 (Megjegyzés - Popup)

Országos Levéltár Széchényi Levéltára P 623; 113. csomó 154.

156 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 158.

157 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor: A dunántúli ev. egyházkerület története. Sopron, 1924, 863 és az OL. fénymásolata.

158 (Megjegyzés - Popup)

OL. P 623: 113. cs. 157., 161., 162., 184.

159 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 157., 176.

160 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 202.

161 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 232.

162 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 116. cs. 275., 277. és 113. cs. 202. és 284.

163 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 113. cs. 202.

164 (Megjegyzés - Popup)

A község és a Széchényiek Soproni u. 17. sz. alatti kocsmája:

Év	15. hsz.	17. hsz.	19. hsz.	21. hsz.
1639	Pusztá házhely (Németh I.)	Pusztá hely (Jököl G.)	Vámhely (Jankó M.)	Marka János
1670	Nemes Horváth Gergelyné	Száraz kocsmá (Szommer J.)	Régi vámház	Marka János
1740	Nemes Regenhardt J.	Kocsmaház (Regenhardt)	Vámház (Regenhardt)	Marka János helyét Regenhardt bírja

1785	121. Urasági tiszt	120. Vendégfogadó (Neumann)	Vámház	110. Stogl mészáros
1810	119. Urasági intéző	118. Ispán		117. Stogl mészáros

165 (Megjegyzés - Popup)

OL. P 623: 113. cs. 202.

166 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 233.

167 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 229. és 239.

168 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 252. és 284.

169 (Megjegyzés - Popup)

1639: OL. P 623: II. kötet 107. cs. 49.; 1679: Uo. X. k. 1. cs. 5. sz.; 1725: Uo. 7. sz.; 1785: Uo. 11. sz.; 1807: Uo. II. k. 114. cs.